

**TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK
BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Mahsum BAĞIRTAN

**Yüksek Lisans Tezi
İktisat Anabilim Dalı**

Danışman: Doç. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK

2018

**T.C.
NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ**

Mahsum BAĞIRTAN

İKTİSAT ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: EMRAH İSMAİL ÇEVİK

TEKİRDAĞ-2018

Her hakkı saklıdır.

ÖZET

Ekonomik büyüme kavramı, iktisatçıların her zaman ilgilendiği bir konu olmuştur. Küreselleşen dünya ile birlikte ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişki daha çok ilgi çekmeye başlamış ve bu konuda çok sayıda ampirik çalışmalar yapılmıştır. İthalat ve ihracatın toplamı şeklinde tanımlanan dış ticaret özellikle gelişen ekonomilerde sürdürülebilir büyümeyi sağlamada oldukça büyük bir öneme sahiptir ve dış ticaret, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkilemektedir. Günümüzde, dış ticaret; kalkınmanın ve globalleşmenin anahtar kavramı olarak görülmektedir.

Bu çalışmada ayrıntılarıyla incelenecek olan dış ticaret ve ekonomik büyümenin tarihi, uygulanan sanayileşme politikaları bakımından iki farklı döneme ayrılabilir. İlk dönem, 1980 yılı öncesi ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı dönem olarak tanımlanır. İkinci dönem ise ihracata dayalı sanayileşme politikalarını uyguladığı 1980 yılı sonrası dönemdir.

Bu çalışmanın amacı dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi için 1991 ve 2018 yılları arasındaki aylık veriler ile araştırmak, ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelemektir. Ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişki iki hipoteze göre, ihracata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ticaret hipotezleri araştırılacak ve toplam dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü tespit edilecektir. Nedensellik testi sonuçları ihracat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Etki-tepki analizi sonuçlarına göre ise; ithalatın sanayi üretimini kısa dönemde, ihracatın ise uzun dönemde etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Büyüme, İhracat, İthalat, Nedensellik

ABSTRACT

The concept of economic growth has always been a topic of interest to economists. According to globalization, the relation between economic growth and international trade has been started to attract more attention and there have been conducted several empirical analysis for this topic. The international trade that is defined as sum of export and import is important to provide sustainable economic growth specifically in developing economies and international trade affect the development levels of countries. Today, international trade can be defined as the more important factor for development and globalization.

The history of international trade and economic growth that is examined in detail can be divided into two periods in terms of applied industrialization policies. The first period is defined as pre-1980 periods in which import substitution industrialization policies were implemented. The second period is the post-1980 periods when industrialization policies that based on exports have been implemented.

The aim of this study is to examine the relation between international trade and economic growth in Turkey by using monthly data for the periods of 1991-2018 and the presence of causality relation among export, import and economic growth is analyzed. The relation between economic growth and international trade can be examined according to two hypotheses that are export led growth hypothesis and growth led trade hypothesis and the direction of causality relation between economic growth and international trade is analyzed. The causality test results indicate that the presence of bidirectional causality relation between export and economic growth. Impulse-responses analysis results suggest that import affects economic growth in the short-run and also the effect of export on economic growth is found to significant in the long-run.

Keywords: International Trade, Growth, Exports, Imports, Causality

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	1
1.1.Ekonomik Büyüme	1
1.2.Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri	2
1.2.1.Sermaye Birikimi	4
1.2.2.İşgücü Artışı	4
1.2.3.Teknolojik İlerlemeler.....	5
1.2.4.Doğal Kaynaklar	6
1.3.Ekonomik Büyüme Modelleri.....	6
1.3.1.Merkantilist Büyüme Teorisi	6
1.3.2.Fizyokratik Büyüme Teorisi	8
1.3.3.Klasik Büyüme Modeli	10
1.3.4.Marxist Büyüme Modeli	12
1.3.5.Joseph A. Schumpeter Büyüme Modeli.....	14
1.3.6.Harrod – Domar Modeli.....	15
1.3.7.Neo – Klasik Büyüme Modeli (Solow Modeli).....	16
1.4.İçsel Büyüme Modelleri.....	19
2. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	22
2.1.Dış Ticaret.....	23
2.2.Dış Ticarete Ödeme Şekilleri.....	24
2.2.1.Peşin Ödeme	25
2.2.2.Mal Mukabili Ödeme	26
2.2.3.Vesaik Mukabili Ödeme	26
2.2.4.Kabul Kredili Mal Mukabili Ödeme.....	27

2.2.5.Akreditifli Ödeme	27
2.3.Dış Ticarete Kullanılan Belgeler.....	28
2.4.Dış Ticaret Hadleri	30
2.4.1.Net Dış Ticaret Hadleri	30
2.4.2.Brüt Dış Ticaret Hadleri.....	31
2.4.3.Gelir Dış Ticaret Hadleri.....	32
2.4.4.Faktör Dış Ticaret Hadleri	32
2.5.İthalat.....	32
2.6.İhracat.....	36
2.6.1.İhracat Türleri.....	41
2.7.Transit Ticaret	42
2.8.Tarihsel Süreçte Büyüme ve Dış Ticaret	42
2.8.1.1980 Öncesi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme.....	43
2.8.1.1.Cumhuriyetin İlk Yılları (1923 – 1929) Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme	44
2.8.1.2.Korumacı Ticaret Politikaları Dönemi (1930-1949).....	46
2.8.1.3.Kısmi Liberalizasyon Dönemi (1950-1962)	49
2.8.1.4.Planlı Kalkınma Dönemi (1963-1980).....	50
2.8.2.1980 Sonrası Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme.....	52
2.8.2.1.1980-1988 Dönemi: 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri	53
2.8.2.2.1989-2000 Yılları Arasında Ekonominin Dönüşümü	56
2.8.2.3.2000 Yılından Günümüze Büyüme ve Dış Ticaret	59
3.TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME ANALİZİ	62
3.1.Literatür Değerlendirmesi	62
3.2.Çalışmanın Amacı ve Kapsamı.....	66
3.3.Çalışmada Kullanılan Ekonometrik Yöntemler	66
3.3.1.Birim Kök Testleri	67
3.3.1.1.Dickey-Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi	69
3.3.1.2.Phillips – Perron Birim Kök Testi.....	70
3.3.2.Nedensellik Kavramı.....	71
3.4.Analiz Sonuçları.....	73
3.4.1.Birim Kök Testi Sonuçları	73

3.4.2.Nedensellik Testi Sonuçları	74
3.4.3.Etki – Tepki Analizi Sonuçları.....	76
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	80

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	:	Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
PP	:	Phillips-Perron Testi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
TCMB	:	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	:	Türk Lirası

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Dış Ticarete Kullanılan Belgeler	29
Tablo 2: Ülkelere Göre Yıllık İthalat (Bin ABD \$)	35
Tablo 3: Ülkelere Göre Yıllık İhracat (Bin ABD \$)	40
Tablo 4: 1923-1929 Yılları Arasında Dış Ticaret (Milyon ABD \$)	46
Tablo 5: 1930 – 1949 Yılları Arasında Dış Ticaret (Milyon ABD \$).....	48
Tablo 6: 1950-1962 Yılları Arasında Dış Ticaret	50
Tablo 7: 1963 – 1980 Yılları Arası Dış Ticaret	52
Tablo 8: 1980-1988 Yılları Arası Dış Ticaret (Milyon ABD \$)	55
Tablo 9: 1989- 2000 Yılları Arası Dış Ticaret (Milyon ABD \$)	57
Tablo 10: 2000 Yılından İtibaren Dış Ticaret (Milyon ABD \$)	59
Tablo 11. ADF Birim Kök Testi Sonuçları	73
Tablo 12: Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları.....	74
Tablo 13: İhracat ve Sanayi Üretimi Nedensellik Testi Sonuçları.....	75
Tablo 14: İthalat ve Sanayi Üretimi Nedensellik Testi Sonuçları.....	75

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İthalat Süreci	34
Şekil 2: İhracat Süreci	39
Şekil 3: İthalat, İhracat ve Sanayi Üretim Endeksi	66
Şekil 4: İhracat, İthalat ve Sanayi Üretim Endeksi Etki Tepki Analizi Sonuçları	77

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme kavramı, bir ülkenin dönem boyunca ürettiği nihai mal ve hizmetlerin miktarındaki sürekli artış demektir. Geniş anlamda ise, temel olarak ekonominin arz yönünü ilgilendiren üretim kapasitesindeki uzun dönemli artışlar olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 3). Başka bir tanıma göre ise, iktisadi hayatın temel verilerinde (işgücü, tabii kaynaklar, teçhizat) fert başına bir yıldan bir sonraki yıla daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde devamlı artışlar olarak tanımlanmaktadır (Ülgener, 1991: 409).

Büyüme kavramı bir çok iktisatçı tarafından tanımlanmıştır. Schumpeter'e göre büyüme; iktisadi gelişmenin dalgalı ve arızalı gelişimine seyrine göre, ağır ve sindirici ilerlemeler olarak tanımlanmaktadır (Ülgener, 1991: 410).

Günümüzde hem gelişmekte hem de gelişmiş ülkelerin başlıca hedefi hızlı ve istikrarlı iktisadi büyümedir. Yoksulluğu ve işsizliği en aza indirmek, gelir dağılımını iyi bir seviyeye ulaştırmak, fiziki ve beşeri sermaye stoklarını arttırmak ve teknolojik yeniliklere ulaşmak için ülke niteliklerine uygun olabilecek yapıda büyüme politikaları oluşturulmuştur (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 1).

İktisadi büyüme ile ilgili olarak çeşitli oranlar bulunmaktadır. Bu oranlardan ilki; cari fiyatlarla bulunan gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) rakamlarına göre hesaplanan büyüme oranı olan, Cari Fiyatlarla Büyüme Oranı'dır. İkincisi, belli bir baz yıl esas alınarak oluşturulan GSYİH rakamlarına göre hesaplanan büyüme oranı olan, Sabit Fiyatlarla Büyüme Oranı'dır. Üçüncüsü ise, belli bir mal ve hizmet sepetinin farklı bir ülkede satın alınması için gerekli olan para tutarı ile ulusal para tutarının birbirlerine oranı sonucu oluşan döviz kuruna göre bulunan GSYİH rakamlarına göre hesaplanan; Satın Alma Gücü Paritesine Göre Hesaplanan Büyüme Oranı'dır. Diğer büyüme oranları ise; Trend Büyüme Oranı; uzun dönemde gerçekleşen büyüme oranlarının ortalaması olarak hesaplanan ve bir eğilimi yansıtan büyüme oranlarıdır. Doğal Büyüme Oranı; işsizlik oranının sabit olarak

sürdürülmesini sağlayan büyüme oranıdır. Eğer teknolojik ilerleme yoksa ve işsizlik oranı sabit bir oranda ilerliyorsa, doğal büyüme oranı, işgücünün büyüme oranına eşit olacaktır. Eğer iş gücü sabit bir oranda ilerlerken, teknoloji düzeyi de sabit bir oranda gelişme kaydediyorsa, doğal büyüme oranı, işgücünün büyüme oranı ile teknolojik gelişme oranının toplamına eşit olur. Potansiyel Büyüme Oranı; Ekonomide var olan tüm kaynakların tam istihdamı sonucunda oluşacak GSYİH'da meydana gelecek artışlara göre hesaplanan büyüme oranıdır. Stilize Gerçek ve Stilize Büyüme Oranı: Stilize gerçek (olgu), başta iktisat olmak üzere çeşitli sosyal bilimlerde yer alan ampirik bulguların basitleştirilmiş sunumuna denmektedir. Stilize büyüme oranı ise, tekil ayrıntıların bir tarafa bırakılarak, genel eğilimlerin dikkate alındığı büyüme oranı olarak adlandırılmaktadır (Kaynak, 2011: 2-3).

Kalkınma bir ülkenin, ekonomik, sosyal ve kurumsal yapılarını değiştirmesinde önemli bir etken iken; dış ticarete bir ülkenin kalkınması açısından çok önemli bir faktördür. Hatta küreselleşmenin aşırı boyutlara ulaştığı bir dünyada az gelişmiş ülkelerin dış ticaret olmadan kalkınmalarını gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Durağan bir ekonomiye sahip bir ülkenin kalkınmaya başlayabilmesi dış piyasalara açılması ile mümkündür. Bilindiği gibi bütün ülkeler, özellikle de az gelişmiş ülkeler ihtiyaç duydukları yatırım mallarının teknolojilerini ve bu teknolojilerin kullanımını dış ticaret ile yurt dışından sağlamaktadırlar. Ayrıca dış ticaret ekonomiyi genişleterek uzmanlaşma ve ölçek ekonomilerinden faydalanma olanağını sağlamakta, bununla birlikte yeni ürün teknolojileri, bilgi ve fikirlerin ülkeye tanıtılması ve rekabetin arttırılması gibi pek çok olumlu etkileri bulunmaktadır (Aslan ve Yörük, 2008: 67).

1.2.Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri

Bir ülkenin sahip olduğu üretim kaynakları işgücü, sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji ve bilgi birikimi yıldan yıla değişme göstermektedir. Büyüme bu kaynakların nicelik ve niteliğindeki artışlarla meydana gelmektedir. Büyüme rakamlarla ifade edebildiğinden, sonuçta ekonomisi büyüyen bir ülkenin temel göstergeleri üretim hacmindeki artış ile milli gelirdeki artışlardır (Yardımcı, 2006: 98)

Kişinin ihtiyaçlarını karşılanması için gerekli mal ve hizmetlerin çoğu, tüketildiği ve kullanıldığı hali ile doğada hazır değildir. Her birinin elde edilmesi için genel anlamda emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojiye ihtiyaç vardır. Üretim yapılabilmesi için bu ihtiyaçların giderilmesi gerekmektedir. Diğer yandan, günümüz toplumlarının sürdürülebilirliğini sağlaması, ekonomik ve sosyal gelişmesini sağlam temellere oturtmasına bağlıdır. Bu da etkin, sosyal ve ekonomik sistem çerçevesinde eldeki kaynakların sağlıklı kullanılması ve eldeki olanakların artırılması ile mümkün olacaktır. Yeni üretim tekniklerinin bulunması, yeni ve daha çok mal ve hizmetlerin üretilmesi, maddi ve beşeri sermaye birikimlerinin sağlanması ekonomik gelişme koşullarının somut öğeleridir (Karakayalı ve Dilber, 2010: 39-40).

GSYİH, belirli bir ülke sınırları içinde belirli bir zaman diliminde (genellikle bir yılda) yerli ve yabancılar tarafından üretilen mal ve hizmet biçimindeki çıktıların parasal değerlerinin toplamı şeklinde tanımlanmaktadır. GSYİH bileşenleri sermaye, iş gücü ve doğal kaynaklar gibi girdiler olmakla birlikte bu bileşenler girişimciler tarafından farklı teknolojik bilgiler çerçevesinde ve farklı bileşimlerle bir araya getirilmektedir. Dört girdili (sermaye, işgücü, doğal kaynaklar ve teknoloji) bir üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi gösterilmektedir;

$$Y = F(K, L, T, N) \quad (1.1)$$

Yukarıdaki fonksiyonda “Y” toplam hasıla, “K” sermaye stoku (ekonomideki tüm makinelerin ve teçhizatın, fabrika binalarının ve konutların toplamını içermektedir), “L” çalışanların sayısı, “N” doğal kaynakları ve “T” ise üretim teknolojisinin durumunu göstermektedir. Bu bileşenler ekonomide üretim faktörleri olarak ifade edilirler ve bunlar üretim fonksiyonunda birleşerek milli hasılayı oluşturmaktadır (Çapan, 2009: 3-4).

Bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa doğru kaymasına sebep olan nedenler, iktisadi büyüme kuramlarının konusunu oluşturmaktadır. Bu kaymaların gerisinde, hükümetlerin, üretim faktörlerinin verimliliklerini artırıcı eğitim ve teknoloji politikalarının ve fizikî sermaye stokunu artırıcı altyapı yatırımlarının da olabileceği açıktır.

1.2.1. Sermaye Birikimi

Ekonomistlere göre sermaye birikimi; büyüme ve kalkınmanın temel koşulu olarak kabul etmektedir. Ekonomik büyüme için milli gelirin yüksek oranda tasarruf edilip yatırımlara yönlendirilmesi gerekmektedir. Büyümeye yeni başlamış bir ekonomide, zaten düşük olan tüketim düzeyini daha da düşürerek tasarrufu, dolayısıyla sermaye birikimini arttırmak haliyle zordur. Bu bağlamda cari tüketimin kısılarak, tasarrufların arttırılması az gelişmiş ekonomilerin gelişmesi için hayati öneme sahiptir. Sermaye birikiminin amacı ise; az gelişmiş ülkelerin hızlı bir nüfus artışının zorunluluğu olarak, altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek, yeni üretim araçlarının satın alınmasını sağlamak, ödemeler bilançosu açıklarını gidermek, ekonomik büyümeyi kolaylaştırmak olarak sıralanmaktadır (Karakayalı ve Dilber, 2010: 43).

Sermaye bir stok büyüklüğü demek olduğuna göre, bu büyüklükte meydana gelen bir birimlik artış, yeni makine ve teçhizat alımı anlamına gelmektedir. Sermaye birikiminin artmasına bağlı olarak büyüme de onunla birlikte artacaktır. Yatırımlar, ölçek ekonomilerinin ve artan getirinin temelini oluşturmaktadırlar. İnsanlara deneyim kazanma fırsatı vermektedir. Yeni çalışma alanları yaratmaktadır. Ülkeye yeni teknolojinin sokulmasını sağlamaktadır. Finansal sistemin gerçek görevini yerine getirmesi, üretim girdi maliyetlerinin azaltılması ve yatırımları kolaylaştırıcı kararların alınması da ekonomik büyüme seviyesinin yükselişinde belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Ülkelerin ekonomik büyüme kaydedebilmesi için, yeni yatırımların artması gerekmektedir, bunun için ise makroekonomik politikalarda istikrarın sağlanması, sosyal ve siyasi istikrarın sağlanması, bireylerin belirli ölçülerde tasarruf yapmaya özendirilmesi ve bu tasarrufların zamanla yatırımlara dönüşmesinin sağlanmasını gerekmektedir. Yatırım artışlarının Türkiye’de ekonomik büyümeye etkileri yukarıdaki gibi olmaktadır. (Cinel, 2014: 15-16).

1.2.2. İşgücü Artışı

Nüfusta ki artışa bağlı olarak işgücünün artması ekonomik büyümeyi etkileyen önemli bir dinamiktir. Ancak verim artışına katkı sağlamak için nüfusun eğitimli, sağlıklı ve genç olmasıyla birlikte toplam nüfus içerisinde aktif nüfusun çoğunlukta

olması gerekmektedir. Bu bağlamda beşeri sermaye kavramına değinilmek gerekir. Beşeri sermaye, iktisadi faaliyetler bakımından bireyde bulunan yetenek ve tecrübeyi kapsamaktadır. Bu unsurlar ile teknolojik faaliyetlerin birleşimi ekonomik büyümenin artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda yurt içinde söz konusu teknoloji ve sermayeyi etkin şekilde kullanacak bilgi birikimi ve yeteneğe sahip dinamik bir nüfusun olması gelişmekte olan ülkeler için her zaman avantaj sağlayacaktır (Köksal, 2016: 19).

1.2.3. Teknolojik İlerlemeler

Teknolojideki gelişmeler ekonomik büyüme için ele alınacak son belirleyici bileşendir. Teknolojik gelişme, emekten tasarruf sağlayarak daha fazla üretim elde edilebilmesinin sağlanmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, teknolojiyle üretimin verimi artacak ve aynı faktörlerle daha fazla çıktı sağlanacaktır. Böylelikle, kaynaklar daha etkin kullanılmış olacak ve daha önce ekonomide yer almayan farklı üretim birimlerinin doğmasına olanak tanıyacaktır. Dolayısıyla teknolojik ilerlemeler üretimdeki gelişmeyi etkileyerek daha yüksek oranda ekonomik büyümeyi sağlayacaktır (Köksal, 2016: 20). Ekonomik büyümenin sağlanmasında teknolojik gelişme göstergelerindeki gelişmelerin öneminin artmasıyla böylelikle iki kavram arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların arttığı ve genel olarak yapılan çalışmalarda, teknoloji harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ile ekonomik büyümenin ilişkilendirildiği görülmektedir (Algan vd.,2017 :334).

Teknolojik gelişmeler, yeni fikirlerin yaratılmasını ve geliştirilmesini içermektedir ve bu formuyla bir kamusal mal olarak görülmektedir. Veri teknoloji düzeyinde rakip üretim faktörleri için ölçeğe göre sabit getiri varsayımı yapılması mantıklıdır. Ancak yeni fikirler, bir üretim faktörü olarak göz önüne alınırsa ölçeğe göre artan getiriler söz konusu olabilmektedir. Ölçeğe göre artan getiriler tam rekabetle çalışmakta ayrıca, eski fikirlerin cari marjinal üretim maliyetiyle (sıfır) uyumlu bir şekilde telafi edilmesi yeni fikirlerin yaratılması için gerekli araştırma çabaları için uygun bir ödül sayılmamaktadır (Parasız, 2008: 24).

1.2.4. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynakların dünyada eşit olmayan dağılımına karşın potansiyel bir refah kaynağı olarak görülmesinden ötürü, yeni bir doğal kaynak bulmak özellikle az gelişmiş ülkeler için çok önemli bir hedef olarak değerlendirilmektedir. Özellikle metaller ve enerji ürünleri örnekleri açısından küçüğe olsa bir rezerv keşfedildiğine ilişkin haberler bu gibi ülkelerde çoğu kez büyük bir coşku ile zenginleşmenin ve büyümenin bir anahtarı olarak görülürken, doğal kaynaklar açısından zengin bir rezerve sahip olabilmek fakirliğin kısır döngüsünden kurtulmanın bir anahtarı olarak değerlendirilir. Gerçekten de 1800’li yıllarda doğal kaynaklara bol olarak sahip bulunan ülkelerin, 1900’lü yıllarda ise bazı petrol zengini ülkelerin doğal kaynak fakiri ülkeler ile kıyaslandığında hızla zenginleştiklerine ve geliştiklerine ilişkin örnekler mevcuttur (Bal, 2011: 90).

1.3. Ekonomik Büyüme Modelleri

Ulusların büyüme süreci yapılarını ve kaynaklarını analiz ederek, dünyadaki bazı ülkelerin daha zengin, bazılarının daha fakir olmasının nedenleri analiz edilebilmektedir. Adam Smith ile başlayan büyüme süreci dinamiklerinin analizi, Keynes ile devam etmiş olup, Robert Solow tarafından yapılan çalışmalarla daha da ilgi çekici boyutlara gelmiş ve bu analizlerden hareketle oluşturulan içsel büyüme teorileri sonucunda en parlak dönemini yaşamıştır. Yapılan çalışmalarda ortaya konan her teori, bir öncekinin eksikliklerini tamamlayıcı nitelikte olarak ve ekonomistlere yeni fikirler sunarak literatürdeki yerini almıştır (Yılmaz ve Akıncı, 2012:21).

Büyüme teorileri bu bölümde kronolojik olarak ele alınacak olup, ilk olarak klasik büyüme sürecinin temellerini oluşturan Merkantilist ve Fizyokratik büyüme modelleri incelenecektir.

1.3.1. Merkantilist Büyüme Teorisi

Merkantilizm bir ekonomi politikası olarak Batı Avrupa’da yaklaşık 300 yıl geçerli olmuş düşünce akımına verilen bir addır. Merkantilizm sistematik bir ekonomi kuramı olmaktan çok bir ekonomi politikası önlemleri bütünüdür.

Merkantilizme özellikle ulusal bir ekonominin sınırları içinde tek bir ekonomi politikası uygulama çabası da denilmektedir (Karakayalı ve Dilber, 2010: 46).

Merkantilist iktisadi düşüncenin temel ilkeleri incelendiğinde dört temel özelliği görülmektedir. Bunlar;

- Millilik: Bireyin değil devletin ve ulusun zenginleşmesi gerektiğini savunmuşlardır.
- Metalistlik: Dönemin şartları gereği altın ve gümüşün tek zenginlik kaynağı olarak görülmesi düşüncesi hakimdir.
- Müdahalecilik: Devletin ekonomi içinde var olması gerektiğini savunmuşlardır.
- Kolonyalistlik: Merkantilist düşünceye göre, sistemli bir biçimde, devletin sömürgecilik faaliyetleri içine katıldığı ve daha da ileri giderek korsanlığı dahi meşru gördükleri bir düşünce sistemi vardır. Kısacası, sömürgeci politikalar meşru olarak görülmüştür (Küçükkalay, 2010: 162-164).

Merkantilist düşünceye göre, para ve dış ticaret öncü birer kavramdır. Daha sonra, Adam Smith'in eleştireceği gibi, parayı kapitalle özdeş sayacak kadar parayı önemsemiştir. "maldan korku" ve "satmak endişesi", ticari anlayışın göstergesidir. Ek olarak, merkantilistlerin bildiği "artık", sadece dış ticaretten gelen fazladır. Merkantilistlerin parayı kapitalle özdeş sayacak kadar parayı önemsemeleri, dış ticaret bilançosunda koruma politikası yoluyla bir fazla sağlamayı gerektiriyordu. Söz konusu çağda ve ülkelerde para birimi altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerden oluşmuştur. Ülke içinde değerli maden arzını arttırmanın tek yolu ticaret bilançosu fazlası sayesinde, ülkeye değerli maden girişlerini sağlamak olmuştur (Kazgan,2014: 44).

Merkantilist düşüncenin temel özellikleri aşağıda sıralanmıştır (Erim, 2014: 14-15).

- Merkantilistler dış ticaretlerini geliştirecek politikalar uygulayarak dış ticarete önem vermişlerdir. Döneme göre, dış ticarete verilen önemin başlıca sebebi en çok para getiren alan olarak görülmesidir.
- Merkantilistler devletin korumacı politikalar uygulamasını istemişlerdir.
- Merkantilistlere göre daha büyük kamu harcamalarının, daha çok istihdam ve daha çok gelir anlamına geldiği düşünüldüğünden, kamunun yatırım yapması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bunun sebebi, kamu yatırımları arttığında özel servetlerinde büyüyeceği düşüncesidir.
- Servet değerli madenlerin bolluğu ile ölçülmektedir. Bu bağlamda parasal bir doktrindir ve temel amaç para miktarını arttırmaktır.
- Ülkelerin zengin olması dış ticaret fazlası vermesine bağlıdır. Dolayısıyla dış ticarete ihracat ithalattan, üretim tüketimden büyük olmalıdır.
- Merkantilistler nüfus artışını teşvik etmişlerdir. Çünkü emek arzının artırılarak ücretleri düşürmeyi, sanayi üretimi ve ihracatı arttırmayı amaçlamışlardır.
- Dış ticaret fazlası vermek için mamul mal ithalatını yasaklamışlardır. Ancak üretimde kullanılacağı göz önünde bulundurularak hammadde ithalatına izin vermişlerdir.
- Devletin ekonomiye aktif olarak müdahale etmesi gerektiğini ileri süren bir doktrindir. Bu bağlamda devletin, dış ticaret fazlası vermeyi sağlayacak politikalarla ekonomiye müdahale etmesi gerekecektir.

1.3.2. Fizyokratik Büyüme Teorisi

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında, Fransa'da gelişen fizyokrasi; girişimci çiftçiyi, büyük ölçüde üretim yapacak tarımsal üreticiyi ön plana çıkarmak isteyen, Fransız reformcularının öğretisi olmuştur. Fizyokrasinin temel felsefi görüşleri Rousseau'nun fikirlerine dayanmıştır. Fizyokratlara göre bütün sosyal olaylarda olduğu gibi ekonomik olayları da belirleyen yasalar vardır. Ekonomik olaylar olağan bir düzende oluşmaktadır ve insanın bu düzene bir etkisi yoktur. Ekonomik bireylerin her birinin kendi çıkarlarını korumak için çaba harcaması sonucu, toplumun refahı en üst seviyeye ulaşacaktır (Karakayalı ve Dilber, 2010: 50).

Fizyokrazi düşüncesinin genel özellikleri aşağıda sıralanmıştır (Bilgili, 2009: 17).

- Tek üretken sektör tarımdır. Fizyokratlara göre tarım, doğada yoktan var edici gücü sayesinde insanlara sürekli nimetler sunmaktadır. Diğer sektörler, topraktan elde ettikleri girdileri işleyerek şekil değiştirme dışında yoktan herhangi bir şey üretemezler.
- Tek vergi sistemi uygulanmalıdır. Ayrıca bu vergi tarımdan alınmalıdır.
- Zenginliğin kaynağı dış ticaret fazlası değil, tarımsal üretimdir.
- Quesnay fizyokratların öncü temsilcilerindendir. Çalışmasında toplumu toprak sahipleri, ticaret ve diğer kısır meslek sahipleri (sanayi gibi) olmak üzere üçe ayırmıştır.
- Fizyokratlara göre, evrenin doğal düzeni olduğu kadar ekonominin de doğal düzeni mevcuttur. Bu düzen çerçevesinde ekonomi kendi kendini düzene sokacaktır.
- Fizyokratlara göre en iyi yönetim krallık yönetimidir. Ancak bu krallık minimum yasa ile minimum otorite sağlayarak doğal düzene müdahale etmeden gerekli işleri kolaylaştırmalıdır. Yani devlet sınırlandırılmalıdır.
- Dışarıdan müdahale edilmesine gerek yoktur. Çünkü bireyler kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışırken, toplumun çıkarlarını da böylelikle maksimize etmektedirler.

Fizyokratlar serveti merkantilistlerin aksine, para – altın ve mübadeleden değil üretimden doğduğunu öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda ekonomik büyümeyi tarımsal ürün artışı ile açıklamışlardır ve bu ürün artışını net hasıla ya da ulusal gelir olarak tanımlamışlardır (Karakayalı ve Dilber, 2010: 51). Tarım sektörü, ulusun refahının bağlı olduğu net üretimi yaratan faaliyet alanı olduğu için, iyi işleyen bir ekonomide öncelikler tarım sektörüne verilmelidir, bunun için de ticaret ve finans alanındaki çalışan sayısı düşürülmelidir. Çünkü ticaret ve finans sektörü insanların birbiri ile değişimini sağlamaktan öteye gidemezler. Ayrıca, tüccarların elde ettikleri gelir “parazit gelir” olup, net üretimin azalmasına neden olmaktadır (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 30).

Fizyokratlara göre, ekonomik büyüme kendiliğinden meydana gelmektedir. Bu durum için “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesini öne sürmüşlerdir. Bu ilkeye göre, devlet müdahalesine gerek kalmamıştır ve böylece fizyokratlar liberal düşünceyi savunarak genişlemeye çaba harcamışlardır (Karakayalı ve Dilber, 2010: 51).

1.3.3. Klasik Büyüme Modeli

Klasik büyüme teorisine göre reel GSYİH'nin büyümesi geçicidir. Eğer emek birimi başına reel GSYİH asgari geçinme düzeyinin üzerine çıkarsa, hızlı nüfus artışı bunu eski geçim düzeyine getirir. Bu teori, Adam Smith, Thomas Robert Malthus ve David Ricardo tarafından geliştirilmiş olup Malthuscu Teori olarak da bilinmektedir. Klasik iktisatçılar, nüfusun büyümesine ilişkin teorilerini geliştirirken, bir yandan sağlık koşullarındaki iyileşme ile birlikte ölüm oranları azalırken diğer yandan hızlı bir nüfus artışı yaşanıyordu. 18. Yüzyılın sonlarında ve 19. Yüzyılın başlarında yaşanan hızlı nüfus artışı Amerika ve Avustralya'ya göçleri arttırmıştır. Klasik büyüme kuramı ise bu gelişmeler ile oluşturulmuştur (Yıldırım, 2009: 445).

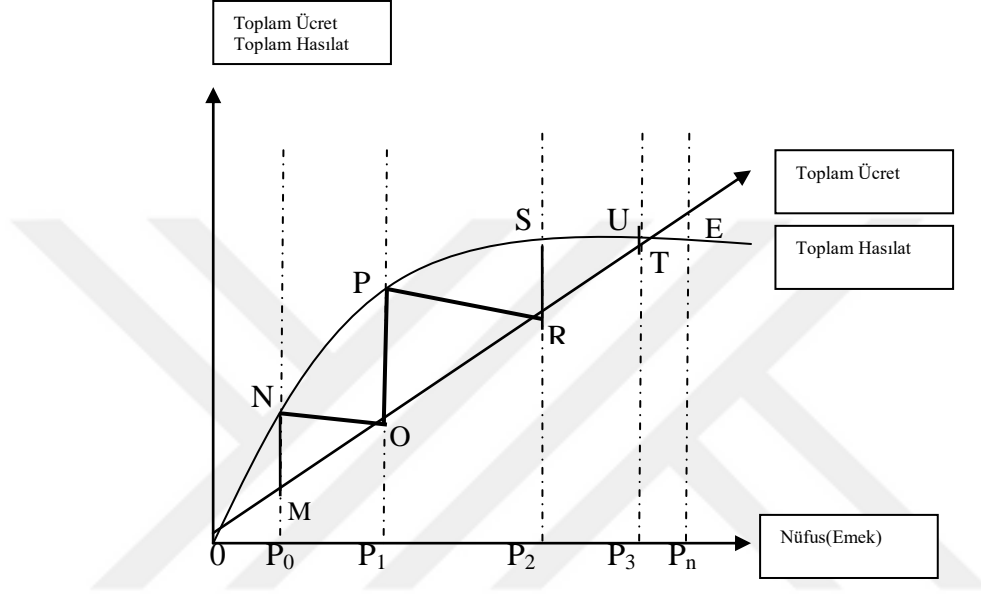
Klasik büyüme modeli varsayımları aşağıda verilmiştir (Acar, 2002: 62-63):

- Sermaye birikimini uyaran temel faktör kardır. Sanayi devriminin başlarında karlar yüksek olduğundan tasarruf artışı ve sermaye birikimi oldukça hızlıdır.
- Ücret kısa dönemde emek arzı ve emek talebi tarafından belirlenmekle birlikte uzun dönemde asgari ücret düzeyinde sabit kalma eğilimindedir.
- Ekonomi devamlı olarak tam rekabet ve tam istihdam koşullarında çalışmaktadır.
- Sanayi kesiminde teknik ilerleme dinamiklidir.
- Tarım kesiminde ise teknik ilerleme oldukça yavaştır. Toprağın kullanılabilir alanı da az olduğundan bu kesimde azalan verimler kanunu geçerlidir. Sanayi kesimindeki hızlı ilerlemeler yine de toprak kesimindeki azalan verimi halini kapatamadığından ekonomi bütünüyle azalan verimler kanununa tabiidir.
- Üretim fonksiyonu veridir.

Klasik büyüme modelinin gelişmesinde en büyük katkıyı yapan D. Ricardo olmuştur. Bu sebeple, bu modele Ricardo büyüme modeli de denmektedir.

Ricardo'ya göre ekonomi gelişmenin sonunda mutlaka durgunluğa girecektir. Bu kuramda, gelir dağılımı; ekonominin bütün işleyişini belirleyen bir unsur olarak ele alınmaktadır (Karakayalı ve Dilber, 2010: 55).

Klasik büyüme modelinin işleyişi Şekil 1'de açıklanmıştır.

Şekilde asgari ücret ile emek miktarının çarpımından elde edilen toplam ücret eğrisi sabit bir eğime sahiptir. Toplam hasılat eğrisi ise azalan verimler kanunu uyarınca azalan bir eğime sahiptir. Bu bağlamda, bu iki eğri E noktasında kesişecektir.

Şekil 1'e göre başlangıçta nüfus az, doğal kaynaklar, ücret ve kar fazladır. Eğer kullanılan emek miktarı OP_0 kadar ise doğal ücret P_0M , karın payı MN kadardır. Karın payının yüksekliği sermaye birikimini teşvik edecek, sermaye birikimi ise piyasa ücretinin yükselmesine neden olarak, ücreti P_0N seviyesine kadar çıkarabilecektir. Piyasa ücretinin P_0N olduğu noktada kar sıfıra inecek, sermaye birikimi duracaktır. Ancak, piyasa ücretinin (P_0N), doğal ücretin (P_0M) üstüne çıkması, nüfus artışını hızlandıracak böylece çalışan sayısı OP_1 'e yükselecektir. Sonuç olarak, piyasa ücreti düşerek doğal ücret seviyesine tekrar dönecektir. Böylece, kar artacak, artan kar sermaye birikimini uyaracak ve bu döngü ekonomi E noktasına gelinceye dek devam edecektir. Bu noktada, ekonomi durgunlaşmaya

başlayacaktır. Şu halde ekonominin büyüme yolu; M N O P R S T U E olmaktadır (Acar, 2002: 64-65).

Ricardo büyüme konusunu incelemekten öte üretim ve üretim faktörlerinin alacağı paylar üzerinde yoğunlaşmıştır. Yani gelirin paylaşımı temel inceleme konusunu oluşturmaktadır. Ricardo üretimin 3 gelir grubunun arasında paylaşılacağı üzerinde durmuştur. Buradan hareketle üretimde üç faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bunları şöyle sıralanabilir. 1. Müteşebbis-Sermayedar, 2. Toprak sahibi, 3. Emek sahibi. Bu payların zaman içinde değişeceğini ileri sürmüştür. Bu değişim karlar bakımından zamanla azalacak, rantın payı nispeten artacak ve ücretlerin payının zaman içerisinde kişi başına sabit kalacağını ancak kümülatif olarak toplam hasıla içerisinde artacağını ileri sürmüştür. Bunun nedeni olarak nüfusun zamanla artması gösterilmektedir (Özsağır, 2008: 4).

Ricardo'ya göre büyüme sürecinden yararlanan tek kesim, büyüme sürecinde rant gelirleri sürekli artan ve durağan durumda bile, büyük bir rant geliri elde etmeyi sürdüren toprak sahipleridir. Ricardo'nun analizinde büyüme sürecinde uzun dönemde işçilerin durumunda bir değişim olmamasına karşın, kapitalistlerin durumunun giderek kötüleşmesi karşılığında arazi sahiplerinin giderek durumlarının iyileşmesi, Ricardo'nun büyüme modelinin arazi sahipleri ile kapitalistler arasındaki bir doğal uyum yerine bir çıkar çatışması üzerine inşa edilmiş olduğu anlamını taşımaktadır (Ünsal, 2007: 66).

1.3.4. Marxist Büyüme Modeli

Marxist büyüme modeli literatürde Sosyalist Büyüme Modeli, Feldman'ın Büyüme Modeli gibi isimlerle de anılmaktadır. Karl Marx'ın Kapital (1871) başlıklı eserinde yer alan "genişletilmiş üretim şeması" üzerine inşa edilmiştir (Ünsal,2007: 66). Marxist büyüme kuramı, klasik büyüme modelindeki artan ilkesine dayanmaktadır. Bu bakımdan bu model, klasik büyüme modelini kabul etmiş fakat sonucunu kabul etmemiştir (Karakayalı ve Dilber, 2007: 57).

Modelin klasik modelden farkı, büyüme teorisinde izlediği yol olarak gösterilmektedir. Söz konusu modele göre bütün mallar için ortak olgu olan emek,

her mala ödenen para, malın niteliği bakımından farklı olması sebebiyle tek başına yetmediği için, başka bir ortak unsur bulmayı gerektirir. Burada emeğin verimlilik derecesi de dikkate alınması gerekmektedir. Marksist görüşte üretimde emek, olması gerekenden daha çok değer yaratmaktadır. Bu modelde Marx emek-değer teorisine yer vererek emek değerini üç bölüme ayırmaktadır. Bunlar sabit yani üretimde kullanılan sermaye, değişken yani emek girdisi yoğun sermaye ve artı değer yani üretimde kullanılan emek ve sermayenin ötesindeki aşırı değer olarak gösterilmektedir. Artı değer var olduğu yerde emek girdisi değerinin daha altında ücretlendirilecektir (Köksal, 2016: 29).

Marx'ın büyüme modelinde üç önemli oran vardır (Acar, 2002: 69);

S= Artı Değer

C= Sabit Sermaye

V= Değişir Sermaye

Bu durumda oranlar aşağıdaki gibidir:

$$\frac{S}{V} = \mathbf{a}: \text{Artı Değer Oranı}$$

$$\frac{S}{V+C} = \mathbf{K}: \text{Kar Oranı}$$

$$\frac{C}{V} = \mathbf{b}: \text{Sermayenin Organik Bileşimi}$$

Artı değer oranı, kar oranı ve sermayenin organik bileşimi arasındaki ilişki ise;

$$\mathbf{P} = \frac{S}{V+C} = \frac{\frac{S}{V}}{1+\frac{C}{V}} \text{ olarak gösterilmektedir. Bu eşitliğe göre; kar oranının artı}$$

değer oranı ile doğru, sermayenin organik bileşimi ile ters orantılı olduğu ortaya çıkmaktadır. O halde, sermaye birikimi zorunlu olarak kar oranının düşmesine yol açacaktır. Sermaye birikiminin bir diğer sonucu ise, kapitalin gittikçe daha az elde toplanmasıdır. Giderek artan tekelleşme, küçük kapitalistlerin elenerek emekçi durumuna gelmelerine yol açacaktır (Acar, 2002: 69-70).

1.3.5. Joseph A. Schumpeter Büyüme Modeli

Joseph Schumpeter'in iktisadi büyüme konusunda geliştirdiği analizin belkemiğini oluşturan iki kavram vardır. İlki, üretim faktörlerinin değişik bir kombinasyonu biçiminde tanımlanması mümkün olan yenilikler kavramıdır. İkincisi ise, yenilikleri uygulayan ve kapitalist sistemin sürekli değişmesini sağlayan kişiler olarak tanımlanabilen müteşebbisler kavramıdır. Schumpeter'e göre ekonomik büyümenin temeli, nüfustaki ve sermaye mallarındaki artışlar değil yeniliklerdir. Dolayısıyla iktisadi büyüme bir müteşebbisin bir yeniliği iktisadi hayata sokmasıyla ve böylece belirli bir alanda monopolcü konuma gelmesiyle ve kar geliri elde etmesiyle başlayacaktır (Ünsal, 2007: 77).

Schumpeter ayrıca Aristogil istikrarlı dengeye dayalı piyasaya ilişkin geleneksel neoklasik bakış açısını reddetmiştir. Bu bakış açısı neoklasik ekonomiyi nihai olarak durgun bir dengeye dönüştürmektedir. Ek olarak, Schumpeter'e göre, daha önce Marx'ta da olduğu gibi, bir kapitalist ekonomi hiçbir zaman durgun bir denge olarak tanımlanamaz. Onun analizinde kapitalist ekonomi yenilikçi faaliyetlerin dinamik bir evrim süreci içerisinde sürekli yeni şeyler yarattığı ve eskilerini imha ettiği bir ekonomidir. Geleneksel neoklasik analiz hipotezlerini kaynakların marjindeki yeniden dağılımı üzerine kurarken, Schumpeteriyen çerçevede temel yaklaşım, teknoloji ve yönetsel kurumlarda eski olanları ortadan kaldıran dinamik bir yenilik süreci tasvir edilmektedir (Yeldan, 2010: 253).

Girişimciyi sosyal liderlik olarak karar verme, üstün gelme, ilerleme şeklinde bir takım fonksiyonlar ile nitelendirmesi bu bireysel güdülerin sosyal ve tarihsel bağlamda ele almasının bir sonucudur. Bu nedenle liderliğin temel fonksiyonu "işleri haletme" şeklinde geniş bir bağlamda değerlendirilmiştir. Schumpeter, gelişmeyi girişimcinin neden olduğu yaratıcı yıkım süreci olarak görürken, bu sürecin temelini girişimcilerin meydana getirdiği yenilikler olarak savunmuştur. Yeniliklerin olmadığı durağan bir ekonomide iş yaşamı sıradan alışkanlıklar adı altında sürdürülmektedir. Fakat bu durağan durumun dengesi girişimcilerin ortaya koyduğu yeni birleşimler ile bozulmaktadır. Girişimciye atfedilen bu istisnai niteliklerin sonucu olarak Schumpeter için, girişimciler;

yöneticilerden, kapitalistlerden ve buluşçulardan çok daha farklı özel kişilerdir (Basılğan, 2011: 51).

1.3.6. Harrod – Domar Modeli

İngiliz R. F. Harrod ve Amerikalı E. D. Domar tarafından birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilen bu model, Harrod ve Domar'ın çalışmalarının sentezinden oluştuğu için birlikte anılmaktadırlar. Keynes sonrası iktisadi büyüme modeli olan Harrod – Domar modeli, Keynes'in ihmal ettiği yatırımların kapasite arttırıcı etkisini analize sokmuştur. Modelin özü yatırım kapasite arttırıcı etkisidir. Bu bağlamda her yatırımın ekonomi üzerinde iki etkisi vardır. İlki, çoğaltan etkisi sonucu yatırımın milli gelirden sağladığı artıştır. İkincisi ise, yapılan yatırımların yatırım mallarına ve alt yapıya yönelik olması nedeni ile ülkenin yatırım kapasitesinin artmasıdır. Harrod – Domar modeli, toplam talep, üretim ve istihdam arasındaki ilişkileri açıklayarak ülkenin büyüme hızını belirler ve bunu yaparken iki kavrama dayanır. Bu kavramlar; Marjinal Tasarruf Oranı ve Sermaye Hasıla Katsayıdır (Öcal, 2007: 403).

Kapitalist ekonomik sistemin sürdürülebilirliği meselesi çerçevesinde yapılan araştırmalar ve tartışmalar, bu konuda son derece kötümser olan klasik iktisatçılardan beri, her zaman iktisat biliminin merkezinde yer almıştır. 1929 Bunalımı ile I. ve II. Dünya Savaşları sistemin sürdürülebilirliği konusunda çalışan iktisatçıları, klasiklere oranla daha da kötümser hale getirmiştir. 1930'ların Keynesyen kısa dönem gelir belirlenmesi analizinin uzun döneme uygulanmasıyla oluşturulan Harrod-Domar modelinde kapitalist ekonomik sistemin içsel olarak kararsız olduğu, sistemin ancak çok özel koşulların bir arada bulunması sayesinde kararlı bir büyüme kaydedeceği gösterilmiştir. Sistemin kararlı bir şekilde büyümesinin koşulu emek, sermaye ve üretimin eşit bir hızla büyümesidir (Turan, 2008: 43). Buna göre denklem aşağıdaki gibi olacaktır;

$$\mathbf{g_a = g_w = g_n \rightarrow g_a = \frac{s}{a} = n} \quad (1.2)$$

Büyüme hızı tasarruf oranına, sermaye oranına ve nüfus artış oranına bağlıdır. Oysa, bu parametrelerin değerleri sistemde dışsaldır; ekonomik sistemin

dışında yer alan ve birbirinden bağımsız etkenler tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla, $s/a = n$ eşitliği ancak tesadüfi gerçekleşecektir. Bu eşitlik gerçekleşse dahi dışarıdan gelecek en küçük bir etki sistemi kolayca denge durumunun dışına çıkartabilecektir. Bu bakımdan, üç büyüme hızının birbirine eşitlenmesi ile betimlenen denge durumuna bıçak sırtı dengesi adı verilmiştir (Turan, 2008: 44).

Sonuç olarak, hem Harrod hemde Domar bu modeli gelişmiş ekonomiler için kurmuşlardır. Her iki modelin temel amacı, ekonomiyi eksik istihdama ve enflasyona maruz bırakmaktan yürütebilmektir. Fakat, gelişmekte olan ülkelerin tek amaçları bunlardan ibaret değildir. Ayrıca, ekonominin yeterli bir hızla büyümesi de önem taşımaktadır. Söz konusu bu modeller, işin bu yönü üzerinde hiç durmamışlardır (Acar, 2002: 92).

1.3.7. Neo – Klasik Büyüme Modeli (Solow Modeli)

Neo Klasik büyüme modeli, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, ekonomistlerin neoklasik devrim olarak adlandırılan “marjinalist” yaklaşımını içermektedir. Temel amacı, uzun dönemde, büyümeyi belirleyen şeyin teknolojik gelişmeler olduğu şeklindedir. Neoklasik görüşe göre her ülke birbirinden çok farklı iki büyüme deneyiminden birini yaşamaktadır: geçici bir fiziksel sermaye birikimi deneyimi ve durağan hal altındaki üretim deneyimidir (Yeldan, 2010: 111).

Solow modeli, tasarruf düzeyinin (yani sermaye birikiminin) büyümeyi sadece geçiş döneminde etkilediğini ileri sürerek, sermaye birikiminin büyüme üzerindeki etkisini minimize etmekte; ekonomik büyümenin nedeninin teknolojik ilerleme olduğunu ileri sürmek suretiyle de teknolojik gelişmenin büyüme üzerindeki etkisini maksimize etmektedir. Dolayısıyla, Solow modelinde dışsal bir olgu olarak kabul edilen teknolojik ilerleme, iktisadi büyümenin, yani kişi başına çıktıda ortaya çıkan sürekli artışın nedenidir (Öcal, 2007: 406).

Neo Klasik Büyüme modelinin temel varsayımları aşağıda sıralanmıştır (Karakayalı ve Dilber, 2010: 78):

- Sermaye faktöründe azalan verimler yasağı geçerlidir.

- Sermaye ve işgücü arasında ikame söz konusudur.
- Nüfus artışı ve teknolojik gelişme dışsal olarak alınmaktadır.
- İşgücü, nüfusun sabit oranına eşittir. Diğer bir ifadeyle, nüfus arttıkça işgücü de artmaktadır.
- Ölçeğe göre sabit getiri vardır.
- Kapalı bir ekonomide tek bir mal üretildiği, dış ticaretin ve devlet harcamalarının olmadığı varsayılmaktadır.

Neo klasik büyüme modelinin sorunları üç başlık altında toplanabilir (Taban, 2008: 89-90):

- 1. Ülkelerarası farklılıkların önemi:** Kıt, beşeri ve fiziksel sermaye stoklarına sahip az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeleri yakalayamazlar. Örneğin tasarruf oranı diğerinden dört kat yüksek olan bir ülkenin durağan durum değeri de iki kat daha yüksek olacaktır. Ülkelerin faktör donanımlarının farklı olması sermayenin marjinal verimliliğinin de farklı olması sonucunu doğuracaktır.
- 2. Yakınsama oranı:** Modele göre yoksul ülkelerin sermaye stoku küçük olduğundan sermayenin marjinal getirisi daha yüksek olacak ve yoksul ülkelerde daha kısa bir zamanda durağan duruma ulaşacaklardır. Oysa yapılan çalışmalar daha çok aynı gelişmişlik seviyesindeki ülkelerde yakınsamanın gerçekleşebileceğini yoksul ülkeler ile zengin ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının giderek açılacağını göstermektedir.
- 3. Getiri oranı:** Modele göre yoksul ülkelerin sermaye stoku küçük olduğundan sermayenin marjinal getirisi daha yüksek olacak buna bağlı olarak kar ve faiz oranı da yüksek olacak ve zengin ülkelere doğru bir sermaye akışı olacaktır. Fakat ülke verileri sermayenin milli gelirdeki payının gelişmiş ekonomilerde daha yüksek olduğunu ve bu sermaye hareketinin meydana gelmediğini göstermektedir.

Neoklasik büyüme modeli, sonuç itibarıyla, teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmekte olan ve

gelişmiş ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı uzun dönem değerine yaklaşacağı ve bu oranın da "sıfır" olduğu sonucunu vermektedir. Bu duruma, yakınsama hipotezi (convergence hypothesis) ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ekonomilerin seviyesine gelmelerine de yakalama süreci (catching up process) adı verilmektedir. Farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında büyüme oranlarının farklılaşmasına sebep olan temel varsayımlar; ülkelerin faktör donanımlarının farklı olduğu ve sermayenin marjinal verimliliğinin azaldığı yönündedir. Yakalama süreci, zengin ülkelere, sermayenin getirisinin henüz yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere doğru bir sermaye akışının olduğunu savunmaktadır. Ancak, zamanla, uluslararası sermaye hareketleri, faiz haddi farklılıklarının ortadan kalkmasına ve sonuçta ülkelerin reel büyüme oranlarının sıfıra doğru gitmesine ve birbirlerine yaklaşmasına yol açacaktır (Kibritçioğlu, 1998: 214).

1980'li yılların sonlarına kadar iktisadi büyüme literatürüne hakim olan Neoklasik büyüme yaklaşımına göre; kişi başına düşen sermaye miktarının artması sermaye faizinin düşmesine yol açmaktadır. Sermaye faizi sadece sermaye birikim hızının, iş gücü artışındaki ve teknik gelişmedeki hıza eşit olması durumunda sabit kalmaktadır. Bu sebeple Neoklasik büyüme yaklaşımında uzun vadeli büyümenin belirleyicisi olarak iş gücü artışı ve teknik gelişmeler görülmektedir ve her iki faktörün de dışsal oldukları varsayılmaktadır. Neoklasik büyüme yaklaşımında 'teknik bilgi' kavramı, bütün ekonomiler için aynı miktarda ve bedelsiz olarak elde edilebilecek bir kamu malıdır. Ülkelerin birbirlerinden farklı büyüme hızlarına sahip olmaları ise, o ülkelerin farklı iş gücü büyüme hızlarına sahip olmalarıyla açıklanır (Emiroğlu, 2012: 21).

Dışsal ekonomik büyüme teorileri tasarruf ve sermaye birikiminin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu savunurken uzun dönemde ekonomik büyümenin temel kaynağının teknolojik gelişmeler olduğunu savunmaktadır. Ancak uzun dönem ekonomik büyümenin en büyük belirleyicisi kabul edilen teknolojik büyüme modelde dışsal bir değişken olarak tanımlanmaktadır. Bu durum ise uzun dönem ekonomik büyümenin nasıl sağlandığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Özel, 2012: 70).

1.4. İçsel Büyüme Modelleri

Temelleri Romer ve Lucas tarafından atılan İçsel büyüme teorisi ekonomik büyümeyi Neo klasik modelde olduğu gibi piyasa mekanizmasının denetimi altında olmayan dışsal teknolojik gelişmeler yerine, piyasaların kendi dinamikleri içinde faaliyet gösteren ekonomik güçlerin içsel olarak belirlediğini kabul etmektedir. Büyümenin itici gücü olarak tanımladıkları faktörler itibariyle; nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimini birer değişken olarak ele alanlar, teknolojik değişmeyi dışsal ve otonom bilimsel buluşlar yerine piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimci kararlarına bağlayanlar ve büyüme sürecinde kamunun sahip olduğu rolün bağımsız bir değişken olarak dikkate alanlar şeklinde üç grupta özetlenmektedir (Ercan, 2000: 135).

İçsel büyüme, neoklasik büyüme yaklaşımının bir devamı olarak da düşünülürken; bu iki yaklaşımın arasında birtakım farklar göze çarpmaktadır. Neoklasik büyüme, iktisadi büyümeyi dışsal (exojen) faktörlere bağlarken, içsel büyüme aksine içsel (endojen) faktörlere bağlamaktadır. Ancak; hemen belirtmek gerekir ki; içsel büyüme deyince ülkelerin dışarıdan bir yardım almadan kendi öz kaynakları ile büyümeleri anlaşılmalıdır. Aksine, iktisadi büyümenin içsel faktörlerin etkisiyle oluşmakta olduğu ortaya çıkmaktadır (Acar, 2002: 127).

İçsel büyüme teorisinin temel özellikleri şu şekilde ifade edilebilir (Yılmaz ve Akıncı, 2012:77-78).

1. Sermaye birikimi fiziki sermayenin yanı sıra, beşeri sermaye, sosyal sermaye ve kamusal altyapı biçiminde bir ayrıma tabi olmaktadır.
2. Üretim sürecinde kullanılan emek ve sermaye bileşimleri artan getiriler sağlamaktadır.
3. Tasarruflar hane halklarının davranışları sonucunda ortaya çıkar ve kendisine eş değer miktarda bir yatırım yaratır. Gerçekleştirilecek olan yatırımlar da sermaye birikimine katkı sağlayacaktır.
4. Oluşturulan sermaye birikimi ile ortaya çıkacak olan yeni yatırımların amacı kar maksimizasyonu sağlamaktır. Yatırım miktarını etkileyecek temel unsur ise sermayenin fiyatı, yani faizdir. Bu bağlamda tasarruf hacmini ve yatırım düzeyini belirleyen etken faiz olacaktır.

İçsel büyüme modellerinin ortaya koyduğu temel fikirlerin büyük ölçüde kabul görülmesine neden olan gelişmeler incelendiğinde, teknoloji faktörünün rolü

ön plana çıkmaktadır. İlk olarak bilgi ve teknolojik gelişme, geleneksel büyüme modellerinde esas alınan girdi ve çıktılardan farklı yapıda elemanların analizini gerekli kılmıştır. Gerçekten de geleneksel bir mal ekonomik olarak rakiptir. Yani o malın kullanımı bir başka bireyin kullanımını engellemektedir. Ancak bilgi ve teknoloji rekabetçi piyasa koşullarında kopyalanabilmekte ve aynı anda bir çok birey tarafından kullanılabilir. Bu takdirde bilgi ve teknolojiyi bir mal gibi kabul edersek, bu malın üretimi için bir firma tarafından yüklenilen maliyetler piyasada nasıl karşılanacaktır? Ya da firmanın söz konusu mala yapacağı yatırımların devamı bu koşullarda nasıl sağlanacaktır? Bu tür soruların cevabının aranması, temelde teknolojik gelişmenin neoklasik modelde olduğu gibi kendiliğinden meydana gelen bir dışsal olgu olarak değil, bilinçli biçimde gerçekleştirilecek yatırımların sonucu ortaya çıkacağı kabul edilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu durumda rekabetçi piyasa koşullarından sapmalar, yani aksak rekabet piyasalarına geçiş yeni dönem içsel büyüme modellerinde çözüm olarak sunulmaktadır (Yardımcı, 2006:100).

İçsel büyüme modelleri bazı zayıflıklar içermektedir. İlk olarak tüm içsel büyüme teorilerinde her durgun durum büyümesini elde etmek için “Bıçak Sırtı” koşullar gereklidir. Parametrelerdeki küçük bir değişiklik büyümenin çökmesine ya da patlamasına neden olmaktadır. İkinci sorun içsel büyüme teorilerinin kabul ettikleri teknolojik değişme kavramı çevresinde oluşmaktadır. İçsel büyüme modelleri teknolojik değişimin anlık ve hemen olduğunu varsaymaktadır. Oysa tarihçiler ve birçok iktisatçı teknolojik değişmeyi küçük ilerlemeler ile radikal değişmelerin bir karması olarak görmektedir. Ayrıca yenilikleri temel alan içsel büyüme modelleri doğrusal ve teknolojik değişme kavramı üzerinde durmakta büyümenin farklı aşamaları arasında ki geri besleme (feedback) etkilerini göz ardı etmektedir. Böylece teknoloji hala bir kara kutu olarak kalmaktadır. Son olarak her içsel büyüme modelinin teknoloji ve ekonomi arasındaki ilişkileri etkileyen tüm karmaşık etmenleri göz önüne alması söz konusu olamaz. Bu bağlamda, her modelin geçerlik sahasının daha net olarak belirlenmesi gerekmektedir (Parasız, 2008:197).

İçsel büyüme modelleri, bilginin ekonomiye olan katkısını iki temel kavramla açıklamaktadırlar; bu kavramlardan birincisi, bilginin ve teknolojinin yarattığı pozitif dışsallıktır. Yaratılan bilgi, hangi düzeyde olursa olsun farklı sektörlerce alınıp kullanılabilir, farklı süreçlerle işlenerek verim

sağlanabilmektedir. Her yeni bilgi bir sonraki için hareket noktası oluşturabilmektedir. İkinci temel kavram ise, bilginin ölçüğe göre artan oranda getiri sağlamasıdır. Bu kavram sayesinde bilginin kullanıldıkça, yayıldıkça veriminin artacağına dair savunulan varsayımın doğruluğu da kanıtlanabilmektedir (Özsağır, 2008: 9).

2. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŐKİŐİ

Dış ticaret ve büyüme ilişkisi iktisadın temelini oluşturmaktadır ve iktisadın doğuundaki en büyük etkendir. Bu ilişkiyi ilk olarak Adam Smith ele almıştır. Daha sonra yine Klasik iktisatçılardan David Ricardo, James Mill ve John Stuart Mill bu ilişkiyi incelemişlerdir. Klasik iktisatçılardan itibaren dış ticaretin büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu fikri tartıőılmaktadır. Dış ticaretin büyümenin önemli belirleyicisi olduğu tezi Adam Smith'in uzmanlaşma kavramı ve Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde de yer almaktadır. Michaley ve Feder'in çalıőmaları da bu fikri doğrulayıcı niteliktedir (Gül ve Kamacı, 2012: 82).

Ülkelerin, diğer ülkelerle dış ekonomik iliőkilerde etkileőimde bulunabilmesi için, ihracat vb. döviz kazandırıcı faaliyetlerde bulunmaları gerekmektedir. Azgeliőmiő ve gelişmekte olan ülkeler, özellikle yetersiz gelir seviyesinin yol açtığı tasarruf açığı ve sermaye kıtlığı sebebiyle, gereksinim duydukları ithalatı yaparken büyük zorluklarla karőılaőmakta, büyüme veya kalkınma süreçleri sekteye uğrayabilmektedir. Bu bağlamda dış ticaretin yani ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme ile etkileőimi oldukça karmaşık boyutlar ile ele alınmakta, karşılıklı neden-sonuç ilişkileri gözlenebilmektedir. Bu etkileőimlerin yönü ve önem derecesinin belirlenmesi, ülkenin büyüme ve kalkınması için uygulanacak politikaların seçimi ve bu politikaların zaman içerisinde değişen koőullara göre yeniden düzenlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Korkmaz ve Aydın, 2015: 48).

Ülke ekonomilerinin kalkınmasında ve büyümesinde ihracat önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle ülkelerde ihracatın artırılması, ithalatın azaltılması nihai hedefler arasındadır. Ülkelerin bu hedeflere ulaşmak için aldıkları kararlar ve tedbirler dış ticaret politikalarını oluşturmaktadır. Dış ticaret politikası açısından bir ülkenin dış ticaretini etkileyebilecek unsurlar; başlıca yasaklar, gümrük vergisi, ticaret antlaőmaları, primler, sübvansiyonlar ve idari korumacılık olarak sınıflandırılmaktadır (Kaya, 2009: 8).

Uluslararası ticaret politikalarının amaçları Şunlardır (Seyidoğlu, 2003:118-120).

- Hazineye Gelir Kazandırmak
- İktisadi Kalkınma

- Sosyal Etkenler
- Uluslararası İlişkilerin İyileştirilmesi
- Cari Açığın Önlenmesi
- Yurt İçi Fiyat İstikrarının Korunması
- Ülke Sanayisini Dış Rekabetten Koruma
- Piyasadaki Aksaklıkların Önüne Geçilmesi
- Uluslararası Ticarete Tekelcilikten Faydalanmak
- Kendi Kendine Yeterli Olma Gereksinimi

2.1.Dış Ticaret

İktisadi büyümenin düzeni ve istikrarı için iktisat biliminin ortaya çıkışından bu zamana kadar çok yönlü araştırmalar ve farklı fikirler ortaya koyulmuştur. A. Smith ve D. Ricardo ile başlayan klasik görüş yazarları iş bölümü, uzmanlaşma ve serbest ticaret gibi kavramları ele alarak, serbest ticaretin ülkelerin refah seviyesini arttırabileceğini savunmuşlardır (Köksal, 2016:42).

Ticareti, üretilen mal ve hizmetlerin belirli bir ücret karşılığı son kullanıcılara ulaştırılmasını sağlayan alım-satım faaliyetlerinin tümü olarak tanımlayabiliriz. Ticaret genel olarak, iç ve dış ticaret olmak üzere ikiye ayrılır. Dış Ticaret, malların ve sermayenin ulusal sınırların dışına akışıyla ilgilidir. Dış ticaret alım satım işlemlerinin teslimi açısından ithalat ve ihracat olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Ulusal ekonominin kalkınmasında ihracat önemli bir yere sahiptir.

Dış ticaret, ulusal ticarete oranla her zaman için daha riskli görülmüştür. Dış ticaret işlemlerinin gerçekleştirilmesinde farklı kültürler, iş süreçleri, kanun ve düzenlemelerdeki farklılıklar ve dil problemleri ile birlikte, dış ticaretin doğasından kaynaklanan bazı temel riskler bu alanı daha fazla etkisi altına almaktadır (Polat,2008: 210).

Bir diğer önemli nokta, ticaret performansının en önemli göstergesi olan dış ticaret açığıdır. Dış ticaret açığı, yabancı para birimi cinsinden değerlendirildiğinde, farklı ülke değerleriyle karşılaştırılırken zorluk arz etmektedir. Dış ticaret açığının normalleştirilmiş ölçüsü ise ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Bu oranla ülkeler arası karşılaştırma yapmak daha basit olacaktır. Bir örnekle açıklamak gerekirse, dış

ticaret açığı tutar olarak eşit olan iki ülkeden ilkinin ihracatı GSYİH'nin %10'u ve ithalatı GSYİH'nin %15 dir. İkinci ülkenin oranları ise sırasıyla %35 ve %40 olarak düşünüldüğünde, iki ülke içinde dış ticaret açığı %5 olarak görülmektedir. Ancak birinci ülkenin karşılama oranı %67 diğerinin %88'dir. Bu farkın sebebi ticaret hacmi daha yüksek olan ülkenin diğer ülkeyle aynı açığa sahip olmasına rağmen söz konusu açığı daha kolay kapatabilmesindedir. Dış ticaret hacmi yüksek ülkelerin ihracatlarında meydana gelen az oranda bir artış ya da ithalatlarında meydana gelen az oranda bir azalış açığı daha kolay şekilde kapatırken, dış ticaret hacmi düşük ülkelerde açığın kapatılması daha yüksek oranlar olmasını gerektirecektir (Köksal, 2016: 3).

2.2.Dış Ticarete Ödeme Şekilleri

Küreselleşme hareketleri sonucunda ortak pazar haline gelen dünya piyasasında, ticari ve ekonomik faaliyetlerin artış göstermesi ve bu faaliyetlerin yurt dışına kayması sonucunda, dış ticaret işlemleri daha yoğun ve aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Dış ticaret iç ticarete göre daha fazla yapısal zorluklar barındırması rekabetin her geçen gün artması ödeme şekillerini de önemli bir hale getirmiştir. Dünyada dış ticaretin ülkeler arasında giderek artmasıyla beraber hem alıcı ve satıcıların ilişkilerinde güven sorunun çözülme gereksinimi hem de ödeme kolaylığı sağlanması açısından akreditifli ödeme yöntemlerinin de içinde olduğu ödeme şekillerinin önemi her geçen gün artmaktadır (Yurtsever, 2010:856).

Dış ticarete ödeme şekillerinde en az dört taraf olmaktadır. Bunlar; ithalatçı, ihracatçı, ithalatçının bankası, ihracatçının bankasıdır. Dış ticaretin içerisinde dört taraf barındırması dış ticaret işlemlerinde oluşacak finansal tabloların da çeşitli olmasına sebep olacaktır. Literatürde de dış ticaret ödeme şekilleri ile ilgili çok sayıda kaynak mevcuttur (Ağsakal ve Erkan, 2016: 582).

Dış ticarete en çok kullanılan ödeme şekilleri;

- Peşin ödeme
- Mal mukabili ödeme
- Vesaik mukabili ödeme
- Kabul kredili ödeme

- Akreditif ödeme.

Ödeme şekillerinin kimisi alıcı, kimisi ise satıcı açısından avantaj sağlamaktadır. Mal bedelinin ödemesinin hangi ödeme şekline göre gerçekleştirileceği, alıcı ve satıcı arasında yapılan anlaşma sonucunda belirlenmektedir. Bu bağlamda ödeme şekilleri, tarafların birbiriyle iş yaptıkları süreye, tarafların aralarında oluşan güvene, sözleşmeye konu olan mala talebin çok olmasına veya talebin olmamasına, satıcının söz konusu malı üreten ya da satan tek firma olmasına bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir (IGEME, 2014: 70).

2.2.1. Peşin Ödeme

İthalatçının malı henüz teslim almadan mal bedelini ödemesi olarak tanımlanmaktadır. Genellikle birbirini çok iyi tanıyan alıcı ve satıcılar arasında gerçekleşir. İhracatçı açısından en uygun ödeme yöntemidir. Satıcının riski yoktur ve risk alıcı (ithalatçı) üzerindedir. Malların sevki geciktiğinde alıcı ücretin kendisinde beklemesi durumunda kazanabileceği faiz gelirinden mahrum kalacaktır. İhracatçı yönünden peşin ödeme de, ihraç edilecek malları üretmek, hazırlamak ve sevk etmek için bir ön finansman sağlar. Alıcı açısından peşin ödeme yönteminin avantajı ise peşin ödeme iskontolarının yüksekliği olarak bilinmektedir. (<http://debis.deu.edu.tr/userweb//dilek.seymen/dosyalar/odeme%20yontemleri.pdf>).

Uluslararası ekonomilerde genellikle satıcı tekeli olan mallarda ve bazen de alıcı bakımından peşin ödeme iskontolarının yüksekliği sebebiyle bu tür ödemeler cazip olabilmektedir. Ayrıca peşin bedellerin üçüncü kişilere devri mümkün değildir. Peşin ödeme, alıcı firma, finansmanı ihracata konu olan ürünün üretiminin finansmanında kullanılmak üzere ithalatçıdan bedelin kısmen veya tamamen sağlanmasıdır. Uluslararası piyasalarda yoğun rekabet ortamı ve kısıtlı pazar olanakları dolayısıyla yoğun bir şekilde kullanılan bir ödeme yöntemi olmamakla birlikte nadiren de olsa tercih edilen bir ödeme yöntemidir. Bu ödeme şekli piyasada fazla talep gören malların satışında kullanılmaktadır ve bu mallara yoğun talep olduğu için müşteri bulamama gibi bir riski bulunmamaktadır (IGEME,2006: 140).

2.2.2. Mal Mukabili Ödeme

Mal mukabili ödeme; malın fiili sevkiyatı ile birlikte mala ait mülkiyetine sevk belgelerinin alıcıya veya adına hareket edene gönderildiği ödeme yöntemidir. Bedel tahsil edilmeden ya da herhangi bir poliçeye bağlı kalınmadan ilgili evrak ithalatçıya teslim edildiği için ihracatçı açısından riskli bir sistemdir. Mal mukabili ödeme şeklinde, konşimento alıcı adına kesilmektedir ve orijinal evrak çoğu kez malla beraber alıcıya gönderilmektedir. Alıcı gönderilen evrak ile ithalat işlemini sonuçlandırır ve mal bedeli daha sonra ödenir (Sanver,2010:10).

2.2.3. Vesaik Mukabili Ödeme

Vesaik mukabili ödeme, dış ticarete çok sık tercih edilen bir ödeme yöntemidir. Vesaik mukabili ödeme, ihracatçının, ithalatçı ile yapmış olduğu anlaşma neticesinde, sözleşmede kararlaştırılan malları sevk ettikten sonra, bu malları temsil eden vesaiki tahsil emri ekinde, gönderi bankası aracılığıyla tahsil bankasına ulaştırdığı; ithalatçının bedeli tahsil bankasına ödemesi ya da poliçeyi kabul etmesi karşılığında tahsil bankasının vesaiki, malları gümrükten çekebilmesi için ithalatçıya verdiği ödeme şeklidir. Vesaik mukabili ödeme işleminin tarafları; ihracatçı, ihracatçı tarafından seçilen gönderi bankası, tahsil bankası, ibraz bankası ve muhataptır. Ancak uygulamada tahsil bankası ile ibraz bankası genellikle aynı bankalar olduğu için esasen ödeme işleminin dört tarafı vardır (Kılıç,2010:40).

Vesaik mukabili ödeme işleminin tarafları (MEGEB,2008:13-14).

- **İhracatçı (Drawer, Exporter, Principal):** Yüklediği mallara ilişkin belgeleri tahsil talimatı ile birlikte kendi bankasına verir. Akreditifte amir, ithalatçı olduğu halde tahsil vesaikinde amir ihracatçıdır.

- **Tahsile Gönderen Banka (Muhabir Banka/Remitting Bank):** İhracatçının seçtiği bir bankadır. İhracatçının belgelerini ithalatçının ülkesindeki bankaya göndermektedir. Belgeleri kendi talimat mektubu ekinde gönderir. İhracatçının vereceği talimatları yerine getirir ve ödeme yapılana kadar takip eder.

- **Tahsil Eden veya İbraz Eden Banka (Amir Banka/Collecting or Presenting Bank):** Tahsil vesaikini ödeme ya da kabul karşılığında ithalatçıya veren bankadır. Ayrı bir banka olabileceği gibi tahsile gönderen bankanın şubesi de

olabilir. Banka, tahsil ettiği paraları havale eder. Poliçe bedelinin ödenmemesi durumunda muhabirin talimatına uyar, örneğin protesto eder. Vesaik bu bankaya çoğunlukla 'Remitting bank' tarafından gönderilir. Ayrıca ihracatçının o ülkedeki temsilcisi de vesaiki verebilir.

- **İthalatçı (Dravee, Importer):** Kendisine sunulan belgelerin bedelini öder ya da vadeli bir poliçeyi kabul eder.

2.2.4. Kabul Kredili Mal Mukabili Ödeme

Mal bedelinin belirli bir vadede ödenmesini taahhüt eden ve bu ödemede bir poliçenin teminat olarak kullanıldığı ödeme yöntemidir. Bir başka ifade ile, ithalatçının, ihracatçı tarafından keşide edilen poliçeyi kabul ederek malları almasını sağlayan ödeme şeklidir. İhracatçı, ithalatçıyı belli bir süre finanse etmekte, yani ödemenin ileriki bir tarihte yapılmasına onay vermektedir. Böylece mal mukabili ödemede olduğu gibi ithalatçı malları sattıktan sonra ödeme yapma imkanı bulmaktadır. Bu yöntemin mal mukabili ödemeden farkı, ihracatçının elinde alacağını temsil eden bir kıymetli evrak vardır. Bu da ihracatçı açısından riski azaltmaktadır. İthalatçı tarafından kabul edilmiş bir poliçe, açıkça bir borcun hukuki delili sayılmaktadır (Gökgöz ve Ödemir,2015: 111).

2.2.5. Akreditifli Ödeme

Dış ticarete sıklıkla kullanılan ödeme şekilleri incelendiği zaman, ödeme şekillerinde taraflar arasındaki risklerin eşit olarak dağıtılmadığı görülmektedir. Bu nedenle diğer ödeme şekillerinin eksiklerini gideren, her iki tarafa da eşit şekilde sorumluluk ve risk yükleyen, iki tarafın da çıkarlarını koruyan bir ödeme şekline ihtiyaç duyulmaktadır (Zeynalzade vd., 2016: 129).

Bir müşterinin isteği üzerine veya doğrudan kendisi adına işlem yapan bir aracının veya bir bankanın akreditif şartlarına uyulması şartı ile akreditifte şarta bağlanan belgelerin ibraz edilmesi karşılığında üçüncü bir tarafa veya onun emrine ödeme yapacağı, vadeli ödeme talebine gireceğine, kabulde bulunacağı veya satın alacağı düzenlemeye denir (Ağsakal ve Erkan, 2016: 585).

Akreditif dar anlamda şartlı bir banka taahhüdüdür. İthalatçının (amir) istek ve talimatları doğrultusunda hareket eden amir bankanın belirli miktar paraya kadar, belirli bir vade tarihinde, akreditifte istenen belgeler karşılığında ve yine akreditifte öngörülen şartların yerine getirilmesi kaydıyla, ihracatçıya (lehtar) ödeme yapacağını, lehtarın hazırlayacağı poliçeleri kabul edeceğini yazılı olarak taahhüt etmesi anlamına gelmektedir. İthalatçının bankası bu taahhüdü doğrudan ihracatçıya iletebildiği gibi, ihracatçı lehine ihracatçının bankasına da verebilmektedir. Sistemin uluslararası özelliğinden dolayı bu durumlarda ihracatçının bankasının ihbar etme, tehir etme, iştirah etme, ödeme ve poliçe kabul etme yetkileri vardır. Bu yetkilerin çeşitlerini akreditifi açan banka belirlemektedir (Alabayır, 2017: 422).

2.3. Dış Ticarete Kullanılan Belgeler

Uluslararası ticarete mal veya hizmetin alımı ve satımı sürecinde kullanılan belgeler (vesaik) uluslararası ticari belgeler olarak isimlendirilmekte olup dış ticaretin vazgeçilmez unsurlarını teşkil ederler (Babayiğit,2010: 199).

Küreselleşen dünyada, ülkeler arası ticaret artmış, böylece ülke ekonomilerinin birbirlerine yakınlaşması kaçınılmaz olmuştur. Uluslararası ticari ilişkiler sırasında tarafların karşılaştıkları sorunları en aza indirmek için de, ortak bir belge uygulamasına gereksinim duyulmaktadır. İhtiyaç duyulan bu belgeler, bakıldığında ortak bir yoruma ulaşılabileceği verileri taşımaları, aynı zamanda yalın ve anlaşılabilir olmalıdır. Dış ticarete kullanılan belgeler ve terimlerle ilgili olarak Birleşmiş Milletler (BM) ve Uluslararası Ticaret Odası, (ICC-International Chamber of Commerce) uluslararası kabul gören kural ve düzenlemeleri açıklayan simgeler takımını oluşturmuştur. Bu belgelerin doğru olarak dikkatle ve itina edilerek düzenlenmesi dış ticarete ilişkin işlemlerin daha hızlı, problemsiz yürütülmesinde büyük bir öneme sahiptir. Ancak bu şekilde kayıpların ve gecikmelerin önüne geçilebilir ve müşteriler arasındaki güven unsurunun devamlılığı sağlanacaktır (İslatince, 2013: 3).

Tablo 1: Dış Ticarete Kullanılan Belgeler

Ticari Belgeler	Resmi Belgeler	Taşıma Belgeleri	Sigorta Belgeleri	Finansman Belgeleri
Proforma Fatura	Gümrük Beyannamesi	Deniz Konişmentosu	Sigorta Mektubu	Police
Ticari Fatura	Dolaşım Belgeleri	Havayolu Nakliye Makbuzu	Sigorta Poliçesi	Bono
Çeki Listesi	Menşe Şahadetnamesi	Demiryolu Hamule Senedi	Sigorta Sertifikası	Antrepo Makbuzu
Kalite Kontrol Belgesi	Konsolosluk Faturası	Karayolu Taşıma Belgesi		Rehin Senedi
Ekspertiz Raporu	Radyasyon Belgesi	Tır Karnesi		Teslim Emri
Koli/Paket Listesi	Veteriner Sertifikası	Nakliyeci Makbuzu		Kontrol ve Numune Alma Yetki Belgesi
Spesifikasyon Listesi	Bitki Sağlık Sertifikası	FIATA Taşıma Belgeleri		
Gözetim Belgesi	Boykot/Kara Liste Sertifikası	Paket Posta Makbuzu		
İmalatçı Analiz Raporu	Helal ve Koşer Belgeleri	Ordino		
Gemi Ölçü Raporu		Dok Makbuzu		
Borsa Tescil Beyannamesi				

Kaynak: Nazım Öztürk, Dış Ticaret; 2019

2.4. Dış Ticaret Hadleri

Günümüzde bütün ülkeler gittikçe artan bir ölçüde dış ticaret yoluyla birbirlerine bağlanma ve özellikle az gelişmiş ülkeler kalkınmaları ve gerekli yatırım mallarını ithal edebilmeleri için ihracat gelirlerini artırmak zorundadırlar. Bu nedenle dış ticaret kazanç veya kayıpları ya da diğer bir ifade ile dış ticaret hadlerindeki değişimler büyük önem taşımaktadır. Dış ticarete serbestleşme eğilimlerinin dünya ülkeleri arasında önem kazanması ve iktisadi bütünleşmenin çoğalması dış ticaret hacminin giderek artmasına olanak sağlamaktadır. 1950'li yıllarda 58 milyar dolar olan toplam dünya ihracatı, 1985 yılında 2 trilyon dolara, 1990 yılında 3.5 trilyon dolara ulaşmıştır. 2000 yılında bu rakam 6.4 trilyon, 2003 yılı itibariyle de 7.5 trilyon dolar olmuştur. Diğer yandan, 1990 yılında 3.5 trilyon dolar olan dünya ithalatı 1995 yılında 5.2 trilyon dolar, 2000 yılında 6.7 trilyon dolar, 2003 yılında ise 7.8 trilyon dolara ulaşmıştır. Ülkelerin dış ticarettten kar mı yoksa zarar mı ettikleri sadece ithalat ve ihracat rakamına bakarak değil, ihracat ve ithalat fiyatlarının karşılaştırılması esasına dayanan dış ticaret hadlerinin belirlenmesiyle anlaşılması olasıdır. Bu bağlamda dış ticaret hadleri kavramının önemi büyüktür. Dış ticaret hadleri; net dış ticaret hadleri, brüt dış ticaret hadleri, gelir dış ticaret hadleri ve faktör dış ticaret hadleri olarak sınıflandırılmaktadır (Öztürk,2009: 115).

Bir ülkenin toplam üretim değeri, o ülkenin dış ticaret hadlerinden önemli ölçüde etkilenebilmektedir. Dış ticaret hadleri gerileyen ülkelerin, satın alma gücü ve dolayısıyla tüketim ve ulusal refahı gerileyebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ülke ekonomisinin dış ticaret hadlerindeki değişim yoluyla ek bir gelir elde etmesi veya ek bir maliyete katlanması söz konusu olacaktır (Aldan ve Üngör,2012: 180).

2.4.1. Net Dış Ticaret Hadleri

Dış ticaret kazançlarını çeşitli yönlerden ölçmek için geliştirilen farklı tanımlamalar mevcuttur. Uygulamada çoğunlukla kullanılan tanımlama net değişim ticaret hadleridir ve ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranlanmasıyla elde edilmektedir. Dış ticarete konu olan mallar çok sayıda olduğu için fiyatlarda bir endeksleme yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Buna göre net değişim ticaret hadleri (DTH), ihracat fiyat endeksinin (P_x) ithalat fiyat endeksine (P_m) oranının 100 ile

çarpılmasıyla elde edilir ($DTH = P_x/P_m \cdot 100$). Buradan anlaşılacağı gibi ithalat fiyat endeksi (P_m) sabitken ihracat fiyat endeksinin (P_x) yükselmesi durumunda net değişim ticaret hadleri ülke lehine döner böylece söz konusu ülke bir birim ihraç mal karşılığında artık daha fazla miktarda ithal mal elde eder, bu da ülkenin refahında bir artış olarak yorumlanabilmektedir (Küçükaksoy ve Çiftçi, 2014: 104-105).

2.4.2. Brüt Dış Ticaret Hadleri

Brüt dış ticaret hadleri ithalat hacim endeksinin ihracat hacim endeksinde bölünmesiyle bulunmaktadır. Söz konusu bu oran bir birim ihracat karşılığında ne kadar ithalat yapıldığını göstermektedir. Brüt dış ticaret hadleri açık ve yararlı bir ölçü gibi görünmesine rağmen aslında durum farklıdır. Brüt dış ticaret hadlerinin tam bir ölçü olabilmesi için ithalatın tamamıyla ihracat gelirleri ile karşılanması ve ihracat gelirlerinden başka hiçbir ödeme yapılmaması yani ödemeler bilançosunun denk olması zorunluluğu vardır. Oysa bu koşulların gerçekleşmesi çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Brüt ticaret haddindeki oran, bir birim ihracat karşılığında ne kadar ithalat yapıldığını göstermektedir. Örneğin, gayrisafi değişim ticaret hadlerindeki bir artış (azalış) bir önceki yıla veya baz yılına göre belirli hacimdeki bir ihracat karşılığında daha fazla (daha az) ithalat yapıldığını belirtmektedir. Bundan dolayı oranın büyümesi lehte, küçülmesi ise aleyhte bir gelişmeyi ifade etmektedir. İthalatın önemli bir kısmının dış kredilerle finanse edildiği ülkelerde zaman içerisinde ihracat arttırılıp, dış kredi ihtiyacı azaldığında brüt dış ticaret hadleri aleyhte bir değişim gösterecektir bu durum ise söz konusu ülkenin yararına olacaktır (Öztürk, 2009: 116).

Bu tanımlamayı şöyle bir formülle ifade etmek mümkündür:

$$GSDTH = (O_m/O_x) \cdot 100$$

GSDTH = Brüt ticaret haddi

O_m = ithalat hacim endeksi

O_x = ihracat hacim endeksi

2.4.3. Gelir Dış Ticaret Hadleri

Gelir dış ticaret hadleri, ihracat ve ithalat fiyat endeksindeki değişmeler sebebiyle herhangi bir ülke ekonomisinin kayıpların veya elde ettiği kazançların dış ticaret hadlerinin gelir etkisinin ölçülmesi yoluyla hesaplanmaktadır (Gökalp, 2000:57).

Gelir ticaret hadleri değişim ticaret hadlerinin yer vermediği dış ticaret hacmine yer verdiğinden net değişim ticaret hadleri ile ihracat hacim endeksinin çarpımına eşittir. Çünkü fiyat değişimlerinden ülkenin elde ettiği toplam kazanç ya da uğradığı toplam kayıp dış ticaret hacmine bağlıdır. (Aslan veYörük, 2008:38).

$$I = D_x/P_m = (P_x/P_m) \cdot Q_x$$

I= Gelir Ticaret Hadleri

D_x = İhracat Değer Endeksi

Q_x = İhracat Hacim Endeksi

2.4.4. Faktör Dış Ticaret Hadleri

Uluslararası ticarete değiştirilen yalnızca mallar değil aynı zamanda bu malların üretiminde kullanılan üretim faktörleridir. Bu nedenle ithal ve ihraç fiyatlarında de hiçbir değişiklik yokken ihraç mallarının maliyeti azalır ise diğer bir ifadeyle üretimde verimlilik artar ise ülke dış ticaretten kazanç elde etmeye başlayacaktır. Aynı durum ithal malları için de söz konusudur, yani fiyatlar sabit iken ithal malların maliyeti azalır ise yabancı ülkeler bu durumdan kazanç sağlamaya başlar. Dış ticaretteki söz konusu kayıp ve kazançları ölçmek için faktör dış ticaret hadleri kullanılmaktadır. Faktör dış ticaret hadleri; ticaret hadlerinin verimlilik endeksi ile çarpılması ile bulunmaktadır ve faktör dış ticaret hadlerinin büyümesi ülke açısından lehte küçülmesi ise ülke açısından aleyhte bir gelişme olarak bilinmektedir (Öztürk, 2009: 108).

2.5.İthalat

İthalat aslında bir malın serbest dolaşıma girişidir. Ancak ithalata konulan malın serbest dolaşıma girebilmesi için ithalat işleminin yürürlükteki gümrük mevzuatına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi ve fiili ithalat işleminin

tamamlanması gerekmektedir. O halde ithalat, bir malın veya ekonomik değeri yürürlükteki gümrük mevzuatı ve ilgili düzenlemeler çerçevesinde, fiili ithalatının yapılması ve bedelsiz ithalat hariç ithalat tutarının kambiyo mevzuatı çerçevesinde ihracatçı ülkeye transfer edilmesi ile gerçekleşmektedir. İthalat; bedelli ithalat, bedelsiz ithalat ve geçici ithalat olmak üzere üçe ayrılır (Karahan ve Cantez, 2008: 264).

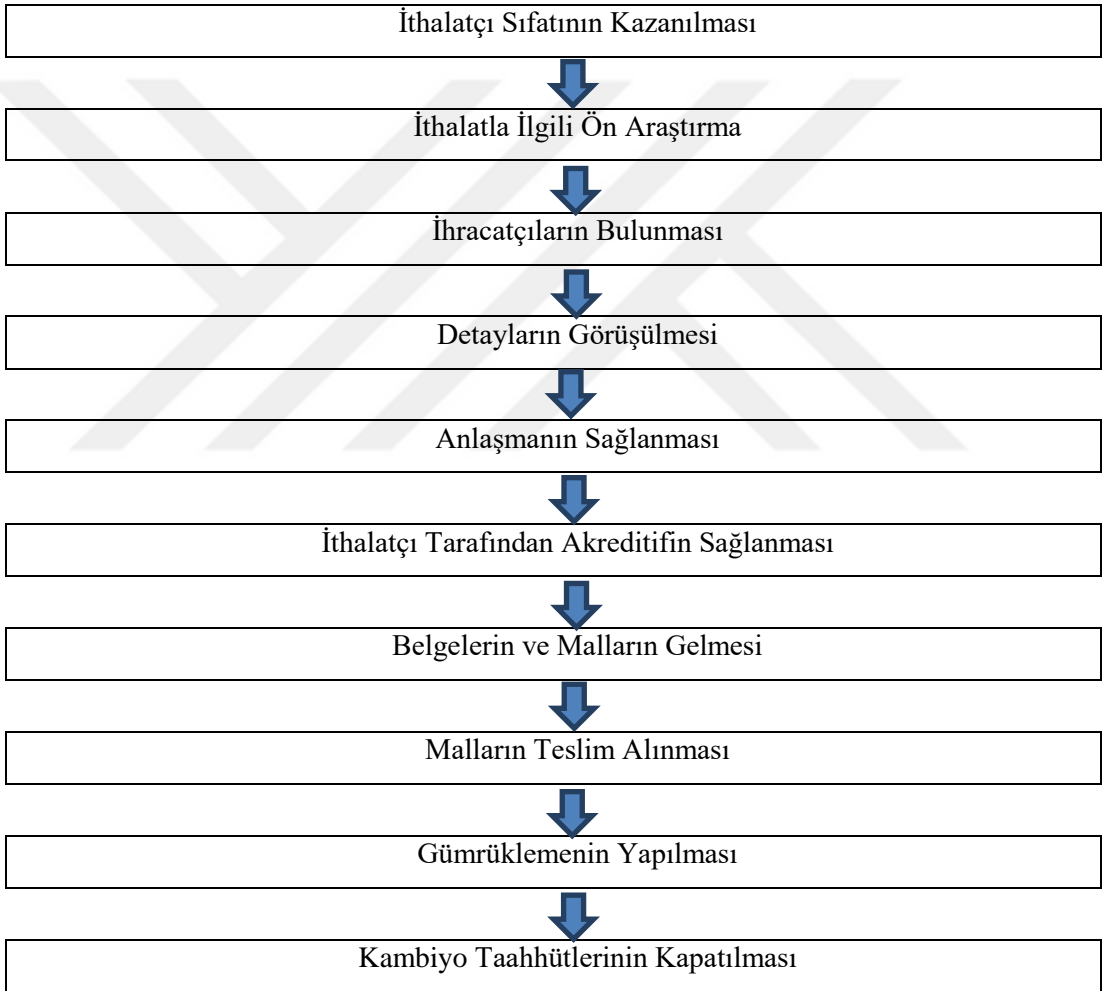
İthalat türleri aşağıda verilmiştir (Kaya, 2009: 11).

- **Akreditifli ithalat:** Alıcının, malın sevkinden önce bir banka aracılığıyla satıcının bulunduğu yerdeki bankası nezdinde malın sevk belgesinin teslimi karşılığında ödenmek üzere kredi açtırmasıdır.
- **Mal karşılığı ithalat:** Malın gümrüklenmesi işleminden sonra bedelini ödeyerek belgenin çekilmesi ile gerçekleşen ithalattır.
- **Bedelsiz ithalat:** Vergisi olmaksızın ülkeye sokulan mallardır (özel eşyalar, hediyeler vb).
- **Belge (Vesaik) karşılığı ithalat:** Malın gelmiş olma şartı aranmaksızın ithalat yapılan ülkeden yola çıkarılmış olduğunu gösteren belgenin bedelini ödeyerek bankadan belge alınması ile gerçekleştirilen ithalattır.
- **Kredili ithalat:** Bedeli daha sonra ödenmek üzere yapılan vadeli ithalattır.
- **Geçici Kabullü İthalat:** İhraç etme amacıyla yapılan ithalattır.

Vergi numarasına sahip her gerçek ve tüzel kişi ile tüzel kişilik statüsüne sahip olmakla birlikte yürürlükteki mevzuat hükümlerine istinaden hukuki tasarruf yapma yetkisi tanınan kişiler ithalat işlemleri yürütebilir. Ancak; özel anlaşmalara dayanan ithalatta kitap ve diğer yayınların ithalatında, ülkemizde açılan uluslararası fuar ve sergilerde, Dış Ticaret Müsteşarlığı perakende satışına izin verilen malların ithalatında vergi numarasına sahip olma şartı aranmaz. İthalatı kanunlarla belirli kurum ve kuruluşları bırakılmış maddelerin ithalatı ancak bu kurum ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilebilir. İthalat yapmak isteyen kişiler ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde almaları gereken belgeler ile birlikte doğrudan gümrük idarelerine başvururlar. Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından aksine bir talimat verilmediği sürece

ithalat yönetmelikteki ithalat tebliğleri hükümleri çerçevesinde yetkili kuruluşlardan alınan belgeler ile ilgili kuruluşlarca belirlenen süreler içerisinde kullanılmak kaydıyla düzenlendiği takvim yılı içerisinde geçerlidir. İthal ikameci malların bedellerinin ödenmesine ilişkin olarak bankalarca veya özel finans kurumlarınca yapılacak işlemler Kambiyo Mevzuatı hükümlerine tabidir (İGEME, 2006: 152). İthalat sürecinin temel aşamaları Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: İthalat Süreci

Kaynak: Bedestenci ve Canitez, 2012: 113

İthalat süreci, alıcının ithalatçı sıfatı kazanmasıyla başlamaktadır. Daha sonra ithalatçı yapacağı faaliyet için ön araştırma yapar ve faaliyeti için gerekli ihracatçıları bulur. Bu aşamadan sonra gerekli detaylar görüşülür ve ithalatçının gereksinimleri ve istediklerine en uygun ihracatçı ile anlaşma sağlanır. Sözü edilen anlaşmada ödeme şekli akreditifli ise, ithalatçı bankasına ihracatçının lehine akreditif

açılması için talimat verir. Bu aşamadan sonra, anlaşma dahilinde mallar hazırlanır ve istenilen belgeler ile birlikte ithalatçının ülkesine sevk edilir. İthalata konu olan mallar ve belgeler ithalatçıya ulaştınca, ithalatçı malları alır ve gümrükleme sürecine geçilir. Son aşamada ise, kambiyo taahhütleri kapatılır (Bedestenci ve Canitez, 2012: 112-113).

Son üç yılda en çok ithalat yapan 20 ülke Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Ülkelere Göre Yıllık İthalat (Bin ABD \$)

	2017	2016	2015
Çin	23.370.794	25.441.433	24.873.457
Almanya	21.302.032	21.474.989	21.351.884
Rusya Fed.	19.514.098	15.162.386	20.401.757
ABD	11.945.450	10.867.793	11.141.462
İtalya	11.305.342	10.218.387	10.639.042
Fransa	8.070.980	7.364.715	7.597.687
İran	7.492.161	4.699.777	6.096.254
İsviçre	6.899.988	2.502.961	2.445.864
Güney Kore	6.608.872	6.384.242	7.057.439
İngiltere	6.548.620	5.320.237	5.541.277
İspanya	6.373.042	5.679.305	5.588.524
Hindistan	6.216.603	5.757.246	5.613.515
BAE	5.546.932	3.701.153	2.008.690
Japonya	4.281.741	3.943.604	3.140.055
Hollanda	3.747.623	3.000.336	2.914.359
Belçika	3.728.856	3.200.764	3.146.936
Polonya	3.445.964	3.244.193	2.977.662
Malezya	3.138.562	1.996.955	1.339.168
Vietnam	3.048.050	1.735.856	1.756.262
Çek Cum.	2.828.084	2.561.652	2.218.334

Kaynak: TUIK, 2018 Erişim Tarihi, 09.03.2018.

Türkiye'nin dış ticaret hacmine dair verilen rakamlara bakıldığında son üç yılda en çok ithalat yapılan ülkelerin başında Çin gelmektedir. Son üç yılda ithalat yaptığımız ülkelerde en başta olan Çin'de geçtiğimiz yıl ithalat 23.370.794 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Almanya 2016'ya göre düşüş sergilemesine rağmen en çok ithalat yapılan ikinci ülke olmuştur. Bu sıralamayı 19.514.098 milyon dolar ile Rusya, 11.945.450 milyon dolar ile Amerika Birleşik Devletleri ve 11.305.342 milyon dolar ile İtalya takip etmektedir. 2.828.084 milyon dolar ile Çek Cumhuriyeti en çok ithalat yapılan ülkeler arasında yirminci sırada yer almaktadır.

2.6. İhracat

İhracat, yabancı ülkelerle ya da yurt dışında bulunan yerleşik Türk vatandaşlarıyla gerçekleştirilen mal satışlarını ve söz konusu malların bu amaçlar ile yurt dışına gönderilmesidir (Köksal, 2016: 5).

Aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı ihracat yapmak bir ülkenin ve firmalarının büyümesi ve rekabet gücünün artırılması bakımından önem arz etmektedir (IGEME, 2006:2):

- **Satış ve karları artırmak:** Eğer firma iç pazarda iyi bir performans gösteriyorsa yabancı pazarlara girmesi muhtemelen karlılığı arttıracaktır.
- **Dünya pazarlarından pay almak:** Dış pazarlara açılan firma rakiplerinin dış pazarlarda pay almak için neler yaptıklarını ve pazarlama stratejilerini öğrenecektir.
- **İç pazarı olan bağımlılığı azaltmak:** Firma dış pazarlara açılarak pazarlama gücünü artıracak ve iç pazardaki müşterilere olan bağımlılığını azaltacaktır.
- **Pazar dalgalanmalarını dengede tutmak:** Firma dünya pazarlarına açılarak iç piyasadaki genel ve mevsimsel dalgalanmalardan ve değişen tüketici taleplerini yarattığı baskıdan kurtulacaktır.
- **Fazla üretim kapasitesini satmak:** İhracat yaparak kapasite kullanım oranı ve üretim vardiyalarının süresi artırılabilir. Böylece

ortalama birim maliyetler de azalmış ve ölçek ekonomisi ne ulaşılmış olur.

- **Rekabet gücünü arttırmak:** İhracat bir firmanın ve bir ülkenin rekabet gücünü arttırmaktadır. Firma yeni teknoloji metotları ve yöntemlere uyarak yarar sağlarken ülkenin de ticaret dengesinin iyileşmesinden fayda sağlayacaktır.
- **İstihdam yaratmak:** Mal ve hizmet ihracatı yeni iş olanakları yaratacak işsizliği azaltacaktır.
- **Dış ticaret açığının azalmasına yardımcı olmak:** İthalatın ihracattan yüksek olması durumlarında oluşan dış ticaret açığının azalmasına katkıda bulunacaktır.
- **İhracatla ilgili uzmanlara ulaşabilmek:** Pek çok firmanın ihracat yapmama kararı bilinmeyen yarattığı korkuya dayanmaktadır. Ülkedeki ticareti geliştirme kuruluşları dış pazarlara henüz girmemiş olan şirketlere yardım etmek için kurulmuştur. Bu kuruluşlar ihracat sürecinin her aşamasında firmaları yardımcı olmaktadır.

İhracatın faydaları olduğu kadar riskleri de bulunmaktadır. Türkiye İhracatçılar Merkezi (2014) bu riskleri aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Uluslararası piyasalarda satışlar tahmin edilen seviyenin altında kalabilir, ya da rekabet beklenenden fazla olabilir. Bu tüm ticari beklentiyi tehdit eden bir durum olarak ortaya çıkabilir.
- İhracatın en büyük riski paranın tahsil edilememesidir. Bu durum, dış pazarlara bağımlılık oranında, firma için geri dönüşü riskli bir durum yaratabilmektedir.
- Döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar, hem üretimde, hem de ihracatta kârlılığı azaltıp kayıplara yol açabilmektedir.
- İhracat yapılan ülkelerin siyasi ve ekonomik durumuna bağlı olmaları, bir diğer risk unsurudur. Yani, savaş hali, iç savaş, ülkedeki yönetim yapısı ya da davranışı gibi unsurlar, ihracat gelirlerinde kayıplara yol açabilmektedir.

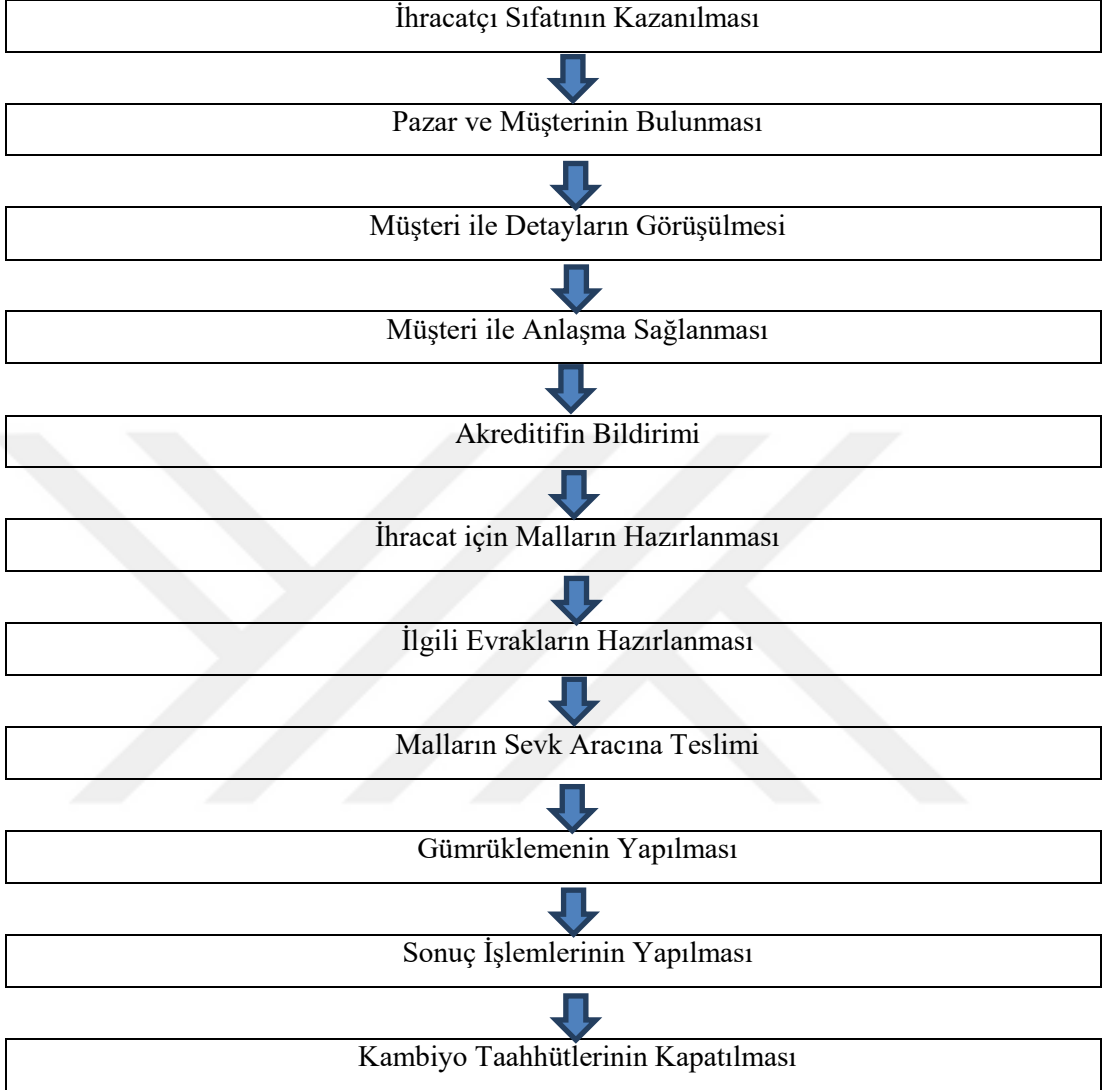
- İhracat ve ithalat, uluslararası ticaret kuralları kapsamında yapıldığı için, ticarete özgü tüm hususların riski ortadan kaldıracabilecek düzeyde yürütülmesi gereklidir.
- İhraç ürünü uluslararası pazarlarda kabul görmeyebilir veya ürünün pazara uyarlanması maliyetli veya olanaksız olabilmektedir.
- Uluslararası ticarete anlaşmazlıkların çözümü konusu, tarafları zorlayıcı bir unsur olabilmektedir.

İhracat mevzuatı gereği her ürünün yurtdışına satılmasına izin verilmemektedir. Bu ürünler yasak ürünler olarak adlandırılmaktadır. Örneğin tütün tohumu ve fidesinin ihracatı, kültür ve tabiat varlıkları (tarihi eser), sığla, ceviz, dut, kiraz, armut, erik, porsuk, dışbudak, karaağaç ve ıhlamur adlı ağaç türlerinin kütük, tomruk, kereste, kalas ve taslak olarak ihracı ülkemiz mevzuatı gereğince yasaktır.

Genel anlamda ihracat süreci Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: İhracat Süreci

Türkiye İstatistik Kurumu ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı işbirliğiyle oluşturulan geçici dış ticaret verilerine göre; ihracat 2017 yılı Şubat ayında, 2016 yılının aynı ayına göre %1.9 azalarak 12 milyar 127 milyon dolar, ithalat %1.6 artarak 15 milyar 820 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracat 2018 yılı ocak ayında, 2017 yılının aynı ayına göre %10.7 artarak 12 milyar 457 milyon dolar, ithalat %38 artarak 21 milyar 524 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (TUİK, 2018). Son üç yılda en çok ihracat yapılan 20 ülke Tablo 3'de verilmiştir:

Tablo 3: Ülkelere Göre Yıllık İhracat (Bin ABD \$)

	2017	2016	2015
Almanya	15.121.264	13.998.653	13.417.033
İngiltere	9.605.013	11.685.790	10.556.393
BAE	9.184.279	5.406.993	4.681.255
Irak	9.055.620	7.636.670	8.549.967
ABD	8.654.797	6.623.347	6.395.842
İtalya	8.474.801	7.580.837	6.887.399
Fransa	6.585.148	6.022.485	5.845.032
İspanya	6.304.265	4.988.483	4.742.270
Hollanda	3.865.288	3.589.432	3.154.867
İsrail	3.407.615	2.955.545	2.698.139
İran	3.259.453	4.966.176	3.663.760
Belçika	3.152.133	2.548.240	2.557.805
Romanya	3.140.044	2.671.249	2.815.506
Polonya	3.071.377	2.650.505	2.329.176
Çin	2.936.389	2.328.044	2.414.790
Bulgaristan	2.804.297	2.383.500	1.675.928
Rusya Fed.	2.735.066	1.732.954	3.588.331
Suudi Arabistan	2.734.567	3.172.081	3.472.514
Mısır	2.360.964	2.732.926	3.124.876
Cezayir	1.713.047	1.736.371	1.825.875

Kaynak: TÜİK 2018, Erişim Tarihi: 09.03.2018

TÜİK'in düzenlemiş olduğu listeye göre Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı yirmi ülkenin başında Almanya ve İngiltere gelmektedir. İhracat rakamlarına bakıldığında Almanya'da 2017 yılında toplam ihracat tutarı 15.121.264 milyon dolardır. İngiltere 2017 yılında ikinci olmuştur fakat üçüncü sırada bulunan Birleşik Arap Emirlikleri ile aralarında önemli bir farklılık gözlenmemiştir. Irak ile yapılan ihracat 2016 yılına göre azalma göstermesine rağmen dördüncü sırada 9.055.620 milyon dolar ile gerçekleşirken, Amerika Birleşik Devletleri beşinci sırada 8.654.797

milyon dolar tutarında olmuştur. Bu sıralamada yirminci sırada bulunan Cezayir ile 2017 yılında yapılan toplam ihracat 1.713.047 milyon dolar şeklindedir.

2.6.1. İhracat Türleri

Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği'nin yayımlamış olduğu "İhracatta Pazarlama Teknikleri" kitabında ihracat çeşitleri aşağıdaki gibi düzenlenmiştir;

- İhracatı Ön İzne Bağlı Ürünlerin İhracatı
- İhracatı Kayda Bağlı Ürünlerin İhracatı
- Konsinye İhracat
- Yurt Dışı Fuar ve Sergilere Katılım Kapsamında Yapılan İhracat
- İthal Edilmiş Malların İhracatı
- Serbest Bölgelere Yapılan İhracat
- Bedelsiz İhracat

Ürün Bazında İhracat Çeşitleri

- Ozon Tabakasını İncelten Ürünlerin İhracatı
- Kimyasal Silahlar Sözleşmesinde Ekinde Yer Alan Kimyasal

Ürünlerin İhracatı

- Çift Kullanımlı ve Hassas Maddelerin İhracatı

Metot Bazında İhracat Çeşitleri

- Yurtdışı Müteahhitlik Kapsamında Gerçekleştirilen İhracat
- Özel Fatura kapsamında Gerçekleştirilen İhracat (Türkiye'de ikamet

etmeyenlere yapılan satışlarda)

- Offset Uygulamaları Kapsamında Yapılan İhracat
- Kiralama Yoluyla Gerçekleşen İhracat
- Transit Ticaret Yoluyla Gerçekleşen İhracat
- Takas ve Bağlı Muamele Yoluyla Gerçekleşen İhracat
- Dahilde İşleme Rejim Kapsamında Gerçekleşen İhracat
- Hariçte İşleme Yoluyla Gerçekleşen İhracat
- Leasing Yoluyla Gerçekleşen İhracat vb.

2.7.Transit Ticaret

Transit ticaret, yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik bir firmadan ya da antrepodan satın alınan malın, ülkemiz üzerinden transit olarak veya doğrudan doğruya yurt dışında veya serbest bölgede yerleşik bir firmaya ya da antrepoda satılmasıdır. Transit ticaret talepleri, "Transit Ticaret Formu" düzenlenmek suretiyle bankalara yapılmaktadır. Transit ticarete konu olan mallarla ilgili olarak, ithalata ve ihracata ilişkin vergi, resim, harç ve fon tahsil edilmez. Uluslararası anlaşmalarla ticareti yasaklanmış mallar ile Müsteşarlığın madde politikası itibariyle transit ticaretinin yapılmasını uygun görmediği mallar transit ticarete konu olamaz ve ithalat ve ihracat yapılması yasaklanmış ülkelerle transit ticaret yapılamaz (MEB, 2011: 12).

2.8.Tarihsel Süreçte Büyüme ve Dış Ticaret

Ülkeler ekonomi tarihi boyunca çeşitli yollar deneyerek ekonomik büyümeye katkı sağlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, ekonomik büyüme sağlama sürecinde iki ayrı politika uygulayabilmektedirler. Bunlardan ilki ithal ikame sanayileşme politikası olup bu politikayı belirleyen unsur sanayiye koruyarak ülke ekonomisini geliştirmektir. İkinci sanayileşme politikası ise ihracata dayalı sanayileşme politikasıdır. Türkiye ekonomi tarihini, uygulanan sanayileşme politikaları bakımından ikiye ayırmak gerekirse, ithal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı 1980 yılı öncesi ve ihracata dayalı sanayileşme politikalarını uyguladığı 1980 yılı sonrası olarak iki ana bölümle incelenebilir (Çapan, 2009: 47-48).

1994 yılında yaşanan kriz ve devalüasyonun ardından ihracat artış hızı yeniden yükselişe girmiştir. Ardından, 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği sonucu, Türkiye'nin ihracatı hem niteliksel hem de niceliksel olarak yeni bir değişim sürecine girmiştir. 1997 yılında Asya Krizi, 1998 yılında Rusya Krizi ve Türkiye'nin Rusya ile olan ticaretinin büyük darbe alması ve 1999 yılında Marmara depremi ile Türkiye ekonomisi, zorluklarla dolu bir dönemden geçmiştir. 1999 yılı sonunda döviz kuruna dayalı istikrar programına başlanılmış ancak 2000 ve 2001 yılında yeniden krize girerek ekonomi büyük zarar görmüştür. Bu süreç içerisinde ihracatta düşüş

yaşanırken, dış açıkların azalmasına yardımcı olan ithalatta da azalmalar görülmüştür (Alpaydın ve Tunalı, 2011: 231).

2.8.1. 1980 Öncesi Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

Osmanlı dış ticaret politikası geleneksel olarak ülke içinde mal bolluğunu arttırarak ekonomik karlılığı, özellikle de fiyat karlılığını amaçlayan ithalatı teşvik edici, ihracatı kısıtlayıcı bir uygulamaya dayanmaktaydı. Uygulanan bu politikaları desteklemek amacıyla ihracat yüksek oranlarda vergilendirilirken bazı mallara da ihracat yasağı konmaktaydı (Savrul vd., 2013: 57).

1830–1911 yılları arasında Osmanlı ithalatı, ihracatı gibi artış eğilimi göstermiştir. Dönem başlarında Osmanlı'nın en fazla ithalat yaptığı ülkeler; Rusya, İngiltere, Avusturya, Fransa ve Almanya şeklinde sıralanmasına rağmen dönemin sonlarına doğru bu sıralama İngiltere; Avusturya, Almanya, Fransa ve Rusya şeklinde yön değiştirmiştir. İthalat ve ihracatın her ikisinin de artış eğilimi göstermesine rağmen Birinci Dünya Savaşı'na kadar ithalatın ihracattan daha hızlı artması Osmanlı Devleti'nin dış ticaret açıklarının giderek artmasına sebep olmuştur (Savrul vd. 2013: 59).

Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Anlaşması Osmanlı'nın ekonomik bakımdan Düyun-u Umumiye'ye kadar varan çöküş sürecini başlatmıştır. Osmanlı Devleti yapılan bu ticari anlaşmayla dışa açılarak uluslararası ekonomiden pay almayı hedeflemiştir. Fakat devletin siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları durumu farklılaştırmış ve gelinen noktada Osmanlı özellikle 1850 yılından sonra gelişmiş ekonomilere hammadde sağlayan bir pazar haline dönüşmüştür. Balta Limanı Anlaşması ekonomisi zor durumda olan Osmanlıyı daha da geriletmiş ve “hasta adam” durumuna düşmesine sebep olmuştur. Bu durumun temelinde elbette siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar vardı ancak esas noktayı bu problemlerin nedeni teknolojik olarak geride kalma tetiklemiştir. Önce İngilizlere daha sonra diğer Avrupa devletlerine tanınan ticari ayrıcalıklar, yerli tüccarı büyük sıkıntılara sokarken ekonomik çöküşü hızlandırmıştır (Özdemir vd., 2016: 151).

Dış ticaret politikaları, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana önemli değişiklik göstermekle birlikte, bu dönemlerde kullanılan araçlar ve elde edilen

sonuçlar bakımından da farklılıklar göstermektedir. Uygulanan politikalara göre; Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Dış Ticaret Politikaları (1923- 1929), Devletçi Politikaların Egemen Olduğu Dönemde Uygulanan Dış Ticaret Politikaları (1930- 1949), Liberal Döneme Giriş (1950- 1962), 1980 Öncesi Kalkınma Dönemi (1963- 1980) olarak ayırım yapmak mümkündür (Çapan, 2009: 49).

2.8.1.1. Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1929) Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

1923 İktisat Kongresi'nde milliyetçi ve liberal ekonomi politikaları benimsenmiştir. Bu bağlamda uygulanan ekonomi politikaları, özel girişime önem veren ve dışa açık bir yapı görüntüsüne sahiptir. Dışa açık bir ekonomi politikasının uygulanmasının önemli bir nedeni ise Lozan Barış Anlaşması'nın ekonomik hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Lozan Barış Anlaşması hükümlerince 1916'da imzalanan Osmanlı Gümrük Tarifeleri beş yıl süreyle geçerli kalmıştır. Bu nedenden dolayı 1929'a kadar gümrük tarifeleri arttırılamamıştır (Savrul vd., 2013: 61-62).

İzmir'de yapılan İktisat Kongresi'nin toplanma amacı, savaştan yorgun çıkmış olan devletin; iktisadi faktörlerin ve birimlerin birbirlerini tanımalarını sağlamak, onların ihtiyaçlarını tespit etmek, iktisadi konular üzerine dikkatleri çekmek ve iktisat politikalarını da bu sonuçlara göre belirleme amacıdır. Ülkedeki ekonomik yapılanmanın, uygulanacak iktisat politikasının yönünü belirleyen bir "Misak-ı İktisadi" belirlenmiştir. Bu Misak-ı İktisadi; yurt içi sanayi kurmayı ve geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren ve mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik sistemi oluşturmayı amaç edinmiştir. Kongrede alınan kararlar, "Misak-ı İktisadi" ve "Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslar" olarak adlandırılan iki bölümde toplanmıştır.

1923-1938 yılları, Osmanlı'dan kalan enkazın; yoksul ve harabeye dönmüş bir ülkenin yeniden yapılandırılmasını hedeflediği dönemdir. Söz konusu yıllar, tarımın ağırlıklı olduğu, sanayinin ise yok denecek kadar az olduğu, üretimin daha çok insan ve hayvan gücüne dayandığı, üretim yöntemlerinin çağdaş ülkelere göre son derece geri kaldığı bir ülkenin yeniden yükseltilmesi dönemidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on beş yılında devlet ekonominin içinde hep öncü konumda olmak zorunda kalmıştır. Söz konusu zamanın şartları, kalifiye nüfusun savaşlarda

kaybedilmesi ve Osmanlı'dan kalan borçlar da eklenince tablo tamamen karanlık bir hal almıştır. Özel sektörün deneyimsizliği ve yeterli sermaye birikiminin olmaması da devleti ve devletçiliği zorunlu kılan sebeplerdendir. 1929 Büyük Buhran'ı ise korumacı politikaların tuzu biberi olmuş ve devlet karma ekonomik politikaları temel politika olarak belirlemiştir (Durmuş ve Aydemir, 2016: 166-167).

Tüm Dünya Ülkelerini derinden sarsan büyük ekonomik kriz, 1929 yılının Ekim ayında New York Borsası'nda hisse senetlerinin hızla değer kaybetmesiyle patlak vermiş ve çok geçmeden yayılmaya başlamıştır. Tüm dünya borsalarında hisse senetleri değer kaybına uğramıştır. Hisse senetleri sahipleri, ellerindeki değerli kağıtları satarak parayı tahvil etmeye çalışmışlardır. Krizin ilk gününde borsada satışa sunulan hisse senedi sayısı 13 milyona yaklaşmıştır. Bankacılık kesiminin, bu paniği önleyecek ölçüde güçlü bir likiditeye sahip olmaması yaşanan paniği hızlandırmıştır. Banka iflasları arka arkaya yaşanmaya başlamış ve tüm kriz yılları boyunca da devam etmiştir. 1929 yılında 659, 1930 yılında da 2294 banka iflas ederek faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 54-55).

Kuruluş yıllarında iç ve dış sınırlamalar yanında, Cumhuriyet'e Osmanlı'dan son derece cılız bir sanayi yapısı kalmıştır. 1927 sayım sonuçlarına göre 65245 işyerinden 23316'sında sadece 1 kişi çalışmakta idi bu da iş sahibi dışında başka çalışanı olmadığı anlamına gelmektedir. 4914 firmada ise iş sahibi ve yakın aile bireyleri çalışıyordu. İşyerlerinin % 36'sı ise "2 veya 3 kişi çalıştıranlar" kategorisinde yer alıyordu. 65245 işletmeden 28330'nda ücretli çalışan yoktu. 1927 sanayi sayım sonuçlarına göre sanayinin tamamına yakını hafif tüketim sektörlerinden oluşmakta idi. Bunlar pazara kendi ürettikleri ürünleri satıyordu. Sanayileşme açısından son derece kötü olan bu tablo karşısında, dışa açık ekonomik koşullarda, özel birikime dayalı bir sanayileşme politikası başarılı olamayacaktı (Eşiyok, 2006: 5).

Tablo 4: 1923-1929 Yılları Arasında Dış Ticaret (Milyon ABD \$)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
1923	50.7	-	86.8	-	- 36.0	137.6	58.5
1924	82.4	62.3	100.4	15.6	- 18.0	182.8	82.1
1925	102.7	24.6	128.9	28.4	- 26.2	231.6	79.6
1926	96.4	-6.1	121.4	-5.8	- 24.9	217.8	79.4
1927	80.7	-16.3	107.7	-11.3	- 27.0	188.5	74.9
1928	88.2	9.3	113.7	5.5	- 25.4	201.9	77.6
1929	74.8	-15.2	123.5	8.7	- 48.7	198.3	60.6

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 11.03.2018

1923-1929 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde ihracat ve ithalat değerlerinin dolayısıyla dış ticaret hacminin 1929 yılına gelindiğinde Cumhuriyetin ilk yıllarına göre arttığı görülmektedir. Dış ticaret hacmi içinde ihracat ve ithalatın payı incelendiğinde ihracatın payının bu dönem içinde düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Dönem itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı artmakla birlikte dış ticaret dengesi hep açık vermiştir. İthalat dış ticaret hacmi içindeki payı Cumhuriyet'in ilk yılında oldukça yüksek bir düzeydedir. İlk yılın ardından düşüş gösteren bu oran 1929 Krizine kadar artarak devam etmiştir. Bu dönemde ithalat eğilimini arttıran faktörler dış ticaret dengesini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde toplam kaynak kullanımında yabancı kaynaklara önemli ölçüde başvurulmuştur. 1920'de ciddi boyutlara ulaşan ithalat artışı ve ardından 1930'larda bütün dünyada görülen durgunluk serbest ticaretten uzaklaştırıcı ticaret politikası önlemlerini arttırmış, Türkiye'ye göre dışsal olan bu kısıtlamalar Ankara hükümetini de belli politika değişiklikleri yönde etkilemiştir (Seymen, 2009: 16-17).

2.8.1.2. Korumacı Ticaret Politikaları Dönemi (1930-1949)

1923-1929 yılları arasında dışa açık ekonomik koşullarında ve özel sektör kanalıyla başlatılan sanayileşme sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması ve Osmanlı borçlarının bu yıldan itibaren ödenmeye başlanması mevcut sanayileşme politikasının sürdürülebilirliğini tehdit etmeye başlamıştır. Diğer yandan 1929 yılında patlak veren dünya ekonomik krizi de 1923-1929 dönemi iktisat politikaları

ile sanayileşmenin mümkün olmayacağını açıkça göstermiştir. Diğer yandan, özel sektör sermaye birikiminin oldukça cılız düzeyde bulunması ve tüketim malları ile sınırlı kalması da yeni bir sanayileşme politikasının uygulanmasının gerekliliğini yaratmıştır. Bu dönem iktisat politikaları bağlamında “devletçilik” olarak kavramsallaştırılmaktadır (Eşiyok, 2006: 7).

1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakim olduğu döneme geçişi temsil eden yıllardır. Bu yıllarda, TL Koruma Kanunu, Merkez Bankası'nın kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında açıkça Devletçilik'in yer alması yaşanan önemli gelişmelerdendir. Kriz yıllarında Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girmiştir. 1929'da Lozan'ın sınırlandırmalarının son bulmasıyla ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak korunma adı altında eskiden ithal edilen sınai tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidilmiştir. Mümkün olduğu kadar dışa kapalı bir iktisat politikası hedefi ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile Türkiye bir ölçüde krizin dışında kalmayı başarmıştır ve sanayileşme adına önemli adımlar atmıştır (Eroğlu, 2007: 68-70).

Türkiye, II. Dünya Savaşına katılmamasına karşın, kaynaklarının çoğunu askeri harcamalara ayırmıştır. 1930-1939 döneminde ekonomi, devlet eliyle sanayileşme sürecinde kat edilen önemli mesafeye karşın, özel kesimin 1940'lara gelindiğinde yeterli sermaye birikimine ulaşamaması nedeniyle ve kamu kaynaklarının da savaş harcamalarına ayrılması sonucu sekteye uğramıştır. Ancak, gerek savaş koşullarının getirdiği olumsuzluklar sebebiyle kısıtlamalar gerekse korumacı dış ticaret politikaları neticesinde ortaya çıkan kıtlık rantları sonucu özel kesimde, özellikle de dış ticaretle uğraşan ticaret kesiminde önemli sermaye birikimi sağlanmıştır. Ancak bu birikim, henüz büyük ölçekli üretken yatırımlara yönelecek boyutta olmamıştır (Eşiyok, 2006: 10).

Tablo 5: 1930 – 1949 Yılları Arasında Dış Ticaret (Milyon ABD \$)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
1930	71.3	-4.6	69.5	-43.7	1.8	140.9	102.6
1931	60.2	-15.6	59.9	-13.8	0.2	120.1	100.5
1932	47.9	-20.3	40.7	-32.1	7.2	88.6	117.8
1933	58.0	21.0	45.0	10.7	12.9	103.1	128.8
1934	73.0	25.7	68.7	52.5	4.2	141.7	106.2
1935	76.2	4.4	70.6	2.7	5.5	146.8	107.9
1936	93.6	22.9	73.6	4.2	20.0	167.2	127.2
1937	109.2	16.6	90.5	23.0	18.6	199.7	120.6
1938	115.0	5.3	118.8	31.3	- 3.8	233.9	96.7
1939	99.6	-13.4	92.4	-22.2	7.1	192.1	107.7
1940	80.9	-18.8	50.0	-45.9	30.8	130.9	161.7
1941	91.0	12.5	55.3	10.6	35.7	146.4	164.5
1942	126.1	38.5	112.8	103.9	13.2	238.9	111.7
1943	196.7	56.0	155.3	37.6	41.3	352.0	126.6
1944	177.9	-9.5	126.2	-18.7	51.2	304.1	141.0
1945	168.2	-5.4	96.9	-23.2	71.2	265.2	173.5
1946	214.5	27.5	118.8	22.6	95.6	333.4	180.5
1947	223.3	4.1	244.6	105.8	- 21.3	467.9	91.3
1948	196.7	-11.9	275.0	12.4	- 78.2	471.8	71.5
1949	247.8	25.9	290.0	5.5	- 42.3	538.0	85.4

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 11.03.2018

Bu gelişmelere ışığında dönemin en önemli özelliği Türkiye'nin dış ticaretinde ihracatın ithalatı aşması ve dış ticaret dengesinin neredeyse tüm dönem boyunca fazla vermesidir. Ancak bu gelişme ticaret hadlerinin lehte gelişmesinden çok 1938 yılı dışında ihracat miktarında meydana gelen önemli artışların bir sonucu olmuştur. 1933 ve 1938 döneminde ithalatta da ihracatta da önemli artışlar gözlemlenmektedir. Bu dönemin ithalat hacmindeki artış yapısı 1920'lerde olduğundan farklıdır. İthalatın milli gelir içindeki payındaki azalmaya rağmen düzenli olarak artması, sanayi için gerekli ara ve yatırım mallarının da dışa bağımlılığının bir sonucudur. İhracat hacminin artması ise o dönemde artan toprak verimliliğinin ihraç edilebilir tarım stoklarını genişletmesi ile mümkün olmuştur. Bu dönemde devletin dış ticaret müdahalesi de giderek artmıştır. Karşılaşılan ödeme

güçlüklerine bir çözüm getirmek amacıyla dönemin son yılı olan 1946 yılında dış ticaret açısından önemli bir gelişme olan devalüasyon kararı alınmıştır. Fakat, devalüasyon uygulamasına rağmen ithalatın 1946 yılından itibaren önemli bir artış gösterdiği ihracatın ise 1948 yılında bir önceki yıla göre düşme gösterdiği görülmektedir. Bu sebeplerden ötürü, dış ticaret dengesi 1947 yılında 21.3 milyon dolar açık vermiş. Bu açık 1948 yılında ise 78.3 milyon dolara yükselmiş ve dış ticaret dengesinde fazlaların yaşandığı dönem sona ermiştir (Seymen, 2009: 20-21).

2.8.1.3. Kısmi Liberalizasyon Dönemi (1950-1962)

1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla Türkiye'de çok partili dönem başlamış ve bu gelişme, siyasal alanda olduğu gibi ekonomi alanında da önemli politika değişikliği getirmiştir. Kamunun ekonomideki rolünü azaltıp, özel sektöre öncelik veren liberal politikalar uygulanmak istenmiştir. Ancak Demokrat Parti dönemini bir bütün olarak ele aldığımızda bu beklenti gerçekleşmemiş, devletin ekonomideki rolü azalmak yerine, KİT'lerin sayısında artışla birlikte devlet müdahalesi daha da artmıştır (Takım, 2012: 182).

1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma hedefi benimsenmiştir. Ancak, ithalat artışının dış açıkları kronik hale getirmesiyle, ekonomik yapı borç ve yabancı sermaye ile ayakta durabilen bir duruma gelmiştir. Kronikleşen dış açıkların finanse edilme biçimi ise döviz bağımlılığı koşullarının yaratılma sürecini hızlandırmada büyük rol oynamıştır. Bu yıllarda dış açık verilmeye başlanmasına rağmen ülkeye verilen dış yardımlar döviz kıtlığı koşullarının oluşmasını bir süre engellemiştir. Bu süreç ise ilerde döviz bağımlılığını giderek belirgin hale getirmiştir. 1954 yılından itibaren gerek dış ticarete gerek tarım sektöründe meydana gelen tıkanmalar sonucunda tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikası terk edilmiştir. Bunun yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikalar tercih edilmiştir. Türkiye bu dönemden itibaren iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkararak bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır (Kanca, 2012: 60).

1950'li yılların ortalarından itibaren artan dış borç bahane edilerek ülkemizde talep edilen yeni yardımlar batılı ülkeler tarafından reddedilmiştir. Kriz sürecine giren Türkiye ekonomisi 1955 yılında gerçekleşen devalüasyona ek olarak “ithal ikameci ve korumacı” politikalara geri dönerek sanayileşme çabalarını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak, ekonomik krizin etkileri 1958 yılında iyice derinleşmiş ve tekrar bir devalüasyon ile karşı karşıya gelinmiştir. Bu yıllarda önemli ölçüde bir dış ticaret açığı ortaya çıkmış olmasına rağmen, dönem içerisinde yıllık büyüme hızı 6.3 oranında gerçekleşmiş, fert başına milli hasıla 166 ABD dolarından, 359 dolara çıkmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 52).

1950 -1962 yılları arasında gerçekleşen iktisadi olaylar ve devalüasyondan sonra ülkenin dış ticaret rakamlar Tablo 6'daki gibi olmuştur.

Tablo 6: 1950-1962 Yılları Arasında Dış Ticaret

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
1950	263.4	6.3	285.6	-1.6	- 22.2	549.0	92.2
1951	314.0	19.2	402.0	40.8	- 88.0	716.1	78.1
1952	362.9	15.5	555.9	38.3	- 193.0	918.8	65.3
1953	396.0	9.1	532.5	-4.2	- 136.4	928.5	74.4
1954	334.9	-15.4	478.3	-10.2	- 143.4	813.2	70.0
1955	313.3	-6.4	497.6	4.0	- 184.2	810.9	63.0
1956	304.9	-2.7	407.3	-18.1	- 102.3	712.3	74.9
1957	345.2	13.2	397.1	-2.5	- 51.9	742.3	86.9
1958	247.2	-28.4	315.0	-20.7	- 67.8	562.3	78.5
1959	353.7	43.1	469.9	49.2	- 116.1	823.7	75.3
1960	320.7	-9.3	468.1	-0.4	- 147.4	788.7	68.5
1961	346.7	8.1	507.2	8.3	- 160.4	853.7	68.4
1962	381.1	9.9	619.4	22.1	- 238.2	1 000.6	61.5

Kaynak: TÜİK (Erişim Tarihi: 11.03.2018)

2.8.1.4. Planlı Kalkınma Dönemi (1963-1980)

Demokrat Parti döneminin ilk yarısında uygulanan ekonomi politikaları, ekonomide bir iyileşme sağlamıştır ancak bu durum dönemin ikinci yarısına

taşınmamıştır. Dönemin ikinci yarısında dış ticaret açığının artması sonucu istikrar tedbirleri alınarak ithalatta kısıtlamaya gidilmiştir. Ancak bu kısa vadeli önlemler yerli üreticilerin sermaye sıkıntısı çekmesine neden olarak işsizliği getirmiştir. Sürecin bu şekilde devam etmesi ve ülkedeki, siyasi, toplumsal gerilimler 1960 yılı darbesine sebebiyet vermiştir. 1960 yılı ile başlayan dönem, bir önceki dönemde ortaya çıkan sorunları “planlı kalkınma” modeli ile çözmeye çalışmıştır. Ekonominin bütünsel olarak planlanması anlayışını temel alan bu dönem diğer dönemlerden farklılaşmaktadır. 1960-1962 dönemi planlı kalkınmaya hazırlığın yapıldığı bir geçiş dönemi, planlı döneme geçiş ise Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın yapıldığı 1963 yılında başlamıştır (Sakarya, 2014: 245).

Planlı kalkınma döneminde dört kalkınma planı hazırlanmıştır. Bunların ortak özellikleri şunlardır (Özdemir, 2014: 12):

- Ekonomik ve toplumsal yapıyı veri almaları.
- Ekonomik büyümeyi ve bunun yıllık artış oranını temel belirleyici değişken almaları.
- Sanayileşmeye öncelik vermeleri.
- Uzun dönemli planlama ihtiyacını karşılamak üzere uzun süreli gelişme hedefleri koymalarıdır.

Genel olarak 1960-1980 döneminde ithal yerine yerli üretim ile sanayileşmeyi içeren ithal ikamesi politikası uygulanmıştır. Uygulanan bu politika savaştan sonra ortaya çıkan uluslararası konjonktüre ve ülke şartlarına uygun bir politika olmuştur. Yine de, ülkemizde bu dönemde uygulanan korumacı politikalar zaman zaman tıkanmıştır ve zaman zaman devalüasyonlara başvurulmuştur. İlk olarak 1960'ta sonra da 1970-1980 yıllarında TL'nin devalüe edildiği görülmektedir. Yine bu dönemde 1961 yılında 5 milyar 480 milyon dolar olan toplam gayri safi milli hasıla 1979 yılı itibariyle 81 milyar 696 milyona ulaşmıştır. Ayrıca bu dönemde, ekonomi her yıl ortalama %5 buçuk oranında büyüme kaydetmiştir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004: 53).

Tablo 7: 1963 – 1980 Yılları Arası Dış Ticaret

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
1963	368.0	-3.4	687.6	11.0	- 319.5	1 055.7	53.5
1964	410.7	11.6	537.2	-21.9	- 126.4	948.0	76.5
1965	463.7	12.9	571.9	6.5	- 108.2	1 035.6	81.1
1966	490.5	5.8	718.2	25.6	- 227.7	1 208.7	68.3
1967	522.3	6.5	684.6	-4.7	- 162.3	1 207.0	76.3
1968	496.4	-5.0	763.6	11.5	- 267.2	1 260.0	65.0
1969	536.8	8.1	801.2	4.9	- 264.4	1 338.0	67.0
1970	588.4	9.6	947.6	18.3	- 359.1	1 536.0	62.1
1971	676.6	15.0	1 170.9	23.6	- 494.2	1 847.4	57.8
1972	884.9	30.8	1 562.5	33.5	- 677.5	2 447.5	56.6
1973	1 317.0	48.8	2 086.2	33.5	- 769.1	3 403.2	63.1
1974	1 532.1	16.3	3 777.5	81.1	-2 245.3	5 309.6	40.6
1975	1 401.0	-8.6	4 738.5	25.4	-3 337.4	6 139.6	29.6
1976	1 960.2	39.9	5 128.6	8.2	-3 168.4	7 088.8	38.2
1977	1 753.0	-10.6	5 796.2	13.0	-4 043.2	7 549.3	30.2
1978	2 288.1	30.5	4 599.0	-20.7	-2 310.8	6 887.1	49.8
1979	2 261.1	-1.2	5 069.4	10.2	-2 808.2	7 330.1	44.6
1980	2 910.1	28.7	7 909.3	56.0	-4 999.2	10 819.4	36.8

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 11.03.2018

Tablo 7'ye bakıldığında dış ticaret dengesinin her yıl açık verdiği gözükmektedir. Dönem boyunca ihracat değerindeki artışa karşın, bu sonucun ortaya çıkması ithalat değerindeki artış hızının çok daha yüksek olması nedeniyledir. Bu artışta şüphesiz, planlı kalkınmanın gerektirdiği yatırımları gerçekleştirmek için ithalatın sürekli bir şekilde artırılmasının büyük etkisi bulunmaktadır (Seymen, 2009: 28).

2.8.2. 1980 Sonrası Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

1980 yılına kadar uygulanan dış ticaret politikaları uzun vadeli dış ticaret hedeflerine yönelik çözüm üretmekten çok, ekonominin o gün için var olan problemlerini çözmeye yönelik tedbirler olarak var olmuşlardır. 1980 yılı Türkiye ekonomisi açısından önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı ve dış ticarete önemli

adımların atıldığı bir yıl olmuştur. 24 Ocak Ekonomik Kararlarıyla ithal ikameci sanayi anlayışı yerini ihracata dayalı büyüme modeline bırakmıştır. 1984 yılında ise, ithalatta uygulanan kontrol ve yasakların kaldırılması süreci başlamıştır. Özellikle 1984 sonrasında başlatılan liberalleşme ve hızlı ekonomik büyüme sonucunda ithalatın artışı, ciddi şekilde yüksek olmuştur (Çetin ve Savrul, 2016: 529).

4 Ocak Kararları genel anlamda bir dış ticaret politikası değişikliği, basit bir dış dünyaya entegre olmaya başlama operasyonudur. Çünkü, ekonominin dış dengelerinin tamamen bozulmuştur. Bu bozukluk o boyuta ulaşmıştır ki, Türkiye'nin mal ihracatı, petrol faturasını bile karşılayamaz duruma gelmiştir. Uygulanan politikaların amacı ihracat artışının sağlanması ve ithalatın giderek daha da libere edilmesidir. İhracattaki bu yapısal değişikliğe ek olarak, ihracatın yıllık toplam değerinde ve ihracat yapılan ülke sayısında da büyük gelişmeler sağlanmıştır. Türkiye bu yıllarda dış ticaret hacmini 225 milyar dolar seviyesine yükseltmiştir (Sezgin, 2009: 188-189).

2.8.2.1. 1980-1988 Dönemi: 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri

İhracata dayalı büyüme modeli olarak anılan 1980-1988 döneminde, ücretlerin maliyet etkisi öne çıkmış, ekonomi düşük ücretlere dayalı uluslararası rekabet gücü yoluyla dünya ekonomisine entegre olmuştur. Sanayileşme açısından 1930'lu yıllarda "devlet" öncülüğünde, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ise ithal ikameci sanayileşme stratejisi altında özel sektör kanalıyla azımsanmayacak bir birikim elde edilmesine rağmen, sanayinin mevcut teknolojik düzeyi dışa bağımlı ve ortalama olarak düşük kalmıştır. Teknolojik gelişmenin yol açacağı verimlilik artışlarına dayalı bir rekabet gücü gündemde olmayınca en kolay yola başvurulmuştur: Tarımın görece fiyatları büyük ölçüde düşürülürken, yüksek enflasyon koşullarında reel ücretlerin düşürülmesi sağlanmıştır. Başka bir şekilde ifade edilirse, dışa açılmanın ilk maliyetini büyük ölçüde tarım ve ücretliler göğüslemiştir. Bu gelişme ücret geliri elde edenlerin tüketim talebinin daralmasına neden olurken, reel ücretlerin düşmesi ve artan kârlar birikim düzeyini artırmamıştır. Türkiye imalat sanayinde dışa açılmayla birlikte artan mark-up oranlarına rağmen birikim oranları düşük kalmıştır.

1980’li yıllarda uygulamaya konan modelde ücretlerin azalmasına rağmen, yatırımlarda ve istihdamda önemli gelişmeler sağlanamamıştır (Eşiyok,2006: 18-19).

1980 sonrası küreselleşen dünyadaki değişmelere yapısal uyum sağlamak, enflasyonu kontrol altına almak (bu kararların alındığı dönemde enflasyon oranı % 102,7 idi) vb. gibi ekonomiyi refaha kavuşturma ve dünya piyasalarına entegre etme amacı taşıyan ve “Ekonomik Stabilizasyon Programı” olarak da anılan, “24 Ocak 1980 Kararları” ile Türkiye, Liberalizasyona adımını atmıştır (Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016: 405).

24 Ocak İstikrar Kararları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Emiroğlu, 2012: 81):

- Para arzı kısılması ve serbest faize geçilmesi.
- Türk lirasının devalüe edilmesi.
- Kamu harcamalarının kısılması, bütçe açığının azaltılması.
- KİT ürünlerine açıklarını kapatmaları için zam yapılması yetkisinin verilmesi.
- Sübvansiyonların asgariye indirilmesi ve fiyat kontrollerinin azaltılması.
- Esnek kur, günlük döviz kuru uygulamasına geçilmesi.
- Yabancı sermaye girişini hızlandıracak önlemlerin alınması.
- İhracata dayalı sanayileşmeyi özendirirken, ihracatın desteklenmesi.

Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte devletin ekonomiye doğrudan müdahalesini sınırlayarak, piyasa ekonomisine hız kazandırmak, ekonomiyi dışa açarak dünya ekonomisiyle bütünleştirmek ve böylece döviz darboğazlarından kurtulmak, tasarruf, yatırım, istihdam ve üretimi artırmak amaçlarına yönelik yapısal dönüşümleri de içeren bir sürece girmiştir (Karabıyık ve Uçar, 2010: 46).

Türkiye'nin 24 Ocak kararları ile gerçekleştirdiği en önemli reform dış ticaret politikasında yaptığı köklü değişim olmuştur. 1980 sonrası benimsenen dışa dönük sanayileşme stratejisi çerçevesinde uygulanan politikalar döviz kuru ve kambiyo rejiminin düzenlenmesi, ihracatın teşviki, ithalatın serbestleşmesi ve AB ile Gümrük Birliği çerçevesinde dış ticaret ilişkilerin düzenlenmesi çerçevesinde olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları çerçevesinde gerçekleştirilen devalüasyon sonucu TL'nin değeri ABD doları karşısında %40.9 oranında düşürülmüş ve iç talep kısılarak ihracatı

hızlandırmak amaçlanmıştır. Sabit kur uygulaması terk edilerek günlük olarak ayarlanan esnek kur sistemine geçilmiş ve bu sayede gerçekçi kur politikası uygulanmaya çalışılmıştır. Başta parasal ve nakliye teşvikler olmak üzere ihracat değişik şekillerde teşvik edilmiştir (Seymen, 2009: 35).

Tablo 8: 1980-1988 Yılları Arası Dış Ticaret (Milyon ABD \$)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
1980	2910.1	28.7	7909.3	56.0	-4999.2	10819.4	36.8
1981	4702.9	61.6	8933.3	12.9	-4230.4	13636.3	52.6
1982	5745.9	22.2	8842.6	-1.0	-3096.6	14588.6	65.0
1983	5727.8	-0.3	9235.0	4.4	-3507.1	14962.8	62.0
1984	7133.6	24.5	10757.0	16.5	-3623.4	17890.6	66.3
1985	7958.0	11.6	11343.3	5.5	-3385.3	19301.3	70.2
1986	7456.7	-6.3	11104.7	-2.1	-3648.0	18561.4	67.1
1987	10190.0	36.7	14157.8	27.5	-3967.7	24347.8	72.0
1988	11662.0	14.4	14335.3	1.3	-2673.0	25997.4	81.4

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 11.03.2018

1980 yılında 2 milyar 910 milyon dolar olan Türkiye ihracatı, 1990 yılının sonunda 12 milyar 960 milyon dolara ulaşmıştır. Tablo 8 incelendiğinde, yıllık ortalama artışın %33 civarlarında gerçekleştiği görülmektedir. İlk önemli artış 1981 yılında ortaya çıkmış, büyük oranlı devalüasyonların, daraltılan iç talebin ve verilen teşviklerin etkisiyle ihracat 1980 yılına oranla %61 artış göstererek 1981'de 4.7 milyar dolara çıkmıştır. 1980li yıllar boyunca, 1983, 1986 ve 1989'da ihracat küçük yavaşlamalar gösterirken, en parlak yılı 1987 olmuştur. İthalat düzeyi 1979 yılına bakıldığında 5 milyar dolar seviyesindeyken 1980'de 8 milyar dolara ulaşmıştır, bu artışın sebebi ise petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmıştır. 1980-1983 yılları arasındaki ithalat artışı ise, büyümeyi durduran, iç talebi azaltan, daraltıcı ekonomik politikalar sebebiyle meydana gelmiştir. 1980'de 7.9 milyar dolar olan ithalat, 1983'te 9.2 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir (Emiroğlu, 2012: 88).

2.8.2.2.1989-2000 Yılları Arasında Ekonominin Dönüşümü

1990'lı yıllarda hem Türkiye hem de dünyada önemli gelişmeler ve değişimler gerçekleşmiştir. 1990'larda meydana gelen değişim ve yenilik hız olarak 80'lerde yaşanan hız ve gelişmelerin çok daha ötesinde gerçekleşmiştir. Bu yıllarda globalleşme ivme kazanmıştır. Ulusal sınırlar harita üzerinde kalmış ve global dünyanın katı kuralları dünyanın pek çok yerinde geçerli hale gelmiştir. İletişim teknolojisindeki önemli gelişmeler uzağı yakın hale getirmiştir. Bu sayede dünyanın en ücra köşesindeki insanlardan haber ve tepki alınabilir hale gelmiştir. Elektronik bankacılık ve internet sistemiyle hemen bütün ülkelerde insanlar kendine kazanç kapıları arar duruma gelmiştir. Böylece sermaye hareketleri hem bireysel hem de profesyonel yatırım kuruluşları bazında, ülkelerin fiili sınırlarını aşmışlardır (Toruk, 2005: 494).

1990'lı yıllar Türkiye'nin enflasyonun ve kamu açığının yüksek ve kamu borç yükünün ağır olduğu bir ortamda büyümeye çabaladığı yıllar olmuştur. Bu dönemde ekonomik büyüme, yüksek enflasyon oranı ile birlikte gerçekleşebilmiş, ülke uzun süre yüksek enflasyona ve dönem dönem krizlere maruz kalmıştır. Enflasyonla mücadelede 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması ile uygulamaya konulan programın 2001'de kriz ile sonuçlanmasının ardından yapılan reformlarla başlayan enflasyonla mücadele döneminde, ekonomi önceki döneme göre daha hızlı büyürken bu kez de büyüme yüksek cari açık ile birlikte mümkün olmuştur. Bu dönemde ekonomi kaynak ihtiyacını yurt dışından yabancı sermaye ile sağlamıştır (Göcen, 2017: 62).

Türkiye'de özellikle 1990'lar sonrası ortaya çıkan önemli bir gelişme de, dış ticaretimizde ihraç malı üretiminin ithal ara girdiye ve ithal enerji hammaddelerine; petrol ve doğal gaz bağımlılığının artmasıdır. TÜİK dış ticaret verileri incelendiğinde dönem boyunca yapılan ithalatın önemli bir bölümünü ara girdiler ve petrol-doğalgaz gibi enerji hammaddelerinin oluşturduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Türkiye'nin teknolojik ve katma değeri yüksek ürün ihraç edememesi ve artan enerji tüketimine bağlı olarak ortaya çıkan dış ticaret açığı aynı zaman da cari açığı da beslemiştir. Dönem boyunca bazı yıllarda cari açık özellikle sıcak para girişleri ve hizmet gelirleriyle kapatılabılmışse de, son yıllarda bu açık 50 milyar \$ seviyelerine yükselerek Türkiye ekonomisi için önemli bir risk oluşturmaya başlamıştır. TCMB

verilerine göre 2011 yılında cari açık Cumhuriyet tarihi rekoru kırarak 75 milyar \$'a yükselmiştir. Bu açıdan bakıldığında cari açığın da en önemli sebebi olan dış ticaret açığının azaltılması ve sürdürülebilirliği, Türkiye ekonomisi için çözülmesi acil yapısal bir sorun haline dönüşmüştür (Çelik ve İlkay, 2016: 963-964).

Yaşanan bu gerilemeye bağlı olarak imalat sektöründe önemli kapasite düşüşleri gerçekleşmiş, üretim azalmış ve ihracat ithalat karşısında yetersiz kalmıştır. Üretimin azalmasında bir diğer etken de tüketimlerin azalması olmuştur. Çalışanların ücret ve maaşlarında yapılan dondurmalar reel ücretlerde düşüşe yol açarken faiz oranlarının yükselmesine bağlı tüketimin azalması da arz karşısında talebin yetersiz kalmasına, dolaylı olarak da üretim ve istihdamın azalmasına sebep olmuştur (Kol ve Karaçor, 2012: 384).

Tablo 9'da 1989 - 2000 yılları arasında Türkiye'nin Dış Ticaret istatistikleri verilmiştir.

Tablo 9: 1989- 2000 Yılları Arası Dış Ticaret (Milyon ABD \$)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
1989	11624.6	-0.3	15792.1	10.2	-4167.4	27416.8	73.6
1990	12959.2	11.5	22302.1	41.2	-9342.8	35261.4	58.1
1991	13593.4	4.9	21047.0	-5.6	-7453.5	34640.4	64.6
1992	14714.6	8.2	22871.0	8.7	-8156.4	37585.6	64.3
1993	15345.0	4.3	29428.3	28.7	-14083.3	44773.4	52.1
1994	18105.0	18.0	23270.1	-20.9	-5164.1	41375.8	77.8
1995	21637.0	19.5	35709.0	53.5	-14071.9	57346.0	60.6
1996	23224.4	7.3	43626.6	22.2	-20402.1	66851.1	53.2
1997	26261.0	13.1	48558.7	11.3	-22297.6	74819.7	54.1
1998	26973.9	2.7	45921.3	-5.4	-18947.4	72895.3	58.7
1999	26587.2	-1.4	40671.2	-11.4	-14084.0	67258.4	65.4
2000	27774.9	4.5	54502.8	34.0	-26727.9	82277.7	51.0

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 11.03.2018

1990 sonrası yaşanan dış faktörler 1990-1999 döneminde ihracatın artış hızında yavaşlamaya sebep olmuştur ve bu dönem boyunca ihracat sadece yüzde 18 artmıştır. İhracat bu dönem sonunda ancak 15 milyar dolar düzeyine ulaşabilmiştir.

Her ne kadar gayri safi milli hasılanın yıllık ortalama büyüme oranı yaklaşık yüzde 6 oranında gerçekleşmiş olsa da söz konusu büyümenin kaynağını yüksek kamu açıkları, kontrolsüz bir şekilde artan kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen iç talep genişlemesi gibi faktörlerin oluşturması ve ayrıca 1990-1994 yılları arasında gelişmiş ülkelerde ve özellikle Avrupa ekonomisine durgunluk yaşanması makroekonomik göstergelerin de bozulmasını beraberinde getirmiştir. 1990'lı yılların başında gerek dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Körfez Krizi gibi dış faktörler gerek ekonomideki yüksek enflasyon oranı, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoku gibi kronikleşen sorunların sonucunda Türkiye 1994 yılında ekonomik kriz yaşamış ve bu kriz sonrasında 5 Nisan kararları olarak bilinen ekonomik istikrar önlemleri uygulamaya konulmuştur. 1994 yılında yapılan yüksek oranda devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları sonucu 1994 ve 1995 yıllarında ihracat sırasıyla % 18 ve %19.5 oranında artış kaybetmiştir (Seymen, 2009: 35).

Dış borçların, değişik kriterlere göre yapılan analizi sonucunda, Türkiye ekonomisi için büyük bir yük ve sorun olduğu rahatlıkla söylenmektedir. Bu yüzden, 5 Nisan 1994 Kararlarının titizlikle uygulanması ve daha uzun vadeli tedbirlerin alınması gerekmektedir (Dönek, 1995: 183-184).

5 Nisan kararlarıyla öncelikle kamu açıklarının azaltılması, sonra da istikrarın sürekliliği amaçlanmıştır. Döviz kuru ile enflasyonun uyum içinde olması, devalüasyon öneren döviz kuru politikalarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Dış ticaret politikasının döviz gelirlerini arttırıcı olması hedeflenmiştir. Para politikasının hedeflerine ulaşabilmesi için yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bankalardaki tasarruf mevduatının tamamı güvence altına alınarak, bankalarda mevduat tutma özendirilmiştir (Fırat, 2009: 505).

1995 yılında 35.7 milyar dolar olan ithalat bir önceki yıla oranla %54 artarak, tarihi bir rekor kırmıştır. 1996 yılından itibaren AB ile yapılan gümrük birliği anlaşması, ithalatın daha da hızlanmasının en önemli sebebi olmuştur. 1996'da ithalat, %22 artışla 43.6 milyar dolara, 1997'de %12 artışla 48.6 milyar dolara, çıkmıştır. 1998'de ise ithalat, %5.5 oranında azalış göstermiştir (Parasız, 1998: 442).

Nispeten 1980-2000 yılları arasında ihracat ve ithalat hızlı artışlar göstererek bunun toplum refahına yansıdığı görülmüştür. Bu dönemde Türk sanayicileri kendi içinde ve kısmen de olsa dünya ile rekabet etmeye başlamışlardır. Yerli üretim

miktarı artmış, kalitesi yükselmiştir. Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen Türkiye, otuz yılda kabuk değiştirmeyi başaramamıştır (Alpaydın ve Tunalı, 2011: 228).

2.8.2.3. 2000 Yılından Günümüze Büyüme ve Dış Ticaret

2002 yılında krizden çıkma yönünde önemli adımlar atan Türkiye ekonomisi, 2003 yılından itibaren küresel ortamın da desteği ile güçlü bir büyüme dönemine girmiştir. Makroekonomik istikrarı sürekli kılacak, ekonomiyi esnek, etkin ve üretken bir yapıya kavuşturacak yapısal reformlarla birlikte uygulamaya konulan sıkı para ve maliye politikaları, ekonomide güven ve istikrarı büyük ölçüde sağlamıştır. 2002-2007 döneminde yüksek büyüme oranları gerçekleşmiş, ihracatta ve üretimde yüksek oranlı artışlar sağlanmış, enflasyon oranları düşmüş, mali disiplin göreceli de olsa sağlanmıştır. Yapısal olarak büyüme dönemlerinde cari açığı da artan Türkiye ekonomisinde, kriz öncesi dönemde küresel likidite bolluğu sayesinde finansman sorunu yaşanmamıştır (Acar, 2013: 17).

Tablo 10: 2000 Yılından İtibaren Dış Ticaret (Milyon ABD \$)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
2001	31334.2	12.8	41399.0	-24.0	-10064.8	72733.2	75.7
2002	36059.0	15.1	51553.7	24.5	-15494.7	87612.8	69.9
2003	47252.8	31.0	69339.6	34.5	-22086.8	116592.5	68.1
2004	63167.1	33.7	97539.7	40.7	-34372.6	160706.9	64.8
2005	73476.4	16.3	116774.1	19.7	-43297.7	190250.5	62.9
2006	85534.6	16.4	139576.1	19.5	-54041.4	225110.8	61.3
2007	107271.7	25.4	170062.7	21.8	-62790.9	277334.4	63.1
2008	132027.1	23.1	201963.5	18.8	-69936.3	333990.7	65.4
2009	102142.6	-22.6	140928.4	-30.2	-38785.8	243071.0	72.5
2010	113883.2	11.5	185544.3	31.7	-71661.1	299427.5	61.4
2011	134906.8	18.5	240841.6	29.8	-105934.8	375748.5	56.0
2012	152461.7	13.0	236545.1	-1.8	-84083.4	389006.8	64.5
2013	151802.6	-0.4	251661.2	6.4	-99858.6	403463.8	60.3
2014	157610.1	3.8	242177.1	-3.8	-84566.9	399787.2	65.1
2015	143838.8	-8.7	207234.3	-14.4	-63395.4	351073.2	69.4
2016	142529.5	-0.9	198618.2	-4.2	-56088.6	341147.8	71.8

Kaynak: TÜİK, Erişim Tarihi: 11.03.2018

Türkiye bugüne kadar geçirmiş olduğu krizlerden almış olduğu yaraları kolay kolay kapatamadığından ve istikrarsızlıktan bir türlü kurtulamamış olmasından dolayı üretim ve istihdamı artırılabilmesi için hep çok daha fazla çaba göstermek zorunda kalmıştır. Bu dönemde istikrarsız yapıya ek olarak çalışanların işten çıkarılması, birçok işyerinin kapanması gibi nedenlerden dolayı işsizlik kronik bir hal almıştır. Kriz ortamından kurtulmak, enflasyonla kararlı bir biçimde mücadele edebilmek, sürdürülebilir bir büyüme ortamını sağlamak ve gelir dağılımını iyileştirmek amacıyla 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı oluşturulmuştur. Program ile ülke ekonomisine dair büyük yapısal reformlar hedeflenmiş ve bu şekilde uygulamalar başlatılmıştır. Programın ülkede uygulamaya konulması sonrasında Türk ekonomisinde 2002 yılı GSMH'sinde %7.8, sanayi üretiminde %8.7 düzeyindeki artışlar ve yıl boyunca yükseliş seyrini koruyan kapasite kullanım oranları ve ihracatta artışlar yaşanmasına rağmen istihdam göstergelerinde istenilen iyileşme sağlanamamıştır (Kol ve Karaçor, 2012: 392).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında ele alınan başlıklar şu şekildedir (Alpaydın ve Tunalı, 2011: 222):

- Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadeleyi kesintisiz ve kararlı biri biçimde sürdürme,
- Bankacılık sektöründe kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar başta olmak üzere; hızlı ve kapsamlı bir yeniden yapılandırma, böylece bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı bir ilişki kurma,
- Kamu finansman dengesini bir daha bozulmayacak bir biçimde güçlendirme,
- Toplumsal uzlaşmaya dayalı, fedakarlığın tüm kesimlerce adil bir biçimde paylaşılmasını öngören ve enflasyon hedefleri ile uyumlu bir gelirler politikası sürdürme
- Bütün bunları etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayacak yapısal unsurların yasal altyapısını oluşturmadır.

2001 yılında ihracat 34.7 milyar dolar iken bu rakam 2008 yılında 140.7 milyar dolara ulaşmıştır (kriz dönemi haricinde). Buna karşılık ithalat 2001 yılında 38 milyar dolardan 2008 yılında 193.9 milyar dolara yükselmiştir. İhracattaki artış

oranından daha fazla bir artışın ithalatta yaşanmasıyla dış ticaret açığı 2001 yılındaki 3.3 milyar dolardan 2008 yılında 53 milyar dolara yükselmiştir (Alpaydın ve Tunalı, 2011: 233).

2008'den sonraki toparlanma sürecinde küresel büyümedeki yavaşlama meydana gelmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerdeki büyüme, dengesiz bir görünüm sergilemiştir. Bu dengesizlik hem ülkelerin kalkınmalarındaki farkta hem de harcama bileşenlerinde görülmektedir. Tüketimdeki ılımlı yükselişe rağmen yatırımlar yeterince hız kazanmamıştır. 2016 yılına gelindiğinde gelişmiş ülkeler; canlanmayan küresel ticaret, politik belirsizlikler ve yatırımlardaki zayıflık gibi olumsuz koşulların etkilerini hissetmeye devam etmiştir. ABD'de seçim sonrası yeni yönetimin büyüme odaklı politikalara öncelik vereceği beklentisi ve FED'in faiz artırımı kararı sonrasında dolar önemli ölçüde değer kazanmıştır (TOBB, 2016: 1-2).

2016 yılında da küresel ekonomideki durgunluk süreci tam olarak aşılammış, büyüme oranları düşük seyrini korumuştur. Jeopolitik riskler ve siyasi belirsizlikler küresel ekonomiyi olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Türkiye ekonomisinde de dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak durgunluk devam etmiş, ekonomi büyük ölçüde iç talep kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılının ilk çeyreğinde %4.5, ikinci çeyreğinde %5.3 ile görece de olsa iyi bir büyüme sağlanmıştır. Bu büyümede başta iç talep artışı olmak üzere, kamu harcamaları etkili olmuştur. Yılın üçüncü çeyreğinde darbe girişiminin de olumsuz etkisiyle geleceğe yönelik belirsizliklerin artması ve hane halklarının harcamalarını ertelemesi iç talebi daraltmıştır. Bu dönem GSYH, iç talepteki düşüşün yanında, ithalat ve ihracatta daralmanın da etkisiyle %1.3 küçülmüştür. GSYH'ye en büyük katkıyı devletin nihai tüketim harcamaları yapmıştır. Türkiye ekonomisi son çeyrekte ise yurtiçi belirsizliklerin azalması ve ekonomik aktiviteyi artırmaya yönelik hükümetin aldığı tedbirlerin etkisiyle toparlanmış ve %3.5 büyüme kaydetmiştir. Yıllık bazda büyüme ise % 2.9 seviyesinde gerçekleşmiştir (TOBB, 2016: 23).

3.TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME ANALİZİ

Çalışmanın bu başlığında Türkiye'deki dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi nedensellik testleri ile araştırılacaktır. Literatürde önemli bir yere sahip olan bu konu için çeşitli hipotezler bulunmaktadır. Bu başlık altında, öncelikle literatür değerlendirilecek ardından çalışmanın amacı ve kapsamı hakkında bilgi verilecek olup son olarak ekonometrik yöntem ile dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılacaktır.

Ekonomi teorisine göre, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi vurgulamak için, ticarete dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ticaret gibi iki hipotez mevcuttur. Ticaret odaklı büyüme hipotezi, ticari açıklığının, gelişmiş ülkelerden ileri teknolojiyi kullanarak ve toplam faktör verimliliğini teşvik ederek ekonomik büyümeyi etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla bu hipotez, ticaret açıklığından ekonomik büyümeye giden nedensel bağlantının varlığını ortaya koymaktadır. Büyüme odaklı ticaret hipotezi neoklasik büyüme teorisine dayanmaktadır. Ekonomik büyümenin, ihracat ürünlerinin uluslararası rekabet gücünü artırmaya yönelik verimlilik artışına eşlik ettiğini göstermektedir ve bu hipotezde, ekonomik büyümeden ticari büyümeye uzanan nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya koyulmaktadır. Öte yandan ampirik çalışmalar, ticaret açıklığı ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, Chang vd. (2009), ticaret açıklığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ülkeler üzerinde istikrarlı olmadığını ve bir ülkenin yapısal özelliklerinin ilişkiyi önemli ölçüde etkileyebileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda; eğitim harcamaları, finansal derinlik, enflasyon oranları, kamu altyapısı, yönetim, işgücü piyasası esnekliği, firmaların piyasaya giriş ve çıkış kolaylığı gibi bazı yapısal özelliklerin rolü vurgulanmıştır. Ayrıca, tamamlayıcı reformlar gerçekleştirilirse açıklığın büyüme etkilerinin önemli ölçüde geliştirilebileceği sonucuna varmışlardır.

3.1. Literatür Değerlendirmesi

Dış Ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi çeşitli yönlerden ele alınarak iktisat literatüründe önemli yere sahip olmuştur. Demirbaş (2003) çalışmasında, 1980 dönüşümünün ihracat ve ithalat üzerindeki etkisini incelemiştir. İhracatın ithalatı

karşılama oranındaki gelişmeler de yıllar itibariyle incelenerek yaşanan değişimler tahlil edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin istenilen düzeyde ihracat yapması ve söz konusu düzeyi koruyabilmesi için; üretim aşamasında belirli önlemlerin alması gerektiği saptanmıştır. Yani ihracat artışında gerekli çözümü üretim aşamasında aramak gerekmektedir.

Thangavelu ve Gulasekaran (2004), Asya'da gelişmekte olan ülkeler için dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisini incelemiştir. 1960 – 1996 yıllarını kapsadığı çalışmada dış ticaretin verimlilik ve iktisadi büyüme üzerinde önemli pozitif etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Analizinde ithalata dayalı bir büyüme olduğu saptanmıştır. Demirhan (2005), 1990-2004 yılları arasındaki ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi vektör hata düzeltme modeli ve eşbütünleşme analizi yardımıyla araştırmıştır. Eşbütünleşme testine göre; ithalat, ihracat ve büyüme arasında uzun dönem dengenin var olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak ihracat ve büyüme arasında tek yönlü bir ilişkinin varlığı ve bu ilişkinin ihracattan büyümeye doğru olduğu saptanmıştır. Wörz (2005), ticaret yapısı, ticaret uzmanlığı ve kişi başına düşen gelir artışı arasındaki ilişkiyi 1981-1997 dönemi boyunca 45 heterojen ülke (OECD üyeleri ve seçilmiş Asya ve Latin Amerika ülkeleri) grubu için dinamik panel veri yöntemiyle test etmiştir. Elde edilen bulgulara göre orta-yüksek beceri yoğun sektörlerde ticaret uzmanlaşmasından kaynaklanan büyüme üzerinde pozitif ve uzun vadeli bir etkinin olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, ihracat ve ithalat modellerinin beceri yoğunluğu ile bunların ekonomik kalkınmaya olan ilgisi, gelişmekte olan ülkeler grubu ve OECD üyeleri arasında önemli farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır.

Kösekahyaoğlu ve Şentürk (2006), Türkiye'nin yanında gelişmekte olan yedi ülke için dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile araştırmış ve Arjantin, Brezilya ve Hindistan arasında dış ticaret ile gelir arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığını bulmuştur. Türkiye, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Çin'de ihracat ile gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır. Yapraklı (2007), tarım, madencilik ve sanayi gibi ana sektörlerle göre ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2005 yılları arasındaki verileri kullanarak araştırmıştır. Çalışmada, toplam ve sanayi ihracatından ekonomik

büyümeye doğru pozitif ve tek yönlü nedensellik olduğu saptanmıştır. Tarım ve madencilik ihracatı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu saptanmıştır. Güngör ve Kurt (2007), Türkiye’de 1968-2003 yılları arasında dışa açıklık ve ekonomik kalkınmayı incelemiştir. Johansen Eşbütünleşme testi sonuçlarına göre dışa açıklık ve kalkınma arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Taştan (2010), Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini frekans-alanı yöntemi ile araştırmıştır. Çalışmada, 1985 ve 2005 yılları arasındaki aylık veriler kullanılarak ihracat, ithalat ve sanayi üretimi değişkenlerinin nedensellik yönünü saptamıştır. Buna göre, uzun dönemde nedensellik sanayi üretimi büyüme oranından ihracata doğru bir yöndedir ve ithalat büyüme hızının sanayi üretimi büyüme hızının Granger nedeni olduğunu saptamıştır. Bulduğu sonuçlar; ithalata dayalı bir büyüme olduğunu ortaya çıkarmıştır. Değer (2010), ihracattaki ürün çeşitliliğinin Türkiye ekonomisi için önemini 1980 yılı sonrası için araştırmıştır. İmalat sanayi ağırlıklı bir ihracat yapısının ve ihracatın ürün çeşitliliğinin Türkiye’nin ekonomik büyümesi kapsamında olumlu etkisi olduğu saptanmıştır.

Şimşek ve Kadılar (2010), ihracat, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli ile incelemiştir. Çalışmada, uzun dönemde ihracat artışının ve beşeri sermaye birikiminin büyümeyi desteklediği ve GSYİH’deki yükselişin beşeri sermaye birikimini de yükselttiği sonucuna ulaşımlardır. Altıntaş ve Çetintaş (2010), 1970-2007 yılları arasındaki verileri kullanarak ekonomik büyüme, beşeri sermaye, sabit sermaye ve ihracat arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşımlardır. Ayrıca beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan Granger etkiye yol açmadığı, beşeri sermayenin sabit sermaye ve ihracata katkıda bulunarak dolaylı bir şekilde ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Soukiazis ve Antunes (2012), beşeri sermaye, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 14 Avrupa Birliği ülkesi için 1980-2004 kapsayan dönemde panel veri analizi ile incelemiştir. Tahmin sonucu beşeri sermaye, dış ticaret ve etkileşim terimlerinin büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu

göstermektedir. Ayrıca kullanılan değişkenlerin kombinasyonuna bağlı olarak büyümenin kısıtlı faktörünün dış ticarete, beşeri sermayeye ya da her ikisine de bağlı olduğu saptanmıştır. Saraç (2013), ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Türkiye için 1989-2011 yılı verilerini kullanarak doğrusal olmayan ekonometrik yöntem ile araştırmıştır. İthalat ve ihracatın hem daralma hem genişleme döneminde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ile çalışmanın kapsadığı dönem içerisinde ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin görüşünün geçerli olduğu ortaya konulmuş olmaktadır.

Ogbokor ve Meyer (2016), ihracat, doğrudan yabancı yatırım ve döviz kurları değişkenlerini ekonomik büyümenin olası belirleyicileri olarak kullanmışlar, gayri safi yurtiçi hasılayı ekonomik büyümenin bir temsilcisi olarak ele almışlardır. Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2013 dönemi boyunca Namibya için zaman serisi analiziyle farklı modeller kullanarak incelemişlerdir. Birincisi, kullanılan dört değişken arasındaki ilişki pozitif olduğu görülmektedir. İkinci olarak ekonomik büyümenin, döviz kurlarındaki değişimlere kıyasla ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlardaki değişikliklere daha güçlü tepki verdiği saptanmıştır. Üçüncü olarak çalışmada kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkileri bulunmuş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca Granger nedensellik sonucuna göre ihracatın ekonomik büyümeye neden olduğu tespit edilmiştir. Tunçsiper ve Rençber (2017), dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünü ve önemini 2002 – 2006 yılları üçer aylık veriler kullanarak araştırmıştır. Çalışmada Türkiye’de ithalattan ekonomik büyümeye doğru ve ithalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Tunçsiper ve Rençber’in (2017) bulduğu sonuçlar, Taştan (2010) ile benzerlik göstermektedir. Zahonogo (2017), ticaret açığının Afrika’daki gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesini ne ölçüde etkilediğini araştırmıştır. 1980-2002 yıllarını kapsayan 42 ülke verileri ile yapılan analizde ticaret açığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığı saptanmıştır. Bu ülkeler uluslararası ticaret yoluyla ekonomik büyümelerini arttırmak için özellikle ithalat seviyesini verimli bir şekilde kontrol etmek suretiyle daha etkin ticaret açıklığına sahip olmalıdır sonucuna ulaşılmıştır.

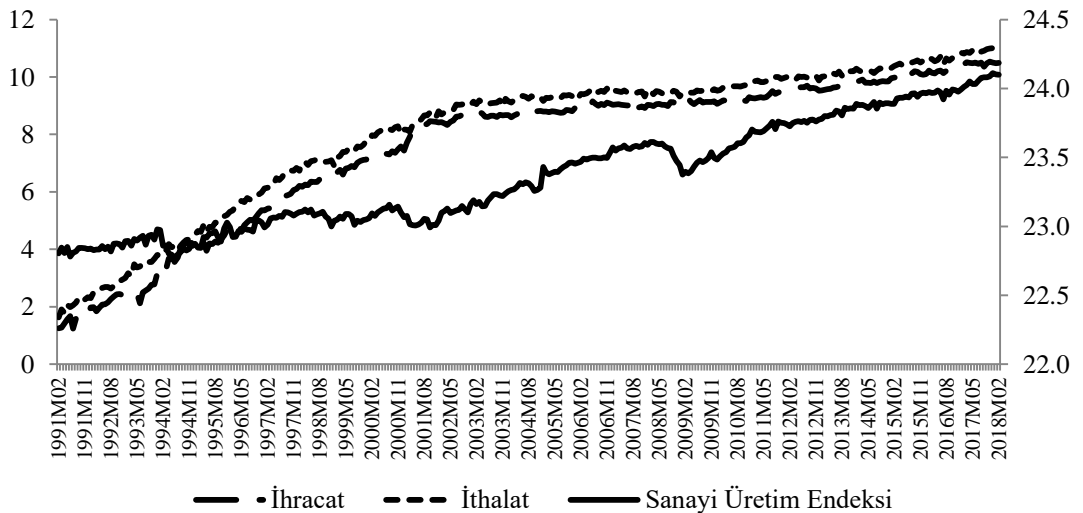
3.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkinin yönünü ve varlığını saptamaktır. Bu bağlamda, literatürde önemli yere sahip olan ihracata dayalı büyüme hipotezi veya ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği araştırılacaktır.

3.3. Çalışmada Kullanılan Ekonometrik Yöntemler

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’deki dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi aylık veriler kullanarak incelenmiştir. Bu bağlamda 1991-2018 yılları arasında Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test edebilmek için öncelikle birim kök testleri yapılacak olup ardından nedensellik testi yapılacaktır. Böylece ithalat, ihracat ve sanayi üretim endeksi arasında ilişki olup olmadığı ve eğer ilişki var ise bu ilişkinin yönü test edilecektir. İthalat, ihracat ve sanayi üretim endeksi verileri Dünya Bankası Küresel Ekonomik Monitör veri tabanından alınmış olup, tüm değişkenler reel ve mevsimsel düzeltilmiş olarak elde edilmiştir. Serilerin örneklem dönemindeki görünümü Şekil.3’teki gibidir.

Şekil 3: İthalat, İhracat ve Sanayi Üretim Endeksi

Kaynak: Dünya Bankası; (<https://data.worldbank.org/>) Erişim Tarihi: 13.04.2018

Şekil 3’te ihracat, ithalat ve sanayi üretim endeksi serilerinin 1991-2018 yılları arasında aylık olarak görünümü verilmiştir. Şekil 3’teki değerler

incelendiğinde; Türkiye'de ithalat ve ihracatın özellikle 2000 yılına kadar sürekli bir artış gösterdiği, ardından bu trendin yavaşlayarak nispeten daha yavaş bir artış sergilediği gözükmemektedir. Sanayi üretim endeksi serisine bakıldığında; 1994, 2001 ve 2008 yıllarında belirgin düşüş olduğu gözlenmekte ve bu düşüşün söz konusu yıllarda yaşanan krizlerden kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca 2000'li yıllardan sonra, sanayi üretim endeksindeki artış trendinin ithalat ve ihracattan daha hızlı bir seyir izlediği görülmektedir.

3.3.1. Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde asıl ilgi odağı durağan seriler olmasına karşın çoğu zaman durağan olmayan serilerle de karşılaşılabilir. Bunun en bilinen örneği rassal yürüyüş modelidir. Rassal yürüyüş modeli aşağıdaki gibi yazılır:

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad -1 \leq \rho \leq 1 \quad (3.1)$$

Denklem (3.1)'de ρ otoregresif değişkenin katsayısı olarak tanımlanır ve ρ bire eşit ise seride birim kök sorunu olduğu yani serinin durağan dışı olduğu söylenmektedir. Buna istinaden, $\rho = 1$ olduğunda Denklem (3.1) $Y_t - Y_{t-1} = u_t$ şeklinde yazılabilir. Serinin birinci ve ikinci gecikmeli değeri gecikme işlemcisi operatörü (L) kullanılarak $LY_t = Y_{t-1}$ ve $L^2 Y_t = Y_{t-2}$ şeklinde yazılabilir. Böylece Denklem (3.1) gecikme işlemcisi kullanılarak $(1-L)Y_t = u_t$ şeklinde ifade edilebilir. Birim kök terimi, gecikme işlemcisindeki çok terimlinin köküne gönderme yapmaktadır. Eğer $(1-L) = 0$ olursa $L = 1$ bulunur ve serilerdeki birim kökün varlığı bu ilişkiden ortaya çıkmaktadır (Gjurati ve Porter, 2012: 744).

Denklem (3.1)'de otoregresif katsayısının bire eşit olması ($\rho = 1$) durumu, değişkenin bir önceki dönemde almış olduğu değer ve dolayısıyla o dönemde maruz kaldığı şokun olduğu gibi seriyi etkilediği anlamına gelir. Eğer ρ katsayısı birden küçük bulunursa, geçmiş dönemlerdeki şoklar belli bir dönem etkilerini devam ettirseler dahi, bu etki giderek azalacak ve zamanla tamamen ortadan kalkacak demektir.

Denklem (3.1)'deki eşitliğin sağ ve sol tarafından Y_{t-1} çıkartılırsa aşağıdaki eşitlik elde edilir;

$$\Delta Y_t = (\rho - 1)Y_{t-1} + u_t \quad (3.2)$$

Denklem (3.2)'deki ΔY_t birinci farkı alınmış seriyi göstermekte. $(\rho - 1)$ ise δ olarak ifade edilirse bu ilişki aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.3)$$

Denklem (3.2)'de $\rho = 1$ olduğunda; $\delta = 0$ olacaktır. $\delta = 0$ olduğunda ise aşağıdaki eşitlik elde edilecektir;

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} = u_t \quad (3.4)$$

Denklem (3.4)'te hata terimleri temiz dizi özelliği gösterdiğinde Y_t birinci farkında durağan olacaktır. Orijinal bir serinin birinci farkı durağan ise orijinal seriyi birinci dereceden entegre denir ve $I(1)$ şeklinde ifade edilmektedir. Bu durumda durağan olmayan bir seri, farkları alınarak durağan hale getirilmektedir. Bu işlem serinin içerdiği kalıcı şokun etkisinin yok edilmesini ve durağan yani belli bir değere yaklaşan geçici şokların kalmasını, dolayısıyla serinin durağan hale getirilmesini sağlamaktadır (Tarı, 2015: 389).

Bir seride trendin olup olmadığının bir göstergesi olarak otokorelasyon fonksiyonunun kontrol edilmesi gerekmektedir. Formal testler bir sistemin trend içerip içermediğini ve trendin deterministik veya stokastik olup olmadığını belirlemede yardımcı olabilir. Ancak var olan testler birim köke yakın durumlarda ve birim kök süreçlerini ayırt etmede güçlü değildir (Enders, 2003: 211).

Bir serinin durağanlığı aşağıdaki hipotezlerle test edilmektedir:

$H_0 : \delta = 0$ Y_t serisi durağan değildir.

$H_1 : \delta < 0$ Y_t serisi durağandır.

3.3.1.1. Dickey-Fuller (DF) ve Geniştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi

Yukarıda değinildiği gibi, durağan olmayan bir seri farkları alınarak durağan hale getirilmektedir. Serilerin durağan olup olmadıkları yukarıdaki hipotezler kapsamında araştırılırken, δ katsayısının istatistiksel olarak sıfırdan küçük olup olmadığı test edilmektedir. Bununla birlikte, hipotez testlerinde genellikle kullanılan t -istatistiği birim kök testlerinde geçerliliğini yitirmekte ve bunun yerine Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen tau (τ) istatistiği kullanılmaktadır. Dickey-Fuller birim kök testinde t -istatistiğinin kullanılmamasının temel sebebi t -istatistiğinin sıfır etrafında simetrik dağılım göstermesidir (Tarı, 2015: 389).

Dickey-Fuller tarafından geliştirilen birim kök testleri yalnızca birinci dereceden otoregresif süreçlere uygulanmamaktadır. Daha yüksek dereceden otoregresif süreçlere de Dickey-Fuller testlerini uygulamak mümkündür. Bilindiği gibi p -inci dereceden bir otoregresif AR(p) süreci aşağıdaki gibi yazılır:

$$Y_t = \rho_1 Y_{t-1} + \rho_2 Y_{t-2} + \rho_3 Y_{t-3} + L + \rho_p Y_{t-p} + u_t \quad (3.5)$$

Burada zaman serisi modeli yukarıdaki denklem ile kurulması gerekirken, varsayımsal denklem aşağıdaki gibi AR(1) şeklinde kurulursa, birinci-dereceden bir otoregresif süreç modelinin hata terimi u_t temiz-dizi olmayacak, aksine serisel korelasyonlu olacaktır:

$$Y_t = \rho_1 Y_{t-1} + u_t \quad (3.6)$$

Böyle bir durumda yukarıdaki denklemdeki hataların korelasyonlu olması Dickey-Fuller test sürecini geçersiz yapacaktır. Bunun sebebi Denklem (3.6)'nın hata teriminin $u_t = \rho_2 Y_{t-2} + \rho_3 Y_{t-3} + L + \rho_p Y_{t-p} + u_t$ şeklinde tanımlanmış olmasıdır. Bu durumda, kalıntılardaki serisel korelasyonun kaldırılması gerekmektedir ve bu amaçla modele değişkenin gecikmeli değerlerinin ya da $u_t = \rho_2 Y_{t-2} + \rho_3 Y_{t-3} + L + \rho_p Y_{t-p} + u_t$ olarak aldığı değerler eklenerek hatalardaki korelasyon ortadan kaldırılmaya çalışılacaktır. Böylelikle yeni değerler yerine yazıldığında (3.5)'deki denklem yeniden elde edilecektir. Ardından Dickey-Fuller testi için uygulanan test süreci burada da geçerli olacaktır. Böyle bir durumda

uygulanan testlere Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testleri adı verilmektedir.

Buna göre genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi sabit terimsiz ve trendsiz, sabit terimli ve sabit terimli ve trendli modeller olmak üzere üç farklı model formu üzerinden gerçekleştirilir ve üç farklı model formunun denklemleri aşağıdaki gibi yazılır:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \rho_j \Delta Y_{t-j} + u_t \quad (3.7)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \rho_j \Delta Y_{t-j} + u_t \quad (3.8)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \rho_j \Delta Y_{t-j} + u_t \quad (3.9)$$

Bu bağlamda yukarıdaki Denklem (3.7), (3.8) ve (3.9) Dickey-Fuller denklemlerinin bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele dahil edilmesi ile genişletilmiş halidir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 335-336).

3.3.1.2. Phillips – Perron Birim Kök Testi

Dickey-Fuller testinde rassal hataların dağılımının istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. Yani rassal hatalar arasında otokorelasyon olmadığı varsayılmaktadır. Phillips ve Perron (PP) birim kök için parametrik olmayan yeni bir test geliştirmişlerdir. Bu durumda, Phillips ve Perron (1988) Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen bu varsayımı geliştirerek rassal hataların dağılımı ile ilgili yeni bir varsayımda bulunmaktadır. PP testi için en basit model AR(1) şeklinde verilmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 378):

$$\begin{aligned} \Delta Y_t &= \mu + \delta Y_{t-1} + u_t \\ (1 - \delta L)Y_t &= \mu + u_t \end{aligned} \quad (3.10)$$

Phillips-Perron testi ADF testinde olduğu gibi yardımcı regresyonların, kesmesiz ve trendsiz, kesmeli ve trendsiz ve kesmeli ve trendli olmasına göre

yeniden düzenlenmektedir. Dickey-Fuller için kullanılan testlerin PP versiyonu (Z) ile temsil edilmektedir. PP testi için kullanılan denklem aşağıdaki gibidir:

$$Z_a = T(\delta - 1) - CF \quad (3.11)$$

Denklem (3.11)'de CF düzeltme faktörü olarak tanımlanmaktadır

3.3.2. Nedensellik Kavramı

Regresyon analizi, değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkileri ile ilgilenmektedir. Ancak, değişkenler arasındaki bu bağımlılık, mutlaka bir nedensellik ilişkisi ifade etmeyebilir. Daha açık bir ifade ile, mutlaka bağımsız değişken X 'in sebep ve bağımlı değişken Y 'nin sonuç olduğu anlamına gelmez. İstatistiksel olarak, iki değişken arasındaki ilişki, bir birlikteliğin ifadesi olabilmektedir ve değişkenler arasındaki nedensellik iktisat teorisi bağlamında da doğrulanmalıdır. Regresyon analizinde değişkenler arası bağımlılık ilişkisi araştırılırken, bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı ile baştan ilişkilerin yönü hakkında bir koşul bulunmamaktadır. Ancak nedensellik analizinde böyle bir ön koşul olmayıp, ilişkinin yönü araştırılmalıdır (Tarı, 2015: 436).

Bu çalışmanın ana amacından hareketle bu durum bir örnekle açıklanacak olursa;

1. Dış Ticaret $\rightarrow$ Sanayi Üretim Endeksi (Dış Ticaret, Sanayi Üretim Endeksini etkilemekte)
2. Sanayi Üretim Endeksi $\rightarrow$ Dış Ticaret (Sanayi Üretim Endeksi, Dış Ticareti etkilemekte)
3. Dış Ticaret $\leftrightarrow$ Sanayi Üretim Endeksi (Her ikisi de birbirini etkilemekte)
4. Dış Ticaret $\nleftrightarrow$ Sanayi Üretim Endeksi (Aralarında bir nedensellik yok).

Literatürde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde en fazla kullanılan yöntem Granger nedensellik testidir. Granger tarafından geliştirilen test yöntemi Vektör Otoregresif (VAR) modellerin tahmin edilmesine dayanmaktadır. İki değişkenli ve m gecikmeli VAR model aşağıdaki gibi gösterilir:

$$\begin{aligned}
Y_t &= \mu + \sum_{i=1}^m a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i X_{t-i} + u_{1t} \\
X_t &= \delta + \sum_{i=1}^m \theta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-i} + u_{2t}
\end{aligned}
\tag{3.12}$$

Granger nedensellik testinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi gecikmeli değişkenlerin katsayılarına sıfır kısıdı konularak gerçekleştirilmektedir. Buna göre, Denklem (3.12)'de X'ten Y'ye doğru nedensellik ilişkisini test edebilmek için β_i katsayılarına sıfır kısıdı konulurken, Y'den X'e yönelik nedensellik ilişkisini sınavabilmek için γ_i katsayılarına sıfır kısıdı konulur. Sıfır hipotezin nedensellik yoktur şeklinde kurulduğu test yönteminde, otoregresif katsayıların istatistiksel olarak sıfırdan farklı bulunması sıfır hipotezin reddedilmesine ve böylelikle nedensellik ilişkisinin varlığına işaret edecektir.

Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen nedensellik sınavasında aralarında nedensellik ilişkisi araştırılacak olan serilerin eşbütünleşik olması şartı, bu testi eşbütünleşme testlerine bağımlı hale getirmiştir. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen gecikmesi arttırılmış VAR yöntemiyle nedensellik sınavasında ise seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi önemli olmamakla birlikte sadece modeli doğru belirlemek ve modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini bilmek yeterli olmaktadır (Kızılgl ve Erbaykal, 2008: 356). Böylece birim kök içeren zaman serileri için asimptotik olarak standart olmayan dağılımın söz konusu olması nedeniyle geçerli olmayan Wald testi Toda-Yamamoto tarafından geliştirilen yöntem ile geçerli hale gelmiştir (Kasabalı,2004: 74).

Toda-Yamamoto nedensellik testi üç adımda gerçekleştirilmektedir. İlk adımda, birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi ($d_{\max}$) belirlenmektedir. İkinci adımda, VAR modeli için optimum gecikme sayısı (r) model seçim kriterlerine göre belirlenir ardından VAR model gecikme uzunluğu ($r+d_{\max}$) olacak şekilde tahmin edilmektedir. Son adım olarak ise r sayıda gecikme için standart Wald kısıtlama testi uygulanarak nedensellik ilişkisinin varlığı test edilmektedir (Yıldırım ve evik, 2017: 44).

3.4. Analiz Sonuçları

Bu çalışmada Türkiye için ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkinin varlığı nedensellik testleri ile ortaya konması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye ekonomisi için ihracat dayalı büyüme hipotezi ile büyümeye dayalı ticaret hipotezi test edilmiştir. Zaman serisi analizi kapsamında, değişkenler için durağanlık testleri yapıldıktan sonra aralarındaki ilişkiyi incelemek amacıyla nedensellik analizi yapılmıştır ve etki-tepki analizi ile ilişkinin yönü hakkında bilgi verilmiştir.

3.4.1. Birim Kök Testi Sonuçları

İthalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı test edilmeden önce değişkenlerin bütünleşme dereceleri birim kök testleri ile araştırılmıştır. Bu nedenle Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron testleri uygulanmış, ADF test sonuçları Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF			
	Düzy		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
İhracat	-4.706***	-2.414	-3.340**	-5.950***
İthalat	-3.453***	-2.542	-2.390	-3.371**
Sanayi Üretim Endeksi	0.288	-2.904	-21.079***	-21.091***

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde durağan seriyi göstermektedir.

Tablo 11’de yer alan ADF testi sonuçları elde edilirken optimal gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Sonuçlara göre; ihracat ve ithalat serileri düzey değerlerde durağan olarak elde edilirken, sanayi üretim endeksi birinci farkı alındığında durağan olarak bulunmuştur. ADF testi sonucuna göre, ihracat, ve ithalat serileri düzey durağan, sanayi üretim endeksi ise fark durağan olarak belirlenmiştir.

Tablo 12: Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	PP			
	Düzey		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
İhracat	-4.910***	-1.876	-22.725***	-24.481***
İthalat	-6.944***	-2.910	-26.104***	-31.111***
Sanayi Üretim Endeksi	0.293	-2.918	-21.545***	-21.641***

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde durağan seriyi göstermektedir.

Tablo 12’de PP testi sonuçları yer almaktadır. Buna göre, PP testi ile ADF testi birbirine benzer sonuçlar vermiş ve sanayi üretim endeksi için sıfır hipotez düzey değerlerde reddedilemezken, birinci farkı alındığında sıfır hipotez reddedilmiştir. Bu sonuç sanayi üretim endeksinin fark durağan olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, ihracat ve ithalat serileri için düzey değerlerde sıfır hipotez reddedilmiştir. Her iki birim kök testi sonucuna göre, ihracat ve ithalat düzeyde durağan, sanayi üretim endeksi fark durağandır ve bu seriler için maksimum bütünleşme derecesi birdir.

3.4.2. Nedensellik Testi Sonuçları

Serilerin bütünleşme derecelerinin tespitinden sonra, değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin varlığı iki değişkenli VAR modeller üzerinden nedensellik testi ile araştırılmıştır. Bu doğrultuda, sanayi üretimi ile ihracat, sanayi üretimi ile ithalat arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ve nedensellik var ise ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır.

İlk olarak ihracat ve sanayi üretimi arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmak için VAR model tahmin edilmiş ve optimum gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre altı olarak tespit edilmiştir. Böylece VAR model yedi gecikmeli olacak şekilde tahmin edilmiştir ve VAR modelin hata terimlerinin otokorelasyonsuz olduğu sonucuna varılmıştır. Ardından ilk altı gecikmeli katsayılar sıfır kısıdı konularak

değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmış ve sonuçlar Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13: İhracat ve Sanayi Üretimi Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Gecikme Sayısı	Olasılık Değeri
İhracat → Sanayi Üretimi	24.329	6	0.000
Sanayi Üretimi → İhracat	14.121	6	0.028

Tablo 13'teki sonuçlara göre ihracat ve sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, hem ihracattan sanayi üretimine hem de sanayi üretiminden ihracata doğru nedensellik ilişkisi yoktur hipotezi reddedilmiştir. Sanayi üretiminden ihracata yönelik nedensellik testinde nedensellik ilişkisi yoktur sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilmiş olmasına karşın, sanayi üretiminden ihracata yönelik nedensellik ilişkisinde sıfır hipotez %1 önem düzeyinde reddedilmiştir. Yani ihracattan sanayi üretimine yönelik bulunan ilişki daha güçlü bir nedensellik ilişkisidir.

İkinci olarak sanayi üretimi ve ithalat arasındaki ilişkisi ortaya konmuştur. Burada VAR model tahmini için optimum gecikme sayısı Akaike bilgi kriterine göre iki olarak tespit edilmiş ve VAR modelin hata terimlerinin otokorelasyonsuz olduğu sonucuna varılmıştır. Nedensellik testi sonuçları Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14: İthalat ve Sanayi Üretimi Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Gecikme Sayısı	Olasılık Değeri
İthalat → Sanayi Üretimi	1.924	2	0.382
Sanayi Üretimi → İthalat	1.201	2	0.548

Tablo 14'teki sonuçlara göre, ithalat ve sanayi üretim endeksi arasındaki nedensellik ilişkisi yoktur hipotezi reddedilememiştir. %10 önem düzeyinde

ithalattan sanayi üretimine ve sanayi üretiminden ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Nedensellik testi sonuçları sadece ihracat ile sanayi üretim endeksi arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz konusu iken, ithalat ile sanayi üretim endeksi arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu sonuçlar, ihracata dayalı büyüme hipotezi ile büyümeyi dayalı ticaret hipotezinin örneklem dönemi için Türkiye ekonomisinde geçerli olduğunu göstermektedir.

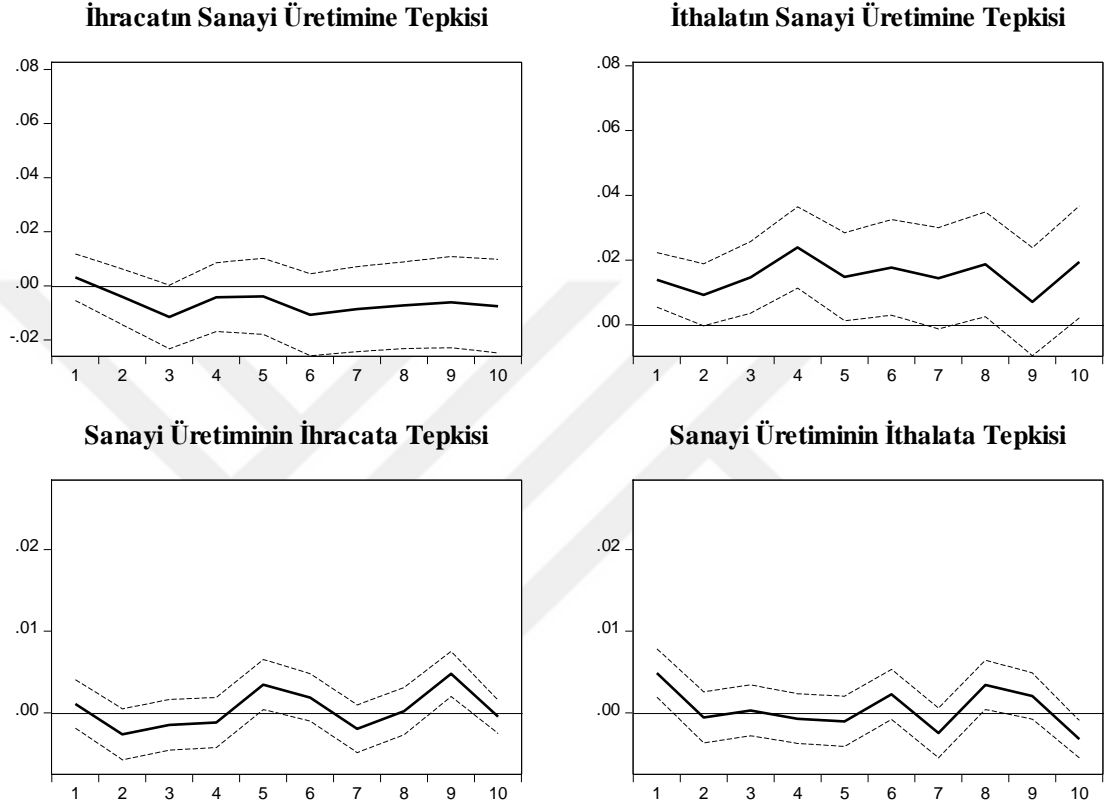
3.4.3. Etki – Tepki Analizi Sonuçları

İthalat, ihracat ve sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkinin yönünü belirleyebilmek amacıyla üç değişkenli VAR model tahmin edilmiş ve daha sonrasında her bir serinin hata terimlerine bir standart sapmalılık şok verilerek etki-tepki analizleri yapılmıştır. Etki-tepki analizler Cholesky ayrıştırmasına dayalı olarak yapılmış ve değişkenler nedensellik testi sonucuna göre dışsaldan içsele göre sıralanmıştır. Analiz sonuçları Şekil 4'te gösterilmiştir. Şekil 4'teki sonuçlara göre, sanayi üretimindeki beklenmedik bir şoka ihracatın tepkisi negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bununla birlikte, ithalatın sanayi üretimindeki beklenmedik bir şoka tepkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç teorik beklentileri karşılar niteliktedir çünkü Türkiye'deki toplam ithalatın yaklaşık %75'i ara malı olup üretimde kullanılmaktadır. Bu nedenle sanayi üretiminin artması ara malı ihtiyacını doğuracağından ithalatın artmasına neden olmaktadır.

İhracatta beklenmedik bir şoka sanayi üretiminin tepkisi ilk dört ay boyunca istatistiksel olarak anlamlı değilken, beşinci ve dokuzuncu aylarda pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre, ihracatta ortaya çıkacak beklenmedik artışlar sanayi üretim endeksini kısa dönemden ziyade (ilk bir kaç ya gibi) daha uzun dönemde etkilemektedir. Diğer taraftan sanayi üretiminin ithalatta beklenmedik bir şoka tepkisi ilk ay pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Daha sonraki aylarda şokun etkisi ortadan kalmakta ve seri sıfır

noktasına dönmekte ve söz konusu tepkiler istatistiksel olarak anlamlılığını yitirmektedir.

Şekil 4: İhracat, İthalat ve Sanayi Üretim Endeksi Etki Tepki Analizi Sonuçları

Not: Kesikli çizgiler %95 güven düzeyindeki sınırları göstermektedir.

SONUÇ

Özellikle gelişen ekonomiler açısından dış ticaret sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Türkiye’de ekonomik konjonktüre göre farklı dış ticaret politikaları izlenmesine rağmen, Cumhuriyet dönemi boyunca dış ticareti teşvik edici politikaların uygulandığı görülmektedir. Örneğin, 1923 yılından itibaren girişimcilik desteklenmiş ve serbest bir dış ticaret politikası izlenmiştir. 1929 yılında yaşanan ekonomik buhran ile devletçi koruma politikalarına dönmüştür. 1934 -1939 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile üretim alanında yaşanan gelişmeler beraberinde ihracatı etkilemiş ve o yıllarda ihracat önemli ölçüde artış göstermiştir. 1950’lerde liberal politikalar uygulanmış olup, 1950-1953 yıllarında tarım ve sanayi alanlarında yaşanan olumlu gelişmeler ve liberal politikaların uygulanması ile sermaye girişi hızlanmıştır. 1954 yılında gözlemlenen plansız yatırımlar sebebiyle artan ithalat finansmanında dış yardımlara ek olarak döviz rezervlerinde kullanılmasyla birlikte olumsuzluklar yaşanmıştır. 1960 yılından itibaren korumacı dış politikalar izlenmeye çalışılmıştır. Fakat aynı yıllarda dışa bağımlılık artmış ve dış açık büyümeye modeline devam edilmiştir. 1980 yılına kadar uygulanan çeşitli politikalar ile 1980 yılında dış ticarete yeniden serbestleşmeye gidilmiştir. 1984 yılında ise, ithalatta uygulanan kontrol ve yasakların kaldırılması süreci başlamıştır. Özellikle 1984 sonrasında başlatılan liberalleşme ve hızlı ekonomik büyüme sonucunda ithalat azımsanamayacak boyutta artış göstermiştir.

2001 yılı sonrası alınan ekonomik tedbirler sonucu, özellikle 2002-2007 yılları arasında yüksek büyüme oranları elde edilmiştir. 2007 yılının ortalarından itibaren dünyada baş gösteren küresel kriz ülkemizi de etkisine almış ve büyüme rakamlarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Bu durum reel sektörü de olumsuz etkilemiştir. 2009 yılındaki krizden tüm ülkeler gibi Türkiye’de etkilenmiş büyüme oranı %-4,7 olarak gerçekleşmiştir (Acar, 2013: 18).

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin geçirdiği evrelerde göz önüne alınarak ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada 1991 – 2018 yılları

arasındaki ihracat, ithalat ve ekonomik büyümenin göstergelerinden biri olan sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. İthalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. İlk olarak serilerin birim kök içerip içermediğine bakılmıştır. Ardından Toda-Yamamoto nedensellik testi ve etki-tepki analizi ile sanayi üretim endeksi ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü belirlenmeye çalışılmıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucuna göre, ihracat ile sanayi üretimi arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır. İthalat ile sanayi üretimi arasında ise bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Diğer taraftan etki-tepki analizi sonuçlarına göre ise, sanayi üretim endeksindeki beklenmedik artışların sadece ithalatı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna varılmıştır. İhracattaki beklenmedik artışların sanayi üretimini beşinci ve dokuzuncu aylarda pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediği, ithalattaki beklenmedik artışların ise sanayi üretimini aynı ay içerisinde etkilediği belirlenmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, makro ekonomik istikrarın sağlanmasında ve sürdürülmesinde ihracatta artış meydana getirecek iktisat politikalarının uygulanmasının önem arz ettiği söylenebilir. İthalata dayalı büyüme hipotezi uygulanmasının geri planda kaldığı görülmüştür. Bu nedenle, dış ticaret açığını azaltmaya yönelik ticari politikaların kararlılıkla uygulanması istikrarlı büyüme oranları elde edebilmek için önem taşımaktadır (Özcan ve Özçelebi, 2013:12).

KAYNAKÇA

- Acar, F. (2013). Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001 - 2013). *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 1(2), 15-32.
- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*. Bursa: VİPAŞ A.Ş. Yayın.
- Ağsakal, A., & Erkan, M. K. (2016). Türkiye'de Dış Ticarete Ödeme Şekiller ve Faiz Oranları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı*, 581-588.
- Akyıldız, H., & Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF*, 9(1), 43-62.
- Alabayır, A. (2017). Akreditifli Ödeme Şeklinde Şirketlerin Konuya Hâkimiyetleri ve Rezerv Kesintisi Oluşması Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 420-439.
- Aldan, A., & Üngör, M. (2012). Milli gelir, yurtiçi hasıla ve dış ticaret hadleri üzerine bir inceleme. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39, 179-196.
- Alpaydın, Y., & Tunalı, H. (2011). *2000 Sonra Türkiye İktisadının Değişmesi*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık Prodüksiyon Yay. San. Tic. Ltd. Şti. .
- Altıntaş, H., & Çetintaş, H. (2010). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33-56.
- Aslan, N., & Yörük, D. (2008). Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), 33-69.
- Babayiğit, S. (2010). Uluslararası Ticarete Kullanılan Belgeler. *EÜHFD*, 1(2), 199-229.
- Basılğan, M. (2011). Ekonomik Gelişmenin Yaratıcı Yıkımı: Schumpeteryan Girişimci. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(3), 27-56.

- Bedestenci, Ç., & Canitez, M. (2012). *Dış Ticaret İşlemler ve Uygulamalar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bilgili, Y. (2009). *Karşılaştırmalı İktisat Okulları*. İstanbul: İkinci Sayfa .
- Chang, R., Kaltani, L., & Loayza, N. V. (2009). Openness can be good for growth: The role of policy complementarities. *Journal of Development Economics*, 90(1), 33-49.
- Çapan, Z. İ. (2009). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, T., & İlkay, S. Ç. (2016). Türkiye'de İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin 1989-2015 Dönemi İçin Test Edilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 961-969.
- Çetin, E., & Savrul, M. (2016). Türkiye'de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye'nin Cari Açığına Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 511-532.
- Değer, M. K. (2010). İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980-2006). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 259-287.
- Demirbaş, M. (2003). 1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 233-249.
- Demirhan, E. (2005). Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 75-88.
- DEU. (2018, 02 5). <http://debis.deu.edu.tr: http://debis.deu.edu.tr/userweb//dilek.seymen/dosyalar/odeme%20yontemleri.pdf> adresinden alındı

- Dickey, David A. ve Wayne A. Fuller (1979); "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root," *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dönek, E. (1995). Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(1-2), 173-186.
- Durmuş, S., & Aydemir, N. K. (2016). Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938). *KAÜİİBFD*, 7(12), 155-167.
- Emiroğlu, G. (2012). *1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Büyüme İlişkisi: Bir Ampirik Uygulama*. Selçuk Üniversitesi: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Enders, W. (2003). *Applied Econometric Time Series, 2nd (Second) edition*. Wiley.
- Engle, R. F. ve Granger, W.J. (1987); "Co-Integration and error correction: Representation, Estimation and Testing" *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Ercan, N. Y. (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi, Özel Sayı*, 129-138.
- Erim, N. (2014). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eroğlu, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 23(2), 63-73.
- Eşiyok, B. A. (2006). *İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma*. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
- Fırat, E. (2009). Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi Politigi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 501-524.
- Gjurati, D. N., & Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri*. Literatür Yayıncılık.
- Göcen, S. (2017). Türkiye'nin 1990 - 2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme. *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 61-76.

- Gökalp, M. F. (2000). Liberalizasyon Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri Trendi ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi. *DEÜ İİBF Dergisi*, 15(1), 49-65.
- Gökgöz, A., & Özdemir, H. (2015). Dış Ticarete Teslim ve Ödeme Şekillerinin TMS 18 Hasılat Standardı Çerçevesinde İncelenmesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 1(3), 105-122.
- Güngör, B., & Kurt, S. (2007). Dışa Açıklık ve Kalkınma İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- İslatince, H. (2013). *Dış Ticaret Belgeleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kamacı, E., & Gül, A. (2012). Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(4), 81-91.
- Kanca, O. C. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.
- Karabıyık, İ., & Uçar, M. (2010). Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 37-58.
- Karahan, K., & Canitez, M. (2008). *Uygulamalı İhracat-İthalat*. Kayseri: Gazi Kitabevi.
- Karakayalı, H., & Dilber, İ. (2010). *Kuramlarda Büyüme ve Kalkınma*. Manisa: Emek Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Kasabalı, C. (2004). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Toda - Yamamoto Yaklaşımı. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kavoussi (1984). Export expansion and economic growth: further empirical evidence. *Journal of Development Economics*(14), 241-250.

- Kaya, F. (2009). *Uluslararası Ticaret İşlemler ve Muhasebesi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kaynak, M. (2011). *Büyüme Teorileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2014). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi.
- Kibritçiöglü, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 207-230.
- Kılıç, Ş. A. (2010). Uluslararası Ticarete Vesaik Mukabili Ödeme Yöntemi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-44.
- Kızılgöl, Ö., & Erbaykal, E. (2008). Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 351-360.
- Koçtürk, O. M., & Gölalan, M. (2010). 1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(2), 48-65.
- Kol, E. N., & Karaçor, Z. (2012). 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri. *Maliye Dergisi*(162), 379-395.
- Köksal, M. (2016). *Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kösekahyaoglu, L., & Şentürk, C. (2006). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi: Türkiye ve Yeni Gelişen Ekonomiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4).
- Küçükaksoy, İ., & Çifçi, İ. (2014). Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Harberger - Laursen-Metzler Hipotezinin Türkiye Uygulaması. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 103-129.
- Küçükkalay, A. M. (2010). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Beta.

- MEB. (2011). *Dış Ticaret Kavramları*. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEGEB (2008). *Dış Ticarete Ödeme Şekilleri*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ogbokor, C. A., & Meyer, D. F. (2016). An Econometric Time-Series analysis of the dynamic relationship between foreign trade and economic growth in a developing country: Evidence from Namibia. *Acta Universitatis Danubius. Economica*, 12(4).
- Öcal, T. (2007). *Makro İktisat*. İstanbul: İkinci Sayfa.
- Özcan, B., & Özçelebi, O. (2013). İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi? *Yönetim ve Ekonomi*, 20(1), 1-14.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. K., & Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Eastern Geographical Review*(35), 149-174.
- Özdemir, V. (2014). *Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimleri*. Marmara Üniversitesi.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özsağır, A. (2008). Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), 1-16.
- Öztürk, N. (2009). *Dış Ticaret*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Phillips, Peter C. ve Pierre Perron (1988); "Testing for A Unit Root in Time Series Regression," *Biometrika*, 75, 335-346.
- Polat, A. (2008). Uluslararası Ticarete Akreditifli Ödemeler ve UCP 600. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 209-222.

- Sakarya, A. (2014). Türkiye’de Ekonomi Politikaları ve Ülke Mekânında Değişim (1980-2012). *MEGARON*, 9(4), 243-254.
- Sanver, E. (2010). *Dış Ticaret İşlemleri*. Bursa: Bizim Repro Ofset Matbaacılık.
- Saraç, T. B. (2013). İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 13(2), 181-194.
- Savrul, B. K., Özel, H. A., & Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.
- Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası Finans*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seymen, D. A. (2009). *Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabetin Gücü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Sezgin, Ş. (2009). Türkiye'de 1990-2016 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*(22), 175-190.
- Soukiazis, E., & Antunes, M. (2012). Foreign trade, human capital and economic growth: An empirical approach for the European Union countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 21(1), 3-24.
- Şimşek, M., & Kadılar, C. (2010). Türkiye'de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Taban, S. (2008). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 157-187.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri*. Umuttepe Yayınları.

- Taştan, H. (2010). Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 87-98.
- Thangavelu, S., & Gulasekaran, R. (2004). Is there an Export or Import-led Productivity Growth in Rapidly Developing Asian Countries? A Multivariate VAR analysis. *Applied Economics*, 36(10), 1083-1093.
- TİMAKADEMİ2023. (2014). *Adım Adım İhracat*. İstanbul: Promat Basım Yayın San. ve Ti. A.Ş.
- TOBB. (2016). *73. Genel Kurul Ekonomik Rapor 2016*. Ankara: Gökçe Ofset.
- Toda Hiro Y. ve Yamamoto, Taku (1995); “Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes”, *Journal of Econometrics*, (1-2), 66, 225-250.
- Toruk, İ. (2005). Türkiye'de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(14), 493-508.
- TUIK. Erişim Tarihi: 2018, 03 06, *TUIK Haber Bülteni*. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27784>. adresinden alındı
- Tunçsiper, B., & Rençber, E. Z. (2017). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(2), 619-630.
- Turan, T. (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Tüleykan, H., & Bayramoğlu, S. (2016). Türkiye'de 24 Ocak Kararları ile Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*(44), 401-420.
- Ülgener, S. F. (1991). *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*. İstanbul: DER Yayınları.

Ünsal, E. M. (2007). *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

World Bank, Erişim Tarihi: 13.04.2018, (<https://data.worldbank.org/>) adresinden alındı.

Wörz, J. (2005). Skill intensity in foreign trade and economic growth. *Empirica*, 32(1), 117-144.

Yapraklı, S. (2007). İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34(Haziran), 97-112.

Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 9(10), 96-115.

Yeldan, E. (2010). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. Ankara: Efil Yayınevi.

Yıldırım, D. Ç., & Çevik, E. İ. (2017). Finansal Dışa Açıklık İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Asimetrik Nedensellik Testi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 625(54), 41-51.

Yıldırım, K., Bakırtaş, İ., Koyuncu, C., Yılmaz, R., & Açıkalın, S. (2009). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Yılmaz, Ö., & Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*. Ankara: Nobel Kitap.

Yurtsever, H. (2010). Uluslararası Ödeme Şekillerinde Bankalarca Alınan Komisyon ve Vergi Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 10(3), 855-869.

Zahonogo, P. (2017). Trade and economic growth in developing countries: Evidence from sub-Saharan Africa. *Journal of African Trade*, 3, 41-56.

Zeynalzade, S., Topal, B., & Dizkırıncı, A. S. (2016). İhracatta Akreditifli Ödeme Yönteminin Değerlendirilmesi: Bir Katılım Bankası Örneği. *İşletme Bilimi Dergisi*, 4(1), 123-140.